

CÍRKEVNÍ DĚJINY

I. Obecné církevní dějiny

poznámky pro Teologický kurz v Brně

Mgr. Bc. Veronika Řeháková, Ph.D., SDJ
text a ilustrace

6. opravené vydání

Pro vnitřní potřebu kurzu vydalo
Biskupství brněnské
Diecézní katechetické centrum
2020

OBSAH

Úvod.....	5
Církevní dějiny – předmět a vědecká disciplína.....	5
Periodizace obecných církevních dějin.....	6
Část I.: STAROVĚK	7
Kde to všechno začalo? Palestina a Židé kolem přelomu letopočtu	7
Zrod církve	8
„Nezadržitelný požár“ napříč Římskou říší.....	9
Svědkové Krista – éra mučedníků.....	10
Konstantinovský obrat.....	11
Pohyb teologického myšlení.....	11
1) Starší patristika.....	12
2) Mladší patristika.....	12
Zasvěcený život a počátky mnišství.....	14
Část II.: STŘEDOVĚK (asi r. 500 až r. 1500)	15
RANÝ STŘEDOVĚK (asi 500–1070)	15
Křesťanství překračuje hranice Římské říše	15
Noví křesťané – barbaři.....	16
Rozvoj mnišství na Západě	16
Sňatek moci duchovní a světské.....	17
Temná staletí.....	17
Východní schizma	18
VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK (asi 1070–1300)	19
Evropa bez církve nepředstavitelná.....	19
Emancipace – clunyjská a gregoriánská reforma	20
Emancipace – boj o investituru	20

Centralizace církve – reformy 11. a 12. století.....	21
Křižácké hnutí.....	21
Hnutí chudoby	23
Hereze a vznik inkvizice	24
Teologická věda a univerzity.....	25
Centralizace církve za Inocence III.	25
POZDNÍ STŘEDOVĚK (asi 1300–1500)	26
Doba problémů	26
Poslední zápas mezi světskou mocí a papežstvím.....	26
Avignonské zajetí papežů a západní schizma	26
Renesanční papežství.....	28
Středověké umění	28
Část III.: NOVOVĚK (od 1517 až dodnes)	30
STARŠÍ NOVOVĚK (1517–19. století)	30
Příčiny reformace	30
Reformace v Německu	31
Reformace ve Švýcarsku	32
Konfesionalizace Evropy v 16. století.....	32
Počátky katolické reformy a tridentský koncil (1545–1563).....	33
Řeholní řády a kongregace v době tridentské a potridentské.....	35
Novověká inkvizice	36
Počátky světových misí	38
Barokní umění	39
Osvícenství a počátky sekularizace.....	40
SOUDOBÉ DĚJINY (od konce 19. století dodnes).....	41
Papežský stát a církve za Pia IX.	41

Lev XIII. a sociální otázka	44
Reformátor Pius X..	45
Papežové za první světové války a době meziválečné	46
Pius XII. za druhé světové války a po ní.....	47
Jan XXIII.: papež míru a pastýř univerzální církve	49
Druhý vatikánský koncil (1963–1965) a Pavel VI.	50
Pokoncilní papežové.....	54
Slovo na závěr.....	56
Doporučené podklady pro účastníky kurzu (obecné a české dějiny)	57
Vývoj křesťanství.....	58
Seznam ilustrací	59

ÚVOD

Následující stránky skript mají čtenáře uvést do dějin křesťanství od jejich počátků až po dnešek, přičemž se zaměřují zvláště na dějiny katolické církve. Tento text doprovází moje prezentace uveřejněné na webových stránkách Katechetického centra Biskupství brněnského. Skripta sestávají ze dvou brožurek: 1) Obecné církevní dějiny, které držíte v rukou, a 2) na ně volně navazující České církevní dějiny. Seznam rozšiřující literatury v češtině najdete na konci brožurky.

Pro lepší orientaci v textu vyznačuji **tučně** jména osob a kmenů, případně body v nějakém výčtu. Podtržená jsou geografická místa – světadíly, země a města. *Kurzíva* upozorňuje na důležité pojmy a také na jména říší a státních útvarů. Všechna výše zmíněná odlišení používám zpravidla při první zmínce v textu, tedy jedenkrát v daném případě. Text provázejí ilustrační obrázky, jejichž vysvětlení se nachází v seznamu na konci brožurky. Na závěr každého časového období přidávám body či otázky k zamyšlení.

Chtěla bych poděkovat Dr. Vítu Machálkovi, Th.D. za odbornou pomoc při sestavování obou skript a mnoha dalším, kteří přispěli a přispívají svými znalostmi a připomínkami k formální a faktografické správnosti prezentovaného a nově upravovaného textu.

CÍRKEVNÍ DĚJINY – PŘEDMĚT A VĚDECKÁ DISCIPLÍNA

Církevními dějinami jako předmětem studia se zabývá obor, který můžeme nazvat *církevní historií*, *historiografií* nebo *církevními dějinami*. Církevní historik by měl být seznámen s teologií, ale primárně při svém bádání používá historicko-kritickou metodu. Se studiem církevních dějin souvisí několik následujících otázek.

- 1) Jaký obsah si máme představit za pojmem *církevní dějiny*?
- 2) Kde se vzal stejnojmenný obor a jak se v průběhu staletí díval a dívá na svůj předmět, tj. na dějiny církve?
- 3) Jaký je vztah mezi církevní historií a teologií?

1) Co se týká pojmu církevní dějiny a jeho šíře, vraťme se k první větě úvodu těchto skript. Zde jsem vymezila, že půjde o uvedení do dějin křesťanství se zvláštním zřetelem na dějiny katolické církve. Je důležité si uvědomit, že jiné důrazy bude pravděpodobně v knize k církevním dějinám volit např. evangelický církevní historik. Můžeme se tedy ptát, zda historik píše církevní dějiny z pohledu své konfese (vyznání) nebo zda může usilovat i o sepsání dějin nadkonfesních, jakýchsi obecných dějin křesťanství a v něm existujících církví. V této souvislosti je možné položit otázku, která míří přímo k vlastnímu předmětu našeho studia: co je to církev a jak ji vymezíme? Odpověď by měl podat teolog specializovaný na eklesiologii (nauku o církvi) či fundamentální teologii.

2) Počátky oboru církevní dějiny sahají zpátky do 2. století po Kristu. Tehdejší křesťanští církevní historici mluvili o pravé apoštolské církvi, která střeží pravdu apoštolů a předává ji dál. Soudili, že – podobně jako tato pravda – se ani církev podstatně *nemění* a zůstává taková až do konce. Takto smýšlel i první velký církevní historik sv. **Eusebius z Césareje** (†339), autor obsáhlých, řecky sepsaných *Církevních dějin* o prvních staletích křesťanství, který byl dále biskupem, teologem a exegetou. Následu-

jící generace pokračovaly v tomto pojetí církevních dějin: ačkoli popisují vnější tlaky a změny, které na církev působí (pronásledování, tzv. konstantinovský obrat, ohrožování ze strany bludařů), uvnitř zůstává neměnná. Podobně se tváří i myšlenka *návratu k prvotní církvi*, jež se objevuje jak u pravověrných teologů, tak u heretických skupin. Církevní dějiny se podle nich kryjí s *dějiny zesvětštění*: v církvi působí Satan, a proto je třeba církev zbavit světského nánosu a navrátit ji k jejímu počátku.

Ve vrcholném středověku se však objevilo jiné, „historizující“ pojetí, podle nějž sama církev prochází *proměnami* a roste směrem k dokonalejší budoucnosti. Jejich autor **Jáchym z Fiore** (†1202) představil dějiny spásy jako období Otce (doba Starého zákona), Syna (od vtělení Krista, doba hierarchicky uspořádané církve) a tehdy přicházející období Ducha. Tato *nová, lepší etapa* měla nastoupit *po době úpadku*.

Všechna zmíněná vnímání dějin církve „se chovají“ *teologicky* – ve smyslu a směru dějin církve počítají s působením Boha a jeho nepřátel.

3) Předchozí řádky ukázaly, v čem má náš historický obor vztah k víře a k teologii: **a/** v předmětu bádání a jeho vymezení (co je církev a jak daleko sahá), **b/** v přístupu k němu (z určitého konfesního stanoviska) a **c/** v pojetí a smyslu putování církve dějinami. Co dále doplníme o vztahu mezi církevní historií a teologií? Na přelomu 19. a 20. století se hojně diskutovalo o tom, zda má být historie služkou teologie, tou, která brání církevní zájmy před světem nebo před jinou církví. Na II. vatikánském koncilu vyzval jeden anglický opat: „*Nebojme se kriticko-vědecké a historické pravdy! Nechceme... zavírat oči před pravdou, ale chceme kritické zkoumání dějin.*“ Francouzský teolog Yves Congar, který se výrazně zasloužil o novou eklesiologii, říká: „*Znalost historie nám otevírá cestu ke zdravému relativismu (podmíněnosti)... Vidíme věci ve správných proporcích ... ve srovnání s tím, co je opravdu absolutní... S její pomocí se můžeme lépe vyznat v současnosti a odhalovat smysl napětí, které prožíváme.*“ Shrňme tedy, že církevní historie si musí na jedné straně zachovat svou samostatnost a nezávislost, na straně druhé musí komunikovat s teologií a společně s ní napomáhat k růstu v pravdě.

PERIODIZACE OBECNÝCH CÍRKEVNÍCH DĚJIN

1) období starověku

- počátek letopočtu – přibližně r. 500
- doba trvání: pět staletí, rozšíření křesťanství: převážně v Římské říši
začíná narozením Ježíše Krista
končí dobou stěhování národů a zánikem Římské říše

2) období středověku

- přibližně r. 500 – r. 1500
- doba trvání: deset staletí, rozšíření: zejména v Evropě, na Blízkém východě
časově i členěním koresponduje s evropským středověkem

3) období novověku

- přibližně od r. 1500 dodnes
- doba trvání: pět staletí, rozšíření křesťanství: po celém světě
začíná reformací a katolickou reformou

Část I.: STAROVĚK

počátek letopočtu – přibližně r. 500

doba trvání: pět staletí, rozšíření křesťanství: převážně v Římské říši

KDE TO VŠECHNO ZAČALO? PALESTINA A ŽIDÉ KOLEM PŘELOMU LETOPOČTU

Náš příběh začíná kolem počátku našeho letopočtu v Palestině, kterou Židé již od dob svých praotců považují za *zemi zaslíbenou* – zemi, v níž by si pod vedením Hospodina byli vlastními pány. Příchod římského vojska r. 63 př. K. však udělá Židům čáru přes rozpočet; světovládná říše pohltí i tento „proužek“ země. V letech 37–4 př. Kr. v ní jako římský vazal vládne král **Herodes** zvaný **Veliký**. Po jeho smrti je jeho království rozděleno na několik částí, z nichž severní část – Galileu – spravuje Herodův syn **Herodes Antipa** a Judsko na jihu se ocitá pod přímou vládou *římských místodržících* (*prokurátorů*). Na židovské veřejné scéně se pak představují různé skupiny a jednotlivci, kteří usilují (často vedle politické samostatnosti) o náboženskou obrodu národa.

Za této politické situace Židům zůstává jen náboženská autonomie reprezentovaná *veleradou*. Velekněze do jejího čela však dosazuje římský prokurátor z řad s Římany kolaborujících *saduceů*, v jejichž rukou spočívá chod bohoslužeb v jeruzalémském chrámě, hlavním náboženském centru Židů. Přesto jsou saduceové orientovaní spíše politicky než

nábožensky a nevěří ani v příchod Mesiáše ani ve vzkříšení zemřelých. Ve veleradě mají slovo i stoupenci „elitního“ náboženského hnutí – *farizeové*, kteří svým příkladným a přísným dodržováním mojžíšovského Zákona chtějí druhé probudit z náboženské vlačnosti. Mimo oficiální struktury se setkáváme se *zélóty*, bojovníky připravujícími židovské povstání proti římské okupaci, kteří věří, že Mesiáš bude politickým vůdcem a osvoboditelem Palestiny. (Je pravděpodobné, že dva z Ježíšových apoštolů – Šimon Horlivec a Jidáš Iškariotský – sympatizují s tímto radikálním hnutím.) Čtvrtou skupinou, která může mít jistý vliv na Ježíše, jsou *esejci*. Ti žijí odděleně od většinové židovské společnosti v klášterním společenství v judských horách a taktéž očekávají Mesiáše. Nakonec

zmiňme **Jana Křtitele**, který vystoupí z judské pouště v patnáctém roce vlády římského císaře Tiberia (r. 28 nebo 29 našeho letopočtu) a prorokuje hrozivými scénáři zkázu národa, pokud lidé nepromění svá srdce a nepřijmou křest na znamení obrácení. Zkrátka: Palestina vře a volá po Mesiáši (Bohem pomazaném králi) – politickém a náboženském vůdci, který svému národu navrátí svobodu a náboženský pořádek.

S odstupem dvaceti staletí se snažíme zachytit jméno a obrysy osudu **Ježíše z Nazareta**. Tento se koncem vlády Heroda Velikého narodí v Betlémě, známém z předpovědí židovských proroků

jako Davidovo město, ze kterého má vzejít Mesiáš. Ješua, jehož jméno v hebrejštině či aramejštině lidé rozumějí jako *Hospodin je spása*, pochází ze severní části Palestiny, z Galileje, kraje bohatého na obživu (zemědělství, rybolov, chov ovcí a koz) a uchvacujícího svou přírodní rozmanitostí a krásou. Z pohledu obyvatel Jeruzaléma, kteří žijí v náboženském, správním a politickém středisku židovského národa se jedná o venkov, kde „lišky dávají dobrou noc“. Zprávy o Ježíšově životě se nám v zásadě zachovaly pouze z pozdějších křesťanských pramenů (z listů a evangelií Nového zákona); jinak jeho osoba nebyl hoden zvláštní pozornosti jiné ze zúčastněných stran. Stručné zmínky obsahují prameny židovské (*Židovské starožitnosti* Josefa Flavia /řasi 100/) a římské (např. práce historiků Tacita /ř117/ a Suetonia /řasi 122/). Ježíš – mistr (*rabbi*), Mesiáš, Syn Boží – svědčí jak slovem, tak činem o přicházejícím *Božím království* (hříchy jsou odpouštěny, slepí vidí, chromí chodí apod.), tedy o čase, kdy se opět Hospodin sklání k svému lidu a přináší mu svoje právo a spravedlnost. Po krátkém působení jednoho až tří let v Galileji, v Judsku a v bezprostředním sousedství Palestiny Ježíš umírá římským trestem smrti; je ukřižován o židovských Velikonocích nejpravděpodobněji r. 30.

ZROD CÍRKVE

Hrstka Ježíšových stoupenců se i po opětovném setkání s Ježíšem jako zmrtvýchvstalým drží v ústraní. Na svátek židovských Letnic však obdrží sílu Božího ducha a vycházejí kázat do ulic Jeruzaléma o vzkříšeném Ježíšovi, o jeho poselství a o jeho spásonosné oběti. V této chvíli se počínají dobrodružné dějiny křesťanství. Kromě jeruzalémské církve (řecký pojem *ekklésia* původně označoval společenství křesťanů v jednom místě), v jejímž čele stojí **galilejští apoštolové**, na Ježíšův odkaz navazují další skupiny. Jednou z nejvlivnějších a nejvitálnějších se stává církev v Antiochii Syrské, kde je poprvé použito označení *křesťané* (*kristovci* = následovníci Ježíše Krista, tj. Mesiáše) a jež sdružuje věřící nežidovského původu, tzv. pohanokřesťany. Antiochijští křesťané v čele s **Barnabášem** a Pavlem z Tarsu prosazují r. 49 nebo 50 na sněmu představitelů církvi v Jeruzalémě zásadu, že nežidovští křesťané nemusejí dodržovat (až na malé výjimky) předpisy dané Mojžíšovým Zákonem (např. obřízku a rituálně čisté pokrmy). Tato událost znamená zásadní mezník v dějinách: následovníci Krista otevírají své evangelium

nežidovskému prostředí a původně židovská sekta se vydává vstříc římskému mnohonárodnostnímu světu.

Rané křesťanství by jistě mělo jinou tvář bez výše zmíněného sv. **Pavla z Tarsu**. Tento Žid s řeckým vzděláním a širokým rozhledem, který se nechává strhnout vzkříšeným Ježíšem, nazývá sám sebe jeho apoštolem (tj. vyslancem), uskutečňuje nejméně tři misijní cesty po celém Středomoří – do Malé Asie, na středomořské ostrovy, do Řecka, Makedonie i hlavního města Říma – a za pomoci svých spolupracovníků zakládá nové křesťanské obce a neúnavně s nimi udržuje kontakty osobně nebo formou dopisů.

„NEZADRŽITELNÝ POŽÁR“ NAPŘÍČ ŘÍMSKOU ŘÍŠÍ

Zatímco historický kontext prvních staletí po Kristu nabízí křesťanství živnou půdu po celé Římské říši, Židé v té době utrpí nezhojitelné rány. Římané krutě odpovídají na dvě troufalá *židovská povstání*. Při prvním pokoří (r. 70) jeruzalémské hradby a vypálí chrám, který bylo té doby chloubou národa žijícího jak doma, tak rozptýleného v cizině (diaspoře). Po druhém povstání (r. 135) vykážou všechny Židy z oblasti Palestiny, země zaslíbené. Snad neuškodí přirovnat římské impérium k dnešnímu globálnímu světu. Při prvním pohledu se římský svět tváří jako jeden celek – po stránce politické, hospodářské, náboženské a komunikační (latina jako úřední jazyk, obecná řečtina zvaná *koiné* jako jazyk vzdělanců). V drobnohledu se nám však představuje ve své rozmanitosti kultur, národností a také náboženství. Pod slupkou oficiálního státního náboženství (které je věcí veřejnou) zde existuje velké množství kultů a náboženských tradic, které se z místa svého původu šíří do jiných částí říše, vzájemně se ovlivňují a získávají nové stoupence. Jednotlivec se v tomto velkém, často chaotickém světě snadno ztrácí, a proto hledá jistoty jak pozemské, tak věčné.

A v této situaci má nové křesťanství co nabídnout. Přináší naději na věčnou spásu, vykoupení a záchranu v osobě Ježíše Krista a nabízí vysoké morální hodnoty a zásady pro život zdejší, které jsou založeny na lásce k bližnímu bez ohledu na jeho společenské postavení. Zpočátku je to městské prostředí, z něhož pocházejí noví konvertité – od těch nejbohatších až po otroky. Mnozí z nich jsou osloveni svědectvím křesťanských žen (jejich službou a dobrými sousedskými vztahy) a dále účinnou pomocí v komunitách prvních křesťanů (finanční zajištění chudých, sirotků a vdov patří k hlavním úkolům vybraných mužů a žen – *jáhnnů* a *jáhenek*). Členové místního společenství se nejčastěji scházejí po domácnostech, aby lámali chléb (uctili památku Poslední večeře) a předčítali z evangelií a apoštolských listů.

Postupně se v křesťanských církvích utvářejí struktury, jejichž náznaky můžeme vysledovat již v evangeliích (pravomoci sv. Petra a ostatních apoštolů), ve Skutcích apoštolských (ustanovení a působení jáhnnů) a v některých listech (úřad *presbyterů* = starších). Do konce 1. století se všude prosazuje monarchické vedení místních církví v čele s biskupy (řecky sg. *episkopos*), kteří jsou považováni za nástupce apoštolů. Významným ručitelem apoštolské tradice je, zvláště na Západě, římský biskup.

Do konce 2. století křesťanství zapustí kořeny v prostředí měst po celé Římské říši – od Galie (dnešní Francie), Itálie přes Germánii (dnešní Německo) až po severní Afriku. Vně římské hranice jsou ve 3. století doložena biskupství v poříčí Tigridu (dnešní Irák) a r. 301 se oficiálně první zemí s křesťanstvím jako státním náboženstvím stává Arménie.

SVĚDKOVÉ KRISTA – ÉRA MUČEDNÍKŮ

Doba nejspontánnějšího rozmachu církve (zde používáme pojem ve smyslu univerzálním) se paradoxně kryje s obdobím problémů a zkoušek, které na ni útočí jak zvenku, tak zevnitř. My se nejdříve zaměříme na vnější tlak, který přichází ze strany veřejnosti a římské vládní moci. Ty se obávají sílícího hnutí, jež vytváří svou síť („stát ve státě“) a některými svými zásadami podkopává základy římského státu. Nekompromisní NE k účasti na kultu římských bohů a později zbožštěných císařů a odmítnutí služby ve vojsku znamená *neplnění občanských povinností* a podkopávání státní autority. Během tří staletí se rozpoutá několik vln pronásledování křesťanů, jež je často znásobeno vyhledáváním a udavačstvím ze strany ostatních obyvatel, kteří tak vůči křesťanům vyjadřují své *antipatie až nenávist kvůli odlišnému způsobu života* (zdržování se veřejných představení – her a oslav, přísná morálka) a promítají svůj *strach z neznámého* (scházení po domácnostech se slavením eucharistie má příděch tajných obřadů, při nichž je prý požíváno lidské tělo). Tresty v případě neodvolání křesťanství se různí a – jak nám je vykreslují soudní protokoly a svědectví současníků – využívají celou škálu, kterou si je schopna lidská fantazie představit.

Sérii *pronásledování* zahájí r. 64 neslavně slavný císař **Nero**, když za viníky požáru Říma označí římské křesťany. Tehdy umírají v Římě apoštolové sv. Petr a sv. Pavel (asi r. 67) a v následujících dvou až třech desetiletích dosvědčí smrtí svou věrnost Kristu zbývající z Dvanácti kromě sv. Jana, který (podle vyprávění pozdějších generací) projde různými mučeními bez úhony. Řadu pronásledování uzavírá to nejkrvavější a programově velice propracované. Císař **Dioklecián** chce vymýtit domnělého nepřítele státu, když od r. 303 namíří několik ediktů (výnosů) na všechny složky církve.

Mnozí z nás navštívili římské *katakomy* – tiché svědky pohřebních obřadů, ale i křesťanských bohoslužeb, které se konají nad hroby mučedníků (řecky *martyroi* = svědci víry v Krista), respektive na oltářích nad nimi vystavených. Období pronásledování přináší do života křesťanských komunit strach a současně odvahu a vitalitu a vnucuje otázky po blížícím se konci světa. A tak můžeme dát za pravdu rčení, které se traduje od starověku: „Církev vzkvétá, když je pronásledována.“

Z dlouhých seznamů těchto prvních svatých vyberme zvláště ty mučedníky, kteří k nám stále promlouvají z gotických a barokních děl a kteří se stali „specialisty“ na přímlyvy v nejrůznějších oblastech života a patrony určitých oborů a skupin lidí. Na vyobrazeních snadno rozeznáme *palmové rastrolesti* a *mučednické koruny* jako znamení jejich „svědectví“ pro Krista. O konkrétní identifikaci světce či světice požádáme vědu křesťanskou ikonografií a sami si už domýšlejme jejich příběhy. Za apoštoly jmenujme sv. **Bartoloměje** (jeho atributem je velký nůž) a sv. **Šimona Horlivce** (pila), za biskupy sv. **Blažeje** (který vyléčil dítě s kostí uvízlou v krku), za jáhny sv. **Vavřince** (rošť) a římského důstojníka sv. **Šebestiána** (přivázan ke stromu se šípy v těle). Paměť prvních křesťanů uchovala velký počet mučednic. Jsou mezi nimi vdané ženy a matky (sv. **Perpetua** a **Felicita**) a mnohé panny.

V římské patriarchální společnosti určuje otec dceři jejího budoucího manžela a v případě neuposlechnutí má právo ji usmrtit. Právě takové vystoupení proti právním zvyklostem, tj. odmítnutí ženicha kvůli Kristu, se rovná největšímu hrdinství. Jako příklady uvedme spíše legendární sv. **Barboru** zadrženu do věže, sv. **Kateřinu Alexandrijskou** popravenou stětím poté, co ji neúspěšně napínali na mučidlo-kolo, sv. **Apolénu** s vytrženými zuby a patronku hudebníků, sv. **Cecilii**, na krku stopy po sečných ranách mečem.

KONSTANTINOVSKÝ OBRAT

Definitivní tečku za pronásledováním Kristových stoupců učiní nástupce císaře Diokleciána **Konstantin** zvaný **Veliký** (císařem 306–337). Roku 313 vyhlásí *milánským restriktem* (nesprávně v literatuře udáván pojem *edikt*) zrovnoprávnění křesťanství s pohanskými kulty, zruší protikřesťanské zákony a nařídí restituci církevního majetku. To se stane po jeho osobní zkušenosti s Kristem, jemuž přičítá vítězství u Milvijského mostu. I nadále praktikuje kult ke svým bohům a teprve v předvečer své smrti se nechává pokřtít. Jeho matka sv. **Helena** (pokřtěná r. 313) vyniká horlivostí pro „osvobozené“ náboženství a zaslouží se o rozkvet úcty k místům, jež jsou spojena s Ježíšovým životem (podílí se např. na nalezení Kristova kříže). Konstantinův zájem o křesťanství jde ještě dále. On a jeho nástupci zavádějí inovace, které mají nejen bezprostřední dopad na římskou společnost, ale přinesou důsledky i pro generace následujících staletí. Křesťanství nyní začíná shora ovlivňovat veřejný život: je zrušen trest ukřižování a pořádání gladiátorských her, nařízeno slavení neděle a v zákonodárství se v souladu s evangelijním poselstvím zdůrazňuje respekt k lidskému životu (zákaz práva otce zabít narozené dítě). Přes nesporné klady, které církev i společnost získá, se v této chvíli nastartují i negativní tendence: církev se (zejména na Východě) připoutává ke státu, její představitelé jsou vystaveni pokušení moci a křesťanská víra se stává výhodnou volbou a záležitostí masy. Tento vývoj zpečetí r. 380 císař **Theodosius** v *soluňském ediktu*, podle něž musejí všechny národy Římské říše vyznávat křesťanství. A opět zde máme „tyranii“ názoru – státní náboženství.

POHYB TEOLOGICKÉHO MYŠLENÍ

V průběhu prvních staletí církevních dějin se mladá křesťanská společenství snaží přesněji definovat, kdo jsou a v co věří tváří v tvář tehdejší filosofickým názorům a náboženským představám. Chtějí si osvojit slovník svých současníků (Řeků a Římanů) a současně si vystavět věroučný základ, který by pravdivě a závazně vyjadřoval podstatu křesťanství a sjednocoval jednotlivé skupiny. Teologové musejí reagovat na nejrůznější bludy, tj. nauky, které zkreslují obsah křesťanské víry. V boji s těmito naukami krystalizuje křesťanská věrouka (*ortodoxie*), na jejímž utváření mají po apoštolech největší podíl *apoštolští otcové*, *apologeti* a zvláště *církevní otcové*. Všechny tyto osoby bych nazvala „bojovníky perem a jazykem“, jejichž apologie (lat. obrany), proslovy, kázání, hymny, výklady a překlady Písma vycházejí z aktuálních potřeb tehdejších křesťanů a odrážejí žhavost probíraných otázek.

Tento „pohyb teologického myšlení“ a hledání identity přesahuje daleko do dějin filozofie a dogmatiky. Filozofie toto období dělí na dvě fáze: 1) *raná* či *starší patristika* (*pater* = lat. otec, duchovní autorita) se kryje s obdobím nesvobody a pronásledování; počíná druhou generací křesťanů a končí za císaře Konstantina. 2) *Mladší patristika* se rozvíjí v době svobody, kdy se církev začíná opírat o státní moc a více uplatňovat své struktury. Dogmatická teologie pak sleduje vývoj křesťanského učení v polarizaci pravověří (*ortodoxie*) a blud (*hereze*). Pozdější křesťanská tradice obdaří aktéry na tomto poli rozličnými tituly odstupňovanými dle větší či menší působnosti, autority a svatosti (např. církevní učitelé). My bychom se přidrželi prvně zmíněných titulů, které odrážejí chronologickou posloupnost.

1) STARŠÍ PATRISTIKA

Doba *apoštolských otců* trvá zhruba do r. 150. K těmto otcům patří žáci apoštolů, kteří slovem i písmem vysvětlují učení evangelia, zvláště pak papež sv. **Klement Římský** (†97) a biskup sv. **Ignác Antiochijský** (†117).

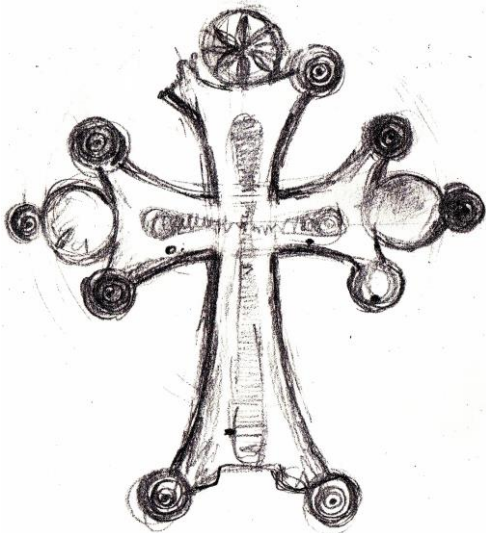
Zhruba od poloviny 2. do konce 3. století působí *apologeti* – učenci, kteří hájí křesťanskou víru v diskusi se vzdělanými pohany. K apologetům patří např. sv. **Justin** (†165), který jako jeden z prvních rozvine dialog mezi biblickým a řeckým myšlením, a představitel alexandrijské filosofické školy **Klement Alexandrijský** (†215). Tito dva jsou obzvláště významní svým učením o „semenech Slova“, ze kterého katolická církev dodnes vychází ve svém postoji k mimokřesťanským náboženstvím a filosofiím. Podle tohoto učení jsou semena Božího Slova, které se zjevilo v Kristu, rozeseta i za hranicemi křesťanství ve všech dobách, národech a kulturách. V egyptské Alexandrii má své působišťe i **Origenes** (†254), jenž se vedle vztahu křesťanství a tehdejší filozofie věnuje studiu biblického textu a srovnáváním jeho překladů.

2) MLADŠÍ PATRISTIKA

Zhruba ve 4. až 6. století, tj. v době od konstantinovského obratu, působí *církevní otcové*. Císař Konstantin a jeho nástupci si jsou velice dobře vědomi potenciálu obsaženého v křesťanství. Aby jejich mnohonárodnostní říše přežila a prosperovala, je třeba tmelu, který podle jejich úsudku může nabídnout jednotná křesťanská církev se svou organizační strukturou (se svými biskupstvími). Věřoučné spory, jež otrásají církví, však ohrožují i stabilitu státu. Proto mají císařové zájem na svolávání *ekumenických koncilů*, tj. všeobecných církevních sněmů, na kterých by biskupové z křesťanského Východu a Západu vyřešili spory mezi sebou a definovali jednotné pravdy víry.

První takový koncil je svolán císařem Konstantinem r. 325 do Nikáje (Niceje), kde je zavrženo učení *ariánů* (stoupenců alexandrijského kněze jménem **Arius**), kteří popírají Kristovu plnou božskou přirozenost. Koncilní otcové prohlásí za článek víry, že Kristus – Boží Syn – je „jedné podstaty s Otcem“. Na tomto vítězství pravověří má značnou zásluhu první z velkých *řeckých (východních) církevních otců*, sv. **Athanasios** (†373), biskup alexandrijský, který prožil dvacet let ve vyhnanství a je dodnes známý sepsáním životopisu sv. Antonína Poustevníka. Roku 381 zdůrazní sněm v Konstantinopoli (ve slovanských jazycích Cařihrad) božství Ducha svatého a vyhlásí *nicejsko-cařihradské vyznání víry* v jediného Boha ve třech osobách. Na jeho zformulování se vedle sv. Athanasia velkou měrou podílejí i další východní církevní otcové, tzv. *Kappadočané* (biskupové a teologové z maloasijské oblasti Kappadokie): sv. **Basil z Césareje** (†379),

mnich, zakladatel klášterního společenství a biskup v Césareji, dále jeho rodný bratr, teolog sv. **Řehoř Nysský** (†394) a nakonec mnich a mystik sv. **Řehoř Naziánský** (†389/390). Čtyři východní otcové, píšící řecky, si v době vrcholného středověku vyslouží titul *učitelů církve*. K již zmíněným třem – Athanasiovi, Basilovi, Řehoři Naziánskému – je přidáván sv. **Jan Zlatoustý** (†407), konstantinopolský patriarcha a vynikající kazatel s příznačným přízviskem.

Na třetím ekumenickém koncilu v Efezu se r. 431 opět řeší otázka božství Krista, tentokrát ve spojitosti s Pannou Marií: zda byla rodičkou Boha (*Theotokos*), nebo jen rodička Krista-člověka (*Christotokos*), jak tvrdí konstantinopolský patriarcha **Nestorios**. Učení *nestoriánů* je odmítnuto a koncil zdůrazní, že obě přirozenosti v Kristu jsou od sebe neoddělitelné, a proto můžeme Marii nazývat Bohorodičkou. V r. 451 pak chalcedonský koncil odmítá i učení *monofyzitů* o jediné božsko-lidské přirozenosti Kristově, tj. o pohlcení Ježíšova lidství jeho božstvím. Tento koncil vyhlásí, že naše vykoupení přišlo v Ježíši Kristu, který byl zcela Bůh a zcela člověk, „ve dvou přirozenostech neshýšených a neproměněných“ spojených v jedné osobě a podstatě. Někteří křesťané na Blízkém východě se neztotožní s definicí koncilu a přijmou učení o Kristově přirozenosti v poupravené podobě. Z těchto církví dodnes existuje např. koptská ortodoxní v Egyptě, etiopská ortodoxní, syrská ortodoxní a arménská apoštolská církev.

Nyní obraťme svůj zrak na křesťanský Západ, kde patristické období charakterizují **latínští (západní) církevní otcové**. Jejich řadu zahajuje sv. **Ambrož** (†397), biskup milánský, který beze strachu kárá samotného císaře a žádá od něj veřejné pokání. Působivostí a hloubkou svých kázání zasahuje nitro svých posluchačů, i těch nevěřících (jako např. sv. Augustina). Mnohým způsobem přispěje k tvorbě liturgie, ke slavení svátostí a je považován za reformátora chrámového zpěvu. (Dodnes se v Miláně slouží mše v tzv. *ambroziánském ritu*.) Sv. **Jeroným** (†420), původem z Dalmácie, se usadí jako poustevník v Betlémě a věnuje se překladům Starého a Nového zákona do latiny. Tzv. *Vulgáta* (z lat. obecný, míněno překlad) se později prosadí jako oficiální biblický text a je převážně Jeronýmovým dílem. Sv. **Augustin** (†430) představuje bezpochyby nejvýznamnější osobnost křesťanského starověku s vlivem i na následující generace křesťanů. Působí v severní Africe, zejména jako biskup v Hippo Regiu a je autorem četných spisů teologických (proti rozličným herezím), filozofických a katechetických (pro katechumeny). Pravděpodobně nejslavnější Augustinovou knihou se stala vlastní autobiografie nazvaná *Vyznání*. Sepíše také pravidla pro společenství zbožných laiků, která budou mnohokrát v následujících staletích užita jako *Augustinova řehole*. Sv. **Řehoř Veliký** (†604), původně benediktinský mnich, se zapíše do dějin jako papež s širokým rozhledem. Podporuje misijní metodu, která upřednostňuje hlásání evangelia zdola, přímo lidem a posílá významnou skupinu misionářů do Anglie. Napíše životopis sv. Benedikta a iniciuje reformy církevního zpěvu (podle něj je pojmenován *gregoriánský chorál*). Jak je zřejmé z data jeho úmrtí, osobnost sv. Řehoře nás převádí do následující etapy dějin – do křesťanského i evropského středověku. Těmto čtyřem latinským církevním otcům se taktéž později dostává titulu *učitelů církve*.

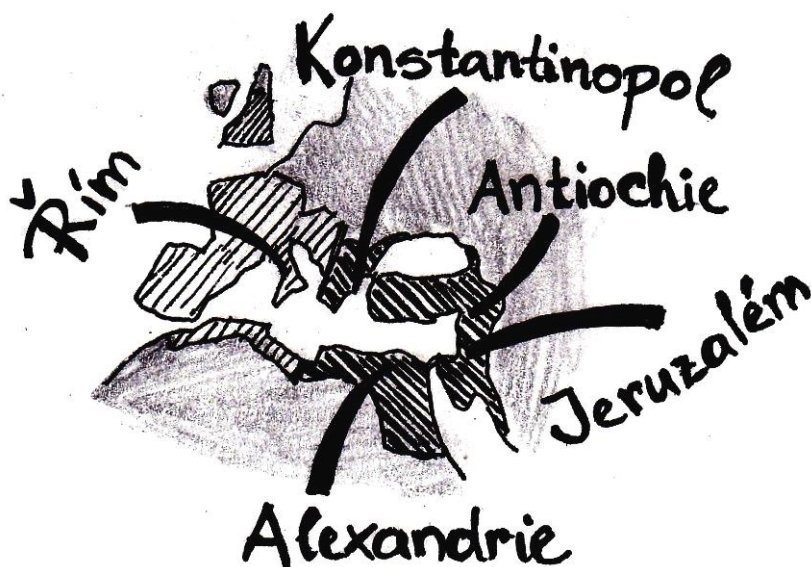
ZASVĚCENÝ ŽIVOT A POČÁTKY MNIŠTVÍ

Již v předchozí kapitole jsme se vícekrát zmínili o určitých formách *zasvěceného života* praktikovaného jak na Východě, tak na Západě. Znovu zdůrazníme, že od prvních desetiletí existence křesťanství se někteří křesťané – muži a ženy – vydávají cestou radikálního následování evangelních rad. Vedle hlasatelů evangelia (sv. Pavel) se pro Krista, tentokrát jako svého ženicha rozhodují mnohé ženy. Mezi křesťany se úctě těší *stav panen a vdov*, které zůstávají žít v domě své rodiny a zasvěcují svůj život modlitbě a službě bližním. Ve druhé polovině 4. století některé bohaté ženy ve městech shromažďují ve svých domech ženy, které cítí povolání k užšímu vztahu s Bohem, a zavádějí určitá pravidla společného života. Jsou mezi nimi Římanky sv. **Marcela** (†410) a sv. **Pavla** (†404), pozdější spolupracovnice sv. Jeronýma v Betlémě.

Již od 3. století a zvláště po konstantinovském obratu se objevuje nová forma zasvěceného života. Do pouštních a hornatých oblastí Malé Asie a Egypta odcházejí muži a ženy, aby žili v modlitbě a v askezi (odříkání). Toto zřeknutí se „světa“ (zázemí v podobě majetku a rodinných vztahů) a život v odloučenosti od lidské společnosti představuje novou odpověď na touhu následovat Krista, tentokrát modlícího se na poušti a na opuštěných místech. Zpočátku je reakcí na pronásledování a nelehkou situaci křesťanů ve společnosti, později chce být vykřičníkem pro ty křesťany, kteří se pohodlně zabydlují v nově nabyté svobodě a prostřednosti. *Pouštní otcové a pouštní matky* doprovázejí další osoby žijící v samotě, předávají jim svou zkušenost a jsou také studnicí duchovní moudrosti pro lidi ze světa, kteří za nimi přicházejí. Nejvýznamnějším představitelem *poustevnícké formy mnišského života* je sv. **Antonín Egyptský** (†356). V jeho době také vzniká první známé *společenství mnichů* žijících podle určitých pravidel, za nimiž stojí sv. **Pachomios** (†348), pocházející také z Egypta. (Původní význam slova mnich – *monachos*, řecky jediný, žijící sám – se mění; označuje osobu žijící ve společenství, později v klášteře.) O ženských kláštěrech víme, že byly početnější než mužské. Na Východě uctívanou pouštní matkou a poustevnící je sv. **Marie Egyptská** (†asi 421).

Body k osobnímu zamyšlení:

- ◆ Najděte momenty v dějinách prvotní církve, které otevřely křesťanství okolnímu, nežidovskému světu.
- ◆ Srovnejte modely organizace prvotních církevních obcí se současnou situací v některých křesťanských církvích.
- ◆ Zamyslete se nad výhodami a nevýhodami prolínání církve a státu na poli struktur a společenských pravidel v době císaře Konstantina a Theodosia.

Část II.: STŘEDOVĚK (asi r. 500 až r. 1500)

doba trvání: deset staletí, rozšíření křesťanství: v Evropě, na Blízkém východě

RANÝ STŘEDOVĚK (asi 500–1070)

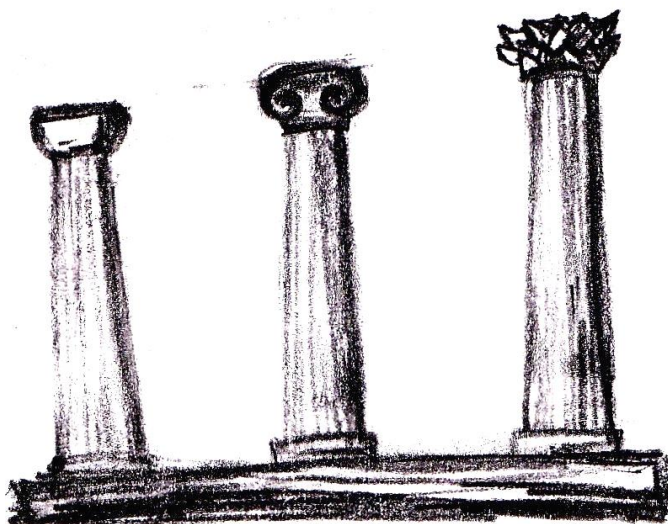
KŘESŤANSTVÍ PŘEKRAČUJE HRANICE ŘÍMSKÉ ŘÍŠE

Pomalu vykročíme ze starověku do středověku. Rozpad říše na západní a východní část r. 395 je jen předstupněm mnohem osudovějších událostí. Počínaje 5. stoletím římská císařka a obyvatelé říše nedokáží nevnímat vnější nebezpečí. Příchod kočujících hord **Hunů** z dalekého východu (dnešního Mongolska) do Evropy znásobí chaos vně hranic Římské říše a způsobí další *stěhování germánských kmenů*, které hledají útočiště a novou půdu v oblastech pod římským vlivem. S posledním západořímským císařem **Romulem Augustulem** se dějiny rozloučí r. 476. Osudy Evropy se nyní ocitají v docela jiných rukou – v rukou barbarských nájezdníků (tj. cizích z řečtiny *barbar* = cizinec) a jedné z mála struktur, která přežije tento „konec světa“ – v rukou církve. Stavba nové středověké Evropy se začíná, a to na třech pilířích:

1) na **římské kultuře** přežívající zejména ve městech na bývalém území říše (latinský jazyk, písemnictví, architektura apod.);

2) na nově nastupujícím vlivu **barbarů** (venkovský způsob života, právní zvyklosti germánských a jiných kmenů);

3) a na **církvi**. Biskupové se starají o potřebné v době nedostatku (rozdílení obilí) a přijímají roli ochránců před útočníky. Papeži **Lvu I.** se r. 452 podaří vykoupit mír na hunském náčelníkovi **Attilovi** a zachránit před plněním Řím a severní oblasti Itálie.

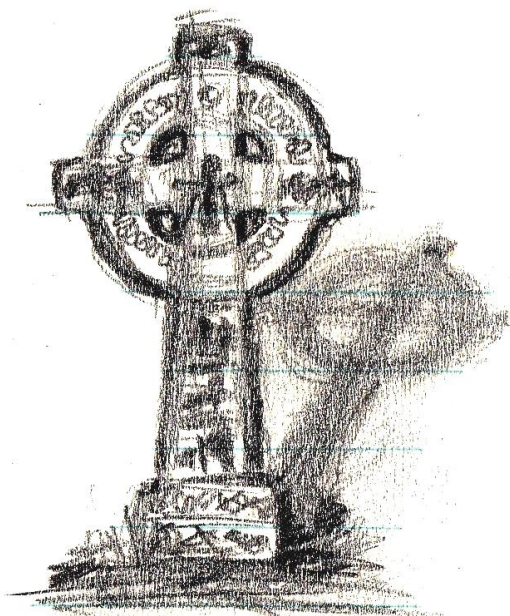

Stejně jako se definitivně rozdělí osudy obou částí kdysi slavné říše (východní část – později nazvaná *říší Byzantskou* – přetrvá celý středověk), taktéž se vývoj církve na Západě a na Východě začíná ubírat vlastní cestou. Dosud byly výrazným rysem univerzality církve *všeobecné (ekumenické) koncily*, na nichž zástupci z obou částí říše společně řešili věroučné i praktické problémy. Významné postavení si drželo *pět patriarchátů* či sídel biskupa – podle čestného pořadí po Římu následoval Konstantinopol, egyptská Alexandrie, Antiochie v Sýrii a Jeruzalém. Během 6. století se prohlubují některé odlišnosti a dochází k odklonu od společných zájmů. Postupně se vyčleňují oblasti vlivu Říma a Konstantinopole. Na Západě biskup římský si výhradním způsobem přivlastňuje titul *papa* (lat. otec), česky papež, a na Východě získává největší vliv *konstantinopolský patriarcha*, který se dostává pod přímý vliv byzantských císařů. Pojem *Césaropapismus* označuje kontrolu církve ze strany císaře či jinak řečeno: církevní instituce jsou začleněny do státního aparátu a své postavení a moc odvozují od politické autority.

NOVÍ KŘESŤANÉ – BARBAŘI

Křesťanství překračuje hranice Římské říše v evropském prostoru již během 3. století a pro některé germánské kmeny se stává jakýmsi módním trendem, avšak stříženým podle germánského vzoru. V polovině 4. století, tedy v době nicejského koncilu a sporů kolem ariánského bludu, se právě s tímto pojetím seznámí **germánští Vizigóti a Ostrogóti** (západní a východní Góti), kteří tehdy sídlí v oblasti Černého moře. Biskup **Wurfila** (†383) přeloží většinu biblického textu do góštiny. V přijetí *ariánského křesťanství* je následují další germánské kmeny, až na jednu výjimku. Francký král **Chlodvík** je r. 496 v Remeši pokřtěn katolickým biskupem (neariánským, pod římskou pravomocí) a volba této karty se **Frankům** v budoucnu vyplatí.

Rodové zřízení a germánské právo zacházejí s křesťanstvím po svém. Christianizace (pokřesťanštění) Germánů a později dalších kmenů bude v zásadě probíhat dvojím směrem – shora a zdola. 1) Kmenový náčelník, vévoda či král přiměje nebo donutí svou družinu a členy rodu k přijetí nového náboženství, aby shora posvětil svou moc

a autoritu a aby se přizpůsobil novému politickému tlaku. (Podle nových zvyklostí pohané musí sedět na zemi, a nemohou zasednout k jednacímu stolu nebo k hostině s křesťany.) 2) Misijním úsilím potulných *misionářů* si křesťanství nachází cestu k obyčejným lidem a svádí zápas s předchozími náboženskými představami. Obdivuhodnou tvořivostí v hlásání evangelia vyniká sv. **Patrik** (pocházející asi z Anglie, †461) a celá řada irských světců. Tito naroubují křesťanskou víru a praxi na původní keltskou tradici a díky nim si Irsko získá přívlastek „ostrov svatých“. Tzv. *iroskotští mniši* (původem z Irska a Skotska) pak v působení mezi lidmi pokračují na evropské pevnině; přinesou sem např. tzv. *ušní zpověď* (tj. individuálně pojaté vyznání hříchů a pokání narozdíl od předchozí veřejné praxe), která se rozšíří po západní Evropě v 7.

a 8. století. (Nejznámější misionář sv. **Kolumbán Mladší** /†615/ projde Franckou říší a Apeninský poloostrov.) Jinou formu misijní činnosti volí *anglosaští misionáři* (z Anglie), kteří při příchodu do zemí střední a severní Evropy nejprve navážou jednání s vládcem, a pak se věnují práci mezi lidmi. Kladou tak důraz na organizační ukotvení křesťanství a napojení té které země na Řím. Příkladem takových christianizačních snah je „apoštol Německa“ – sv. **Bonifác** (†754).

ROZVOJ MNIŠŤTVÍ NA ZÁPADĚ

Zkušenost společného života mnichů, která se započala na Východě (v Malé Asii, Palestině a v severní Africe), se velice záhy přenáší na evropský kontinent. Výše zmíněný sv. Basil z Césareje bývá neprávem označován za otce východního mnišství. Pravdou však je, že jeho ideál společného života nikdy na Východě úplně nepřeváží, ale spíše se tam uplatňuje v rámci klášterního života sklon k poustevnictví. Naopak za otce západního mnišství můžeme považovat sv. **Benedikta z Nursie** (†547), který kolem r. 529 zakládá klášter Monte Cassino (jižně od Říma) a pro své spolubratry sestavuje ze starších tradic

řeholi (*regulae* = pravidla společného života mnichů). Z ní čerpají další klášterní společenství, až se stane nejznámější a nejrozšířenější řeholí na křesťanském Západě. Heslo *benediktinů* a *benediktinek* (ženská větev) zní *Ora et labora* (lat. modli se a pracuj) a charakterizuje každodenní rytmus života mnichů a mnišek: společná zpívaná modlitba v chóru se střídá s manuální a intelektuální prací. Kulturní a hospodářský význam benediktinů spočívá v jejich účasti na kolonizaci Evropy (obhospodařování půdy) a v podílu na uchování a dalšího rozvíjení antického dědictví (přepisování děl antické filozofie, lékařství atd.).

SŇATEK MOCI DUCHOVNÍ A SVĚTSKÉ

Po té, co vyhasla sláva hlavního centra Říše, a město se ocitá v ohrožení pod útoky **Germánů** (v letech 410 a 455 je vypáleno), upevňuje Řím svou pozici jako sídlo římských biskupů. Petrovi nástupci k darovaným pozemkům a statkům v blízkosti města postupně připojují další území. Tato základna se osvědčí jako zdroj obživy jak pro ně samotné, tak pro okolní obyvatelstvo v dobách nouze a ohrožení (viz výše příklad papeže Lva I.). K povznesení města pak přispívají římstí biskupové svými schopnostmi, autoritou a tím, že využijí nabízených možností a situací. Aureola důstojnosti a moci Stolce sv. Petra přiláká pozornost *Francké říše* – tehdy nejvýznamnějšího aspiranta na moc v západní Evropě. Iniciátory vztahu mezi těmito dvěma „veličinami“ jsou otec a syn z **rodu Karlovců**. **Pipin Krátký**, vysoký francký úředník, navrhne papeži výhodný podnik. Za to, že římského biskupa zbaví ohrožení ze strany Byzantské říše a germánských Langobardů, nechá se jeho rukou pomazat na krále Franků. Svou ochranu Pipin právně ukotví v listině z r. 754, která potvrzuje veškerou papežskou pozemkovou držbu v Itálii. Tato území s příznačným názvem *Dědictví svatého Petra* se stávají základem papežskému státu a jeho budoucí politické a majetkové moci. Zmíněné „zásnuby“ světské a církevní moci završí „sňatkem“ Pipinův syn **Karel Veliký**. O Vánocích r. 800 se v samotném Římě koná velkolepá korunovace. Karel se ve svých vlastních očích stává pokračovatelem západořímských císařů. Jako nový římský císař si dává za úkol chránit křesťanstvo v Evropě (tam, kam jeho moc dosáhne, a Karel ji bude rozšiřovat co nejdále) a být hlavou křesťanských králů, knížat a vévodů (s čímž všichni nemusejí souhlasit). Papežství pak má ztělesňovat Boží moc na zemi (mít autoritu ve věcech duchovních) a současně má být pod ochranou císaře (být jeho vazalem ve smyslu feudálního systému). Takto nastolené propojení moci náboženské a politické přináší vedle výhod i problémy, jak se o nich záhy přesvědčíme.

TEMNÁ STALETÍ PAPEŽSTVÍ

Po smrti Karla Velikého (†814) se jeho říše začíná rozpadat a r. 843 je rozdělena na tři části: *východofranckou*, *západofranckou* a střední. Úpadek císařské moci má za následek úpadek papežství. Bez opory císařů se papežové stávají hříčkou v rukou soupeřících římských rodů a přichází *temný věk* papežských dějin, trávající zhruba od konce 9. do poloviny 11. století.

Mocné římské rody dosazují i sesazují papeže podle svých mocenských zájmů a nehlídají na duchovní předpoklady svých kandidátů na papežský stolec. Někteří papežové temného věku jsou pouhými světskými vládci bez jakýchkoliv duchovních kvalit a zájmů. V jejich dosazování se neblaze proslaví i některé ženy, zvláště Theodora a Marosie z rodu senátora Theofylakta v 10. století. Z této doby pochází i pohádka o papežce Janě.

K nejhorším papežům tohoto období patří **Jan XII.** (papežem 955–964), prostopášný mladík, toužící hlavně po zábavě a milostných dobrodružstvích. Právě tento papež se však r. 962 dopustí ze svého pohledu osudové chyby, když římským císařem korunuje východofranckého krále **Otu I.** Tímto aktem znovuustaví *Svatou říši římskou*, která přetrvá až do r. 1806. Nový císař považuje za svou povinnost zbavit církve jejího škůdce, nehodného papeže Jana XII., a r. 963 ho nechává sesadit. Tentokrát jsme svědky příliš silné císařské moci. Oto I. znovu probouzí k životu Karlův sen o jednotné říši a mocném císařství. Podobně jako Karel Veliký a kdysi Konstantin vsadí i on na církevní struktury a opře o ně správu říše. Vytvoří tak *říšskou církev* a z opačného pohledu *pocírkevní stát*. Biskupové a kláštery mu za získaný pozemkový majetek zaručují stabilitu říše a současně mohou ovlivňovat všechny oblasti veřejného života.

VÝCHODNÍ SCHIZMA

Na prahu středověku jsme spolu s rozpadem Římské říše r. 395 na dvě části zachytili i počátek rozdílného vývoje církve na Západě a na Východě. **Římská (latinská) církev** reprezentovaná *papežem* a **ortodoxní (pravoslavná) církev** v čele s *konstantinopolským patriarchou* budou v průběhu dalších staletí rozvíjet vlastní tradice a řešit své problémy. Ty se projeví v následujících oblastech:

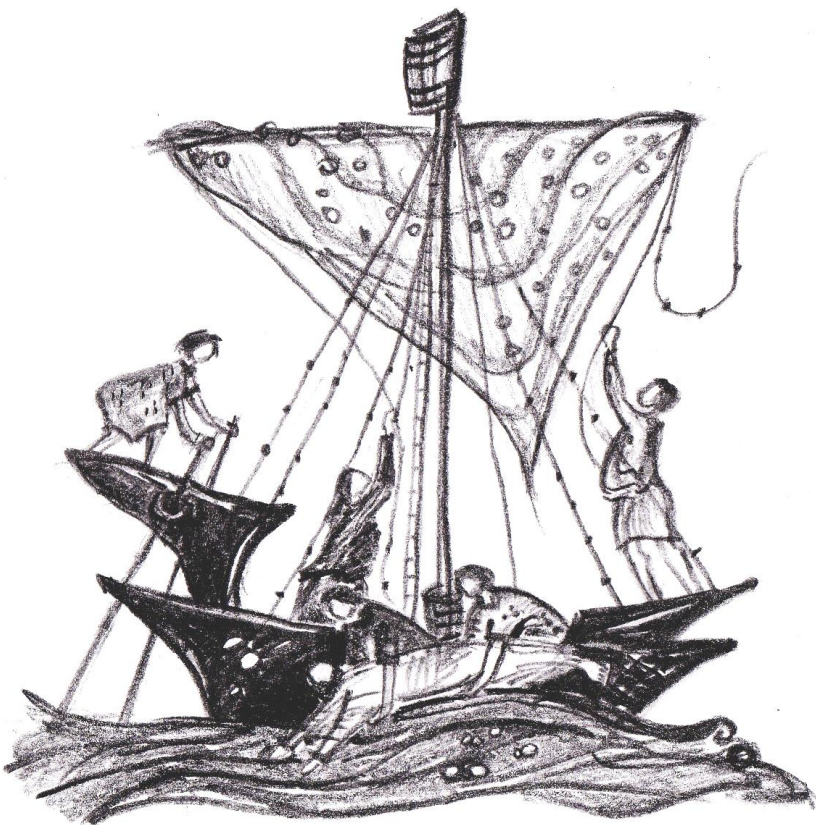
1) Při liturgii se na Západě používá nekvašený *chléb* na rozdíl od kvašeného na Východě. – 2) Východ si vypěstuje hlubokou duchovní tradici úcty k *ikonám* (obrazům Krista, Bohorodičky a svatých). – 3) Na Západě se na popud papeže stává povinným požadavek *celibátu* pro veškerý klérus, tj. všechny osoby s určitým stupněm svěcení. – 4) V raném středověku má své kořeny závažný dogmatický spor nazývaný *Filioque*. Tento latinský pojem znamenající „i ze Syna“ se na Západě začalo přidávat do nicejsko-cařihradského vyznání víry. Na Východě v tomto upřesnění vztahů mezi osobami Boží Trojice – Duch svatý vychází jak z Otce (jak tomu bylo na Východě), tak „i ze Syna“ – někteří spatřovali herezi (např. patriarcha Fotios v 9. století). Samy o sobě by zmíněné i další rozdílné pohledy nemusely být problémem, pokud by se obě strany nestřetly v nároku na nejvyšší duchovní autoritu ve vztahu k tomu druhému.

Právě v polovině 11. století se na šachovnici dějin střetnou silné osobnosti z obou stran a dojde k tragickému neporozumění a rozkolu. Jeho iniciátorem je konstantinopolský patriarcha **Michael Kerularios**, který r. 1052 nechává jako odvetu za snahu papežství získat pod svoji jurisdikci jižní Itálii, kterou si nárokovala jako své území Byzantská říše, uzavřít latinské kostely v Konstantinopoli. Z jeho podnětu tak opět vzplála polemika o odlišnostech mezi východní a západní církví v oblasti dogmatu i právní a disciplinární praxe. Papež **Lev IX.** má snahu řešit konflikt smírně stejně jako byzantský císař **Konstantin IX. Monomachos**. Papež vyšle do hlavního města Byzance poselstvo, které žádá přijetí papežova primátu a západních obyčejů pro východní církev. Patriarcha však není ochoten s vyslanci vyjednávat. Spor vrcholí v červenci 1054, kdy sebevědomé po-

selstvo v čele s kardinálem **Humbertem de Silva Candida** při příležitosti slavnostní mše svaté položí na oltář, před zraky shromážděného kléru a lidu, *exkomunikační bulu*. V ní vyloučí z církve patriarchu, jenž odpoví exkomunikací vyslanců. V celé záležitosti je mj. sporné to, zda je Humbert k takovému kroku vůbec zplnomocněn. Navíc situaci komplikuje i fakt, že ve chvíli exkomunikace je papež Lev IX. po smrti (ač to není vyslancům známo) a nový ještě není zvolen.

Samotné schizma nemá bezprostředně poté ještě takový praktický dopad, jako má pak vývoj událostí v následujících staletích. V praxi je rozkol zpečetěn, když západní křesťané při *4. křížové výpravě* (r. 1204) přepadnou Konstantinopol, zabijí východní křesťany a zneuctí nejhorším myslitelným způsobem pravoslavné svatyně. I přes snahy iniciované oběma stranami v průběhu staletí nedojde k posunu až do II. vatikánského koncilu, kdy bude vzájemná exkomunikace sňata.

VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK (asi 1070–1300)

EVROPA BEZ CÍRKVE NEPŘEDSTAVITELNÁ

V době vrcholného středověku se evropská společnost (geograficky zejména její západní půle) ocitá na svém kulminacním bodě; rozkvet hospodářský umožňuje kulturní aktivity a povzbuzuje k mocenské rozpínivosti. Podle tehdejších intelektuálů má každý člověk ve společnosti své vyhrazené místo. Imperativy *Ty se modli! Ty pracuj! A ty ochraňuj a bojuj!* zadávají úkoly pro její jednotlivé složky: církve, dělný lid (rolníky a obyvatele měst) a panovníky se šlechtou. Mimo tyto kategorie se ocitají toulaví

jedinci či skupiny (žebráci, kejklíři, cikáni apod.), lidé opovrhovaných profesí (např. prostitutky) a jinověrci (Židé, heretici).

Katolická církev jako nedílná součást společnosti se bude na oné slávě a rozkvětu podílet a sama bude o ně usilovat jak ve vztahu ke společnosti, tak uvnitř církve samotné. Budeme sledovat její vzestup, její snahy vymanit se z moci světských vládců, její vnitřní reformy a centralizaci, dále její podíl na boji s islámem a její roli při vzniku univerzit.

EMANCIPACE – CLUNYJSKÁ A GREGORIÁNSKÁ REFORMA

Nit vyprávění jsme přetrhli na konci raného středověku v období temného věku papežství. Diagnóza pro církev by asi zněla: přílišná slabost postavit se světským autoritám a politickým silám. Lze najít lék na tuto „nemoc“? Paradoxně je podán jedním světským pánem. **Akvitánský vévoda Vilém** se r. 908/910 rozhodne, že ze své moci a z moci diecézního biskupa vyjme vnitřní záležitosti benediktinského kláštera v Cluny v Burgundsku. Svobodná volba opata, možnost přísného dodržování řehole a přímá podřízenost papeži učiní z kláštera ohnisko emancipačních snah jiných klášterů i celé církve. Tzv. *clunyjská reforma* zahajuje boj za svobodu církve od zásahů státní moci. Do středu tohoto boje se brzy dostává spor o investituru, tj. o právo dosazovat církevní představitele.

Roku 1059 papež **Mikuláš II.** dekretem o papežské volbě ustanoví, že k vybírání Petrova nástupce je do budoucna oprávněn pouze *sbor kardinálů-biskupů*, a ne lid, ani římská šlechta, ba ani římsko-německý císař. Na něj naváže **Řehoř VII.**, původně mnich z Cluny, později jeden z nejsilnějších a nejsebevědomějších středověkých římských pontifiků (1073–1085), který se směle pustí do přestavby „rybářské bárky“ církve, tak často zmítané bouřemi a vnitřními nesváry. Cílem emancipačního programu (tzv. *gregoriánské reformy*), zakotveného v příznačně nazvaném dokumentu *Dictatus papae* z r. 1075, je vystavět velkolepou loď, která by skvěle fungovala uvnitř, odolávala vnějším nástrahám a navíc se stala vládkyní evropských moří. Papežovy požadavky kontroly či dokonce vlády zahrnují nejen vnitřní chod církve a její členy (jen papež může sesazovat a dosazovat biskupy, vydávat zákony pro celou církev, svolávat koncily atd.), ale i např. římsko-německého císaře, který – ostatně jako člen církve – mohl být papežem v případě neposlušnosti sesazen. Jedná se zde o přílišnou smělost papeže, jeho touhu vládnout nebo o upřímnou náboženskou snahu po nápravě věcí a svobodě církve? Mohl něco takového před druhými a před sebou samotným ospravedlnit?

Zmíním dva podpůrné zdroje gregoriánských argumentů. Prvním je právní dokument – listina nazvaná *konstantinovská donace* (později odhalený padělek), v níž Konstantin („osvoboditel“ církve z dob starověku) daroval římským biskupům po svém přestěhování z Říma do Konstantinopole vládu nad Západem. Druhý vychází z verše Nového zákona (Lk 22,38) o *dvou mečích*, které ve výkladu teologů předchozích staletí začaly označovat moc duchovní a světskou. V duchu tohoto již zakořeněného rozdělení moci se zformuje premisa Řehořových stoupenců: „Jako duše stojí nad tělem, tak i duchovní moc je nadřazena moci světské.“ A jak se tato odvážná interpretace a papežovy vznesené nároky setkaly s realitou? Hned si ukážeme na příběhu.

EMANCIPACE – BOJ O INVESTITURU

Ke střetu zájmů dochází v případě výběru kandidáta na biskupský stolec v Miláně. Mladý německý král **Jindřich IV.** (německým králem 1056–1105) se svého starého práva nemíní vzdát a po několika Řehořových upozorněních podnítl synod biskupů, aby r. 1076 prohlásil papeže za sesazeného. Ve znamení slovních výpadů a pod hrozbou církevních trestů se rozpoutá tzv. *boj o investituru*. Investitura (uvedení vysokého církevního představitele do úřadu) se podle středověkých zvyklostí děje ve dvou krocích: 1) předáním berly a prstenu je udělena duchovní moc = tzv. *duchovní investitura* a 2) předání žezla reprezentuje přijetí vlády nad světskými majetky = tzv. *laická investitura*. Zápas o

investituru trvá několik desetiletí, přičemž straně papežské a císařské jde o to, který krok se uskuteční jako první; to znamená, zda o kandidátovi rozhodne světská, anebo duchovní autorita. Již v první fázi tohoto boje, konkrétně mezi Jindřichem a Řehořem, prosadí svou papež. Donutí Jindřicha klatbou (zákaz mší a neplatnost vysluhovaných svátostí) a následnou exkomunikací, aby vykonal kající pouť ke hradu Canossa v Apeninách, a podrobí jej svému rozhodčímu výroku v již výše zmíněných říšských problémech (zima 1076/77). Konečné řešení sporu o investituru přinese až dohoda z r. 1122, která je po desetiletích zápasů mezi císařskou a papežskou stranou sjednána ve Wormsu (*konkordát wormský*). Takřečený kompromis spíše znamená vítězství církve a uznání jejího práva na výběr biskupů a opatů.

CENTRALIZACE CÍRKVE – REFORMY 11. A 12. STOLETÍ

Řehořovy velkolepé plány zasahují do všech oblastí života katolické církve a nacházejí vedle odpůrců i horlivé podporovatele, zvláště mezi klérem a řeholníky. Členové některých kapitul (tj. sborů kléru sloužícího při biskupských a hlavních kostelích; členové nazýváni kanovníci) se rozhodnou pro přijetí určitých pravidel společného života, a tak vznikají řády řeholních kanovníků – *augustiniáni kanovníci* (nazvaní podle přijaté řehole sv. Augustina) a *premonstráti* založení r. 1120 sv. **Norbertem z Xanten**. Z nově vzniknuvších mnišských společenství nelze opomenout jeden z nejradikálnějších řádů – *kartuziány* sv. **Bruna z Kolína** (r. 1084) – a reformu benediktinského řeholního života – *cisterciáky*, které proslavil jejich druhý zakladatel sv. **Bernarda z Clairvaux** (†1153).

V této době se začíná mnohem jasněji rýsovat rozdíl mezi klérem a laiky, k čemuž také přispěje zavedení povinného celibátu i pro neřeholní kleriky. Důvodů pro tento požadavek je více a každý má svou delší tradici. Významnou roli sehraje fakt, že to jsou právě kláštery, které se stávají motorem a inspirací pro církevní reformy. Řehoř VII. jako bývalý mnich (tedy celibátník) nařizuje, že ženatý kněz nesmí konat kněžské úkony a že věřící od něj nesmějí přijímat svátosti. Požadavek celibátu je pak ztvrzen církevními koncily o půl století později. V r. 1123 zakáže *I. lateránský koncil* soužití klerika s jeho manželkou a r. 1139 prohlásí *II. lateránský koncil* jejich manželství za neplatné.

KŘÍŽÁCKÉ Hnutí

Pojem křížová výprava se na prahu 21. století opět objevil ve slovníku některých politických a náboženských stran či jednotlivců. Jeho zvuk nese s sebou vysoce výbušný emoční náboj a není tedy od věci vážít užívání tohoto slovního spojení. „Přišít si na oděv Kristův kříž“ mělo vyjádřit touhu následovat Krista a dělali tak ti, kteří se vydávali na pouť do míst, jichž se dotýkaly Ježíšovy nohy, do země, která byla křesťanům tak drahá. Symbolem kříže se označovali také ti, jež odcházeli bojovat v Kristově jménu. Pojem *křížová výprava* doznala v průběhu celého středověku širokého použití. V zásadě se vykazuje dvěma cíli, které mohou v mnohém splývat: 1) šířit křesťanství mezi pohany =

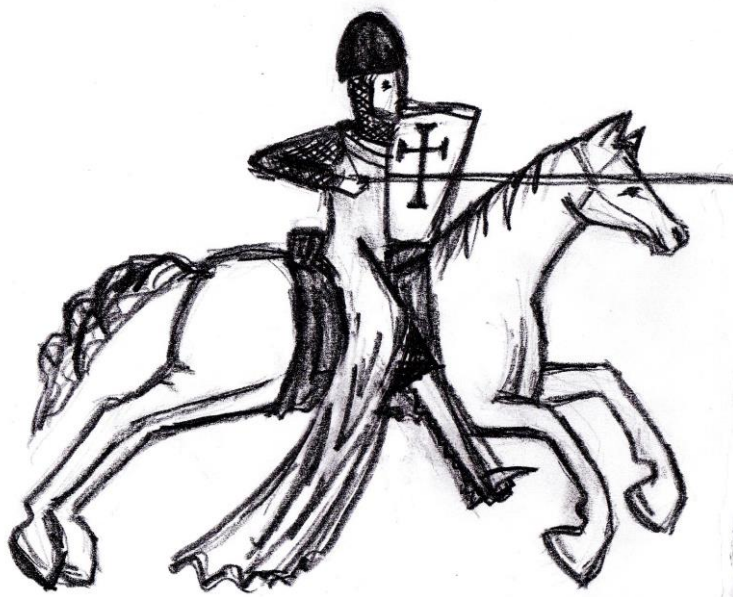
nekřesťany a 2) v Ježíšově jménu bojovat proti nepřátelům křesťanství, respektive hereetikům = těm, kteří se odchýlili od pravé nauky církve. V tomto úseku historie se vydejme po stopách nejvěhlasnějšího křížáckého hnutí, které bylo namířeno proti muslimům s cílem osvobodit svatá místa.

Přestože 11. století přináší zejména v západní Evropě postupný rozkvět hospodářství a zemědělství a demografický růst (začíná již zmíněný vrcholný středověk), stále se dotvrzuje všudypřítomnost strachu z přírodních pohrom, nemocí a dalších životních nejistot. V duchovní oblasti se to promítá do *eschatologických očekávání* – očekávání konce světa a druhého příchodu Krista. Tyto obavy jsou pak zesíleny zprávami z Východu, kde r. 1071 v bitvě u Mantzikertu (dnešní východní Turecko) zvítězí nad Byzantskou říší **seldžučti Turci**, vyznáním muslimové, a následně obsazují celý Blízký východ včetně Jeruzaléma.

Zatím si do našeho vyprávění islám cestu nenašel, a proto nastíníme několik nutných událostí z jeho předešlé historie. *Islám* vznikl na Arabském poloostrově v prostředí arabských kmenů na počátku 7. století a zapříčinil vsutku dynamickou proměnu euroasijského kontinentu. Expanzivní politika nástupců proroka **Muhammada** (†632), zakladatele islámu, přivedla křesťanský svět do kontaktu s tímto novým náboženstvím a s jeho převážně arabskou kulturou. Do Evropy muslimové vstoupí přes Gibraltar již na počátku 8. století a velice záhy si podmaní Pyrenejský poloostrov. V době, o níž mluvíme (v polovině 11. století), se nám tato oblast dnešního Španělska představuje napůl pod kontrolou muslimů, napůl v rukou křesťanů. Muslimští vládcí dokáží vytvářet podmínky pro obdivuhodné soužití (*convivencia*) mezi obyvateli a učenci všech třech monoteistických náboženství – tedy Židy, křesťany a muslimy.

Na Blízkém východě pak za nárazníkový stát slouží Byzantská říše. Svatá místa jsou více méně kontinuálně od třicátých let 7. století v politické správě různých muslimských vládců, kteří však nebrání poutníkům při jejich návštěvě. Situace v oblasti se stává nebezpečnou na sklonku 11. století s příchodem seldžuckých Turků, proti nimž se do boje postaví místní Arabové. Jsou to právě Byzantinci, kteří informují Západ o turecké hrozbě a žádají pomoc od západních křesťanů. (Povšimněme si, že komunikace mezi východní a západní církví pokračuje i přes vyhlášenou exkomunikaci).

Roku 1095 se koná ve francouzském Clermontu synoda, na níž papež **Urban II.** osloví plamennou řečí naslouchající zástupy a získá latinský Západ pro myšlenku křížové výpravy. Slíbené věčné odměny (odpuštění trestů za viny = odpustky) korespondují s tehdejší mentalitou. Řada křížových výprav bude vždy charakterizována dvěma druhy účastníků: 1) obyčejnými lidmi, kteří bez problémů opouštějí to málo, co mají a spontánně se vydávají východním směrem a 2) majetkově zajištěnými šlechtici, knížaty a králi, jež do přípravy vkládají více času a větší

rozvahu a strategii. U obou se budou prolínat zbožné motivace (osvobodit svatá místa z rukou „nevěřících“) s pozemskými touhami po nových pozemcích a po kořisti. První typ účastníků představuje ve své nezajištěnosti a neznalosti opravdovou pohromu pro obyvatelstvo, jejichž územím procházejí (potřebují získat obživu na cestu), a zejména pro Židy, které jako „nepřátele Krista a křesťanů“ neušetří násilných *pogromů*. Konec oněch spontánních výprav bývá bez výjimky nešťastný, když jsou zmasakrováni dobře vycvičeným tureckým vojskem. Do stejné kategorie lze zahrnout i *křížové výpravy dětí* (dvě se uskutečnily r. 1212), jež jsou spontánní odpovědí na prosbu k Bohu, který si „ústý nemluvnat připraví slávu navzdory svým odpůrcům“ (srov. Žalm 8).

Druhá kategorie výprav v čele se světskými pány dosáhne dílčích či dlouhodobějších úspěchů a mnozí křižáci se v Palestině a přilehlých oblastech usadí. Úspěch *1. výpravy* (r. 1096–99), při níž křižáci obsadí četná města, bude ztracen za velkého muslimského panovníka **Saladina**, který dobude Jeruzalém r. 1187. Ani jedna z šesti následujících výprav (celkem se počítá devět výprav) nedokáže – i přes dílčí úspěchy – proměnit situaci na Blízkém východě. A vztahy západní a východní církve? Ty jsou ještě více pochroumány. Velení *4. výpravy* se při jejím průběhu rozhodne dobýt sám Konstantinopol (r. 1204) a zřídit tam tzv. *latinské císařství*. Tečkou za křížovými výpravami na Východ je rok 1291, kdy pod tlakem egyptských vládců opouštějí křižáci poslední pevnost Akkon v Palestině.

Se zvýšeným zájmem o Svatou zemi se spojuje fenomén *rytířských řádů*. Vznikají tam bratrstva, která se původně věnují špitální službě poutníkům a během 12. století přibírají i povinnost věnovat se jejich ochraně při návštěvě svatých míst. *Johanité* (později nazývaní *maltézští rytíři*), *němečtí rytíři* a *templáři* představují příklady skloubení ideálu řeholníka s ideálem rytíře. Odráží to jak potřeby doby, tak proměny v samotné Evropě, kde se probouzí všeobecný ideál křesťanského rytíře, který je stavěn před oči všem šlechticům. Stát se rytířem skrze obřad pasování zavazovalo šlechtice mj. k tomu, aby se stali ochránci slabších a bojovali s nepřáteli křesťanství.

Je obtížné celkově zhodnotit křížové výpravy do Svaté země. Lze to učinit v několika rovinách. Nejprve zdůrazníme jevy, které se jeví pro tehdejší dobu jako pozitivní: došlo ke kontaktu s jiným světem a jinou kulturou, dále k intenzivnější výměně obchodních artiklů, kulturních poznatků a technologií, mnohým účastníkům se otevřely obzory a mezi jiným získaly nové impulzy pro prožívání křesťanské víry. (K tomuto tématu se za chvíli vrátíme.) Negativní dopad křížáckého hnutí je zjevný jak pro jeho současníky (nevinné oběti násilí), tak i v paměti následujících generací. Antagonismus a nenávisť mezi táborem křesťanů a muslimů žije až do dnešních dnů.

HNUTÍ CHUDOBY

V souvislosti se zájmem o Svatou zemi a s *poutěmi* (jež byly živé již v dobách před příchodem seldžuckých Turků) můžeme sledovat rozvoj osobní zbožnosti, orientované na Krista, který jako člověk žil na zemi, kázal a vedl lidi ke spáse. Toto hnutí – tzv. *hnutí chudoby* – přináší věřícím dotek s místy Ježíšova života a jde ruku v ruce se zvýšeným zájmem o bibli (tzv. *biblicismus*) a zejména o evangelia. Tito křesťané touží následovat Krista jako chudého a potulného kazatele i po návratu do své vlasti. V Evropě se pak objevují potulní kazatelé i z řad laiků (nekněží), kteří kážou a často také kritizují bohatou církev, jejíž život tak kontrastuje s životem Krista.

V rámci tohoto hnutí se tvoří společenství věřících, kteří si dobrovolně volí prostý a chudý život podle určitých pravidel. Vzniká nová forma řeholního života, tzv. *žebravé řády*, které na rozdíl od mnišských řádů upřednostňují život mezi lidmi, zejména ve městech. Z těch nejznámějších jmenujme *řád kazatelů* (dominikánů), jehož zakladatel sv. **Dominik Guzmán** z Kastilie (dnešní Španělsko) se soustředí na svědectví života v prostotě a na kázání slovem (řád schválen r. 1215). Ve stejné době vzniká *řád františkánů*,

založený jako laické bratrstvo (zpočátku z řad šlechticů či bohatších měšťanů) sv. **Františkem z italského Assisi**. Od schválení řehole r. 1223 se v následujících staletích uskutečnily reformy, z nichž vzešli františkáni odlišovaní od původních *menších bratří* (minoritů) a *kapucíni*. K františkánské rodině patří již od počátku tzv. *třetí řád*, tvořený členy žijícími ve světě, mimo klášter. S ženskou obdobou radikální volby chudoby přichází Františkova mladší současnice sv. **Klára z Assisi** (†1253), podle níž se společenství žen – *klarisek* – rozhodne navíc pro život v odloučenosti a v intenzivní modlitbě. Františkánskou řeholi si pak během 19. a 20. století vezmou za základ i četné ženské kongregace.

Hierarchická církev vnímá nebezpečí, že se skupiny z hnutí chudých odchýlí od oficiálního učení církve (jsou mezi nimi mnozí kazatelé-laici), a se je snaží dostat pod svou kontrolu (zákaz kázat). Církevní autority nekompromisně odmítnou snahy lyonského kupce **Petra Valdése** (†asi 1218). Jeho početní stoupenci (*valdenští*), kteří hlásají návrat k prvotní církvi, se vydávají do celé Evropy, i do českých zemí. Svým učením však mnohem větší nebezpečí představují *kataři* (albigenští), kteří doslova ovládnou jižní Francii a severní Španělsko. Jejich dualistické učení, podle něhož je duch nadřazen nad hmotu, a elitní skupina „čistých“ (řecky *katharoi*), vyčleněná od ostatních věřících, napadají samé základy křesťanství. Valdenští a kataři jsou – ačkoli z odlišných důvodů – prohlášeni za heretická hnutí a je s nimi podle toho zacházeno.

HEREZE A VZNIK INKVIZICE

Pro pochopení problematiky inkvizice a jejího působení v dějinách je třeba objasnit důvody a kontext jejího vzniku. Již v době raného středověku jsme mohli sledovat, jakou roli hrálo křesťanství při utváření středověkých národních států: stávalo se nástrojem sjednocení státu, přinášelo určitá nová společenská pravidla a panovník záhy využíval církevní struktury jako oporu své moci. Za vrcholného středověku je formulována teorie, že evropský svět funguje na nábožensko-politické jednotě a každému jejímu členu je svěřen určitý úkol, jímž má do této jednoty přispívat. Je od něj také očekávána i křesťanská víra – jediná pravá a nadřazená nad ostatní, jak jsme si mohli povšimnout v postoji k Židům a muslimům. (Otázka svobodné volby víry podle svědomí je v obecném kontextu nemyslitelná.) Zmínili jsme se také o starověkých koncilech, jež definovaly základní pravdy víry (*dogmata*) a narýsovaly základní kontury mezi ortodoxií (pravověřím) a herezí (bludným názorem). Je však přirozené, že „pohyb teologického myšlení“

pokračuje i v následujících staletích, když (nejen) teologové otvírají nové i staré otázky (např. o přítomnosti Krista v eucharistii).

V předešlé kapitole jsme pojednali o hnutí katarů a valdenských, které sílí v jižní Francii a přilehlé Aragonii a ohrožují na straně jedné samotnou podstatu víry křesťanského společenství a poslušnost církevní hierarchii, na straně druhé podkopávají jednotu tamních států. V r. 1184 je papežem zřízena speciální instituce – *inkvizice* – pro boj s tímto nepřítelem na úrovni diecéze a r. 1197 aragonský král **Petr II.** vyhlásí pro stoupence hnutí trest upálením. Tak se dostáváme k součinnosti moci světské a moci duchovní v posuzování *heretika, kacíře, bludaře* – toho, který se provinil proti nábožensko-politické jednotě společnosti. Pokud se nezřekl svého odchýlení se od oficiálního učení církve, měl být potrestán církevní mocí (*exkomunikace* = vyloučení z církve) a posléze mocí státní (konfiskace majetku a smrt). Úřad inkvizice (lat. *inquirō* = vyhledávat), který bdí nad čistotou víry, vyhledává kacíře a vydává je k potrestání, dozná v průběhu středověku a novověku různých podob. Papežská inkvizice je zřízena **Inocencem III.** r. 1231 a později se proslaví zejména státní inkvizice španělská. V některých zemích nikdy podobný úřad zřízen nebyl.

TEOLOGICKÁ VĚDA A UNIVERZITY

Do období vrcholného středověku musíme zahrnout i kapitolu kultury a vzdělání. Nastává zde posun. 1) Původní centra vzdělanosti raného středověku – kláštery a dvory panovníků – ustupují do pozadí před nově vznikajícími *univerzitami*, vázanými na městské prostředí. 2) Vzdělání přestává být omezeno na církevní osoby a otevírá se i laikům. Univerzity nabízejí studium filozofie, práv, medicíny a teologie. V posledně jmenované oblasti působí členové žebavých řádů a po éře patristiky a monastické teologie (teologie raného středověku pěstované zejména v kláštrech) nastupuje období *scholastiky*. Je nazváno podle nové filozoficko-teologické metody, která má pomoci nově uspořádat obsah víry a – inspirována řeckým filozofem Aristotelem – opřít víru nejen o Písmo, ale také o rozumové poznání Boha ze stvoření. Nejvýznamnějším představitelem scholastiky je sv. **Tomáš Akvinský** (†1274), dominikán, autor rozsáhlého díla v otázkách a odpovědích *Summa theologia* (volně přeloženo souhrn teologického vědění).

CENTRALIZACE CÍRKVE ZA INOCENCE III.

Vraťme se zpět k papežství a organizaci církve. Vrcholný středověk příznačně znamená vrchol papežské moci v kontextu evropské politiky a další utužení ústřední role papeže v hierarchické struktuře katolické církve. Řehořova vize velkolepé církevní moci se nejmarkantněji uskutečnila za pontifikátu **Inocence III.** (papežem 1198–1216), jenž si titulem *Arbiter mundi* (lat. Rozhodčí světa) nárokuje moc soudit i spory mezi evropskými panovníky, které k tomu zaváže systémem lenních přísah vůči Petrovu stolci. Od dob Řehoře po Inocence – tedy asi jeden a půl století – Řím výrazně rozšířil svou

kontrolu nad životem katolíků v jednotlivých zemích (papežští legáti dohlížející na provádění reform, kanonizace se dostává do výhradní pravomoci papeže – zatímco doposud svaté vyhlášoval místní biskup), nad tamními biskupy (potvrzení volby metropolitního biskupa, jeho pravidelná návštěva *ad limina* /lat. k prahům/ každý čtvrtý rok) a nad laiky (nařízení povinné roční zpovědi, zavedení papežské inkvizice).

POZDNÍ STŘEDOVĚK (asi 1300–1500)

DOBA PROBLÉMŮ

Jako jsme doposud kreslili vrcholný středověk zářivými barvami léta a rozkvětu, tak musíme změnit paletu v šedé a smutné odstíny nastupujícího období problémů a krizí. „Podzim středověku“ zasáhne všechny stránky života společnosti a stejně tak církve – postavení hierarchie i náladu členů církve. Vedle hospodářských problémů navštíví evropské obyvatele *černá smrt*. První vlna nákazy moru, přineseného z Východu janovskými loděmi, zasáhne celou Evropu (nejděsivěji její západní polovinu) v letech 1347 až 1351. Touto chvílí se pravidelné morové epidemie stanou na několik staletí (až do počátku 18. století) součástí každodenního života chudých i bohatých a promění i jejich zbožnost. Pesimistické nálady, strach z nemoci a smrti se u mnohých propojí s představou Boha-Otce jako trestajícího soudce, od jehož hněvu je může osvobodit tvrdé pokání a přímluva Krista, Panny Marie a svatých. Hledání viníka a původce morových ran se odrazí i v zesílených protižidovských náladách a častějších pogromech.

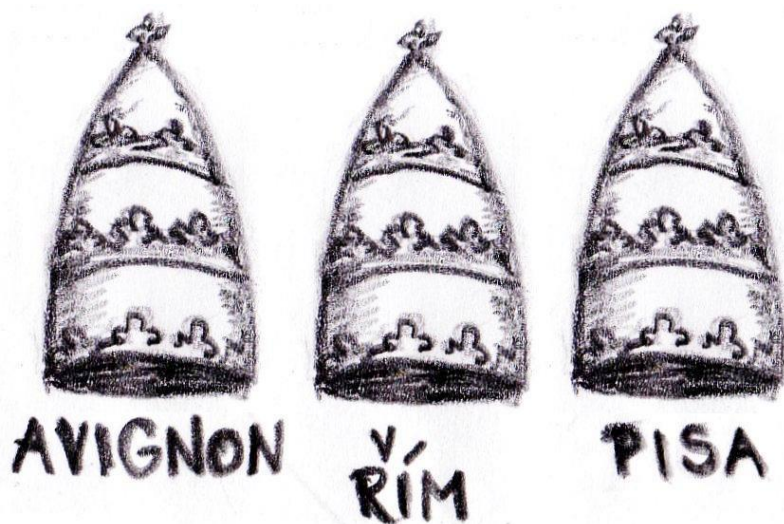
POSLEDNÍ ZÁPAS MEZI SVĚTSKOU MOCÍ A PAPEŽSTVÍM

Bonifác VIII. (pontifikát 1294–1303) je posledním papežem, který se odváží navázat na světovládné postavení svého předchůdce Inocence III. V době, kdy Německo upadá do bojů o trůn a slábne navenek, vyrůstá v evropském prostoru nová velmoc – *Francie*. Bonifác bulou (listinou) z r. 1302 žádá poslušnost francouzského krále **Filipa IV. Sličného**, který ve své zemi činí kroky k větší kontrole duchovenstva. Filip nejen nemíní uposlechnout, ale dokonce se odváží vztáhnout ruku na Kristova zástupce na zemi tak, že jej zajme. Bezprostředně na to Bonifác pod vlivem této šokující události umírá. Nová volba směřuje do řad domácích církevních hodnostářů. Francouz, papež jménem **Klement V.** (pontifikát 1305–1314) se již nevrátí do Říma, a zvolí si za své sídlo Avignon, město na francouzském území. Králův vliv na nejvyššího představitele církve se projeví mj. v procesu s templáři. Proces zahájí sám král s úmyslem zmocnit se řádového majetku ve Francii a papež, vystavený nátlaku, pak r. 1312 templářský řád zruší.

AVIGNONSKÉ ZAJETÍ PAPEŽŮ A ZÁPADNÍ SCHIZMA

Klement V. zahájí řadu tzv. *avignonských papežů* (1309–1378). Dvě výrazné ženy opakovaně vybízejí Petrovy nástupce k návratu do Svatého města: sv. **Brigita Švédská** (†1373), vdova, františkánská terciářka obdařená viděními a pozdější patronka Evropy a sv. **Kateřina Sienská** (†1380), dominikánská „terciářka“ a pozdější učitelka církve. Na jejich pobídky nakonec zareaguje **Řehoř XI.**, poslední z francouzských avignonských „vězňů“, přece jen navštíví Řím. Umírá ve chvíli, kdy jej míní opět opustit, protože mu hrozí nebezpečí ze strany mocných římských rodů a necítí se doma ve zpustlém papežském paláci. Volba nového papeže se koná r. 1378 v Římě a šestnáctičlenné kole-

gium kardinálů (z nichž je jedenáct Francouzů) zvolí pod nátlakem římského okolí Itala **Urbana VI.** (papežem 1378–1389). Ten brzy svou chorobnou podezřívavostí a týráním blízkých spolupracovníků přichází o podporu a pomoc kardinálů, kteří ještě téhož roku zvolí nového papeže. *Řada avignonská* je zahájena Francouzem **Klementem VII.** a bude konkurovat *řadě římských papežů*, nástupců Urbana VI. Katolický svět se ocitá v nezáviděníhodné situaci. Evropa se rozdělí na dva navzájem se potírající tábory, které se nemohou než stíhat klatbami a dalšími tresty či hrozbami. V této chvíli hierarchie klesá do jedné z největší svých krizí; její autorita je otřesena. Jak se s tím má srovnat řadový věřící? Kdo je pro něj ten pravý zástupce Krista na zemi?

Při hledání východiska z této patové situace jsou navrhována různá řešení. Podle jednoho z nich má rozhodnout autorita koncilu. Roku 1409 se v Pise schází koncil, který sesazuje dva dosavadní papeže a zvolí nového. Protože se však papežové nemíní podvolit koncilnímu výroku, **Alexandr V.** namísto očekávané jednoty zakládá řadu třetí – *pisánskou*. Zdá se, že církev nerozetne tento

gordický uzel bez vnější autority. Na scéně evropských dějin se dostává ke slovu římsko-německý císař **Zikmund**, velice schopný politik, syn našeho Karla IV. Zikmund iniciuje svolání koncilu do porýnského města Kostnice. Zde se v letech 1414–18 budou snažit největší „mozky“ tehdejší církve vyřešit tři hlavní úkoly: dosažení jednoty církve (odstraněním *trojpapežství*), reformu církve (zejména odstraněním svatokupectví neboli kupčení s církevními úřady – viz dále) a očištěním víry (odstraněním kacírství). Co se týká posledního úkolu, nejzávažnější případ hereze se představí v některých věroučných člancích z pera mistra Jana Husa a s tím spojené burcující situaci v českých zemích. K tomuto se vrátíme v povídání o českých dějinách. Zatímco druhý úkol bude vyžadovat delšího úsilí, schizma trojpapežství je nakonec zdárně koncilem vyřešeno. Stávající římský papež **Řehoř XII.** abdikuje, další dva – **Benedikt XIII.** a **Jan XXIII.** – jsou sesazeni. Volbu nového papeže **Martina V.** (pontifikát 1417–1431) většina církve přijímá s nadšením či alespoň se souhlasem.

Martin V. i jeho nástupci se budou zabývat zvláště dvěma velkými tématy: smířením s východní církví a vyřešením husitské revoluce. Jednání se zástupci východní, ortodoxní církve na koncilech v Basileji (1431–37) a ve Florencii (1439–42) přinesou určité sblížení. Byzantský císař má totiž zájem o spojení s Římem a Evropou ze strachu z **osmanských Turků**, kteří ohrožují onen cíp Evropy a rozdmýchávají válečný oheň na Balkáně. V konečném výsledku však východní schizma z r. 1054 zůstane nezměněno. Usmíření s Římem ztrácí svou aktuálnost, když r. 1453 Turci pokoří hradby Cařihradu a ukončí existenci Byzantské říše. Druhým důležitým tématem pro koncily a papeže dvacátých až padesátých let 15. století bude konfrontace a snaha o dialog s husitským hnutím, zrozeným v českých zemích.

RENEŠANČNÍ PAPEŽSTVÍ

Dlouhodobá krize dvoj a trojpapežství konečně došla rozřešení. Přesto papežství v následujícím běhu patnáctého století zůstává i nadále v zajetí stínů a krizí. Římští biskupové se v mnoha směrech nechávají ovlivnit svým světským okolím. Situace rozdrobené Itálie tlačí papeže do role vládců, kteří se soustředí na správu určitého územního celku, a do role politiků, kteří prosazují osobní a rodové zájmy. Nové myšlenkové a kulturní směry rozpomínající se na antiku a zdůrazňující hodnotu člověka – *renesance* a *humanismus* – inspirují papeže v zájmech velice často čistě světských. Pojem *renesancní papežství* odráží mnohé negativní projevy jednotlivých Petrových nástupců: 1) *nepotismus* (dosazování vlastních příbuzných na nejrůznější posty hierarchické církve), 2) *simonie* čili *svatokupectví* (úplatkářství při získávání církevních úřadů a úsilí o kariéerní postup), 3) *finanční politika* (vybírání nejrůznějších poplatků na stavební a vojenské účely) a v neposlední řadě 4) *sexuální život* neslučitelný s celibátem. Za morálně nejzvrhlejšího bývá považován **Alexandr VI.** z mocného rodu Borgia (papežem 1492–1503), jenž v boji o moc užívá nevybíravých politických prostředků a netají se konkubínou a svými čtyřmi dětmi. V jeho době vystupuje proti němu a mnohým zlořádkům v církvi ohnivý kazatel, florentský dominikán **Girolamo Savonarola**. Je odsouzen jako heretik a r. 1498 umlčen na hranici. V posledních letech se v církevních kruzích hovoří o jeho rehabilitaci.

Humanistický a renesanční duch vane papežským Římem druhé poloviny 15. a počátků 16. století. **Mikuláš V.** (papežem 1447–1455) se o rozvoj věd a umění zaslouží založením Vatikánské knihovny, **Sixtus IV.** (1471–1484) vtiskne své jméno do Sixtinské kaple ve Vatikánském paláci a **Julius II.** (1458–1464) má šťastnou ruku při výběru malíře pro výzdobu její čelní stěny a stropu. Je to **Michelangelo Buonarotti** (†1564), navíc sochař a architekt, který zanechá Římu i další krásné stopy své geniality (za

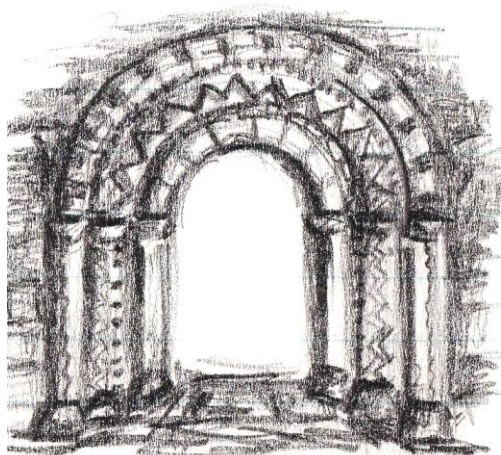
všechny zmiňme např. Pietu v bazilice sv. Petra). Do této epochy patří i monumentální sny o novém chrámu sv. Petra (je započato s výstavbou jeho dnešní podoby) a mnozí významní umělci přispívají svým umem ke kráse města.

STŘEDOVĚKÉ UMĚNÍ

Došli jsme k závěru středověku a zmínili umělecký sloh, který nás svou myšlenkovou a obsahovou náplní převádí do epochy následující – novověku. *Renesance* se svým důrazem na člověka bývá stavěna do kontrastu se středověkem a jeho uměleckými styly. Proč zmiňovat umění v běhu dějin církve? Důvody mohou být nejméně dva. 1) Evropa ve středověku se pokouší o jakousi jednotu všech oblastí života společnosti. Křesťanská víra a církev v ní mají pevné místo. Umění bývá zejména v první fázi středověku pěstováno duchovními osobami a ve velkém měřítku slouží k náboženským účelům. 2) V době, kdy znalost čtení není všeobecným jevem, má obrovský význam obraz. Za *bibli nevzdělaných* jsou považována nejrůznější umělecká ztvárnění (obrazy, sochy, fresky, vitráže, reliéfy apod.), která spolu se slyšeným slovem (kázání) vzdělává věřícího

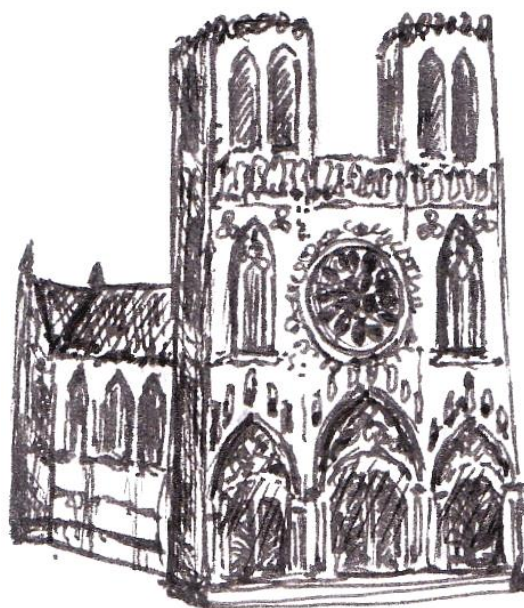
v pravdách víry. Liturgický prostor mu představuje příběhy starozákonního lidu, Krista a svatých a uvádí jej do světa duchovního.

Než se detailněji zaměříme na umění latinské církve, jmenujme „cizí“ slohy, které v té době existovaly a v některých krajích se s naším uměním prolnuly. *Styl byzantský* na východě Evropy je spojený s působením ortodoxní církve a *mozarabský* se uplatňuje ve Španělsku mezi křesťany žijícími pod muslimskou nadvládou. V průběhu středověku se v západní polovině Evropy rozšíří dva univerzální umělecké slohy. Slovo univerzální chápeme ve dvojnásobném smyslu: 1) Projevují se ve všech oblastech umění /v architektuře, sochařství, malířství, uměleckém řemesle apod./ a 2) překračují hranice zemí.

První z nich – *sloh románský* – vévodí v umění mezi 11. a 13. stoletím. Navazuje na tradice starořímské architektury (*Roma* = lat. Řím, název z počátku 19. stol.) a na umění doby Karla Velikého (*karolinská renesance*). Jako příklad nám postačí přiblížit jeho projevy v architektuře. Zde se vyznačuje velkou hmotností, malou členitostí a nedostatečně prosvětleným, tmavým interiérem. V církevním prostředí se uplatní při stavbě biskupských a klášterních kostelů bazilikového typu (tj. s více loďmi, z nichž hlavní loď je vyšší než boční) s věncem kaplí kolem presbytáře. Z českého prostředí známe z této doby také malé kostelíky, tzv. *rotundy*.

Na románský sloh pozvolna od poloviny 12. století navazuje *gotika*. (Pojem pochází od italských humanistů, kteří jej odvodili od barbarských Gótů: gotický = primitivní, barbarský.) Jako architektonický styl se zrodil v benediktinském klášteře Saint-Denis u Paříže před r. 1150 a v některých zemích vládl až do 15. století. Svou formou odráží určitou spiritualitu. Vertikalita staveb se snaží nasměrovat věřícího k Bohu, svým světlem a „odhmotněním“ jej má vtáhnout do duchovního světa a výzdobou jej chce vzdělat a poučit. Gotické katedrály jsou dodnes charakteristickou součástí mnohého evropského města a tvoří jeho siluetu. (Pojem *katedrála* se používá pro chrám v sídle biskupa či arcibiskupa podle katedry = sedes. V názvosloví gotické architektury označuje chrám s věncem kaplí.) V malířství a sochařství se gotika projevuje jasnými barvami, určitým schematismem (podobné obličej) a nedostatky v proporcích lidského těla.

Body a otázky k osobnímu zamyšlení:

- ◆ Najděte příklady spolupráce papežství a světské moci ve středověku.
- ◆ Jak vnímáte roli umění pro lidi dnešní doby ve srovnání se středověkem? Jak může člověka umění oslovit a doprovázet ve víře?
- ◆ Myslíte si, že trestající obraz Boha-Otce je stále přítomný v představách dnešních věřících?

Část III.: NOVOVĚK (od 1517 až dodnes)

doba trvání: pět staletí, rozšíření křesťanství: po celém světě

STARŠÍ NOVOVĚK (1517–19. století)

POTŘEBA REFORMY V CÍRKVI

Vraťme se ještě na chvíli do minulé kapitoly, jež nám představila církev v době „podzimu středověku“ – v době velkých problémů a krizí, které zasahují celou společnost (morové rány, ekonomické a hospodářské problémy) a které se nevyhýbají ani církvi samotné. Kromě krize papežství (více papežů v úřadu, jejich mocenské aktivity a morální nevázanost) se v církevní správě objevují zlořády jako nepotismus (dosazování příbuzných do duchovních úřadů), simonie (obchod s církevními úřady) a zneužívání poplatků získávaných od věřících. Do poslední kategorie patří tzv. *prodávání odpustků* (odpustkových lístků), které si věřící koupí a které potvrzují, že mu jsou odpuštěny časné tresty a utrpení za jeho hříchy v očistci (přičemž vina je už odpuštěna spásnou smrtí Krista na kříži a vykonáním zpovědi). Kritika této praxe je namířena proti celému systému, počátku i konci jeho řetězce. Na začátku stojí „prodavači“ odpustků, kteří si často z této služby věřícím udělají vlastní byznys, na němž se obohacují. Většina vybraných peněz pak slouží k financování stavební činnosti, mecenášství uměleckých děl, ale i k placení válečných podniků papežů. Morální úpadek se projevuje na samotném kléru. Kněží nedostatečně pečují o věřící a přizpůsobují se světskému způsobu života. Pohoršení budí jejich návštěvy krčem a oděv, který neodráží umírněnost a neodpovídá kněžskému stavu. Mezi klérem existují do očí bijící majetkové rozdíly – mnozí řadoví kněží se na rozdíl od bohatých vyšších hodnostářů (biskupů, členů kapitul apod.) potýkají s chudobou. Mezi řadovými věřícími, laiky kvetou různé druhy až nezdravé zbožnosti – přehnaná úcta ke světcům, k jejich ostatkům, k zemřelým a celá řada pověr, které mají bohatou studnici v mentalitě středověkého člověka. V některých krajích se rozmůže extrémní projev zbožné askeze – *flagelantství* (sebemrškačství), jenž chce odvrátit hrůzy morových epidemií.

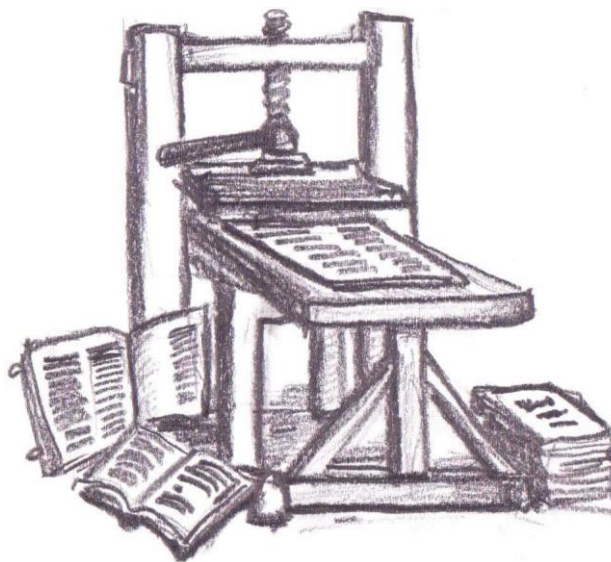
Již v době pozdního středověku přicházejí někteří s výraznou kritikou situace v církvi a navrhují své řešení k nápravě. Významným představitelem snahy o reformu je český kazatel a teolog **Jan Hus** (†1415). (Více se jeho osobou budeme zabývat v českých církevních dějinách.)

Vedle již zmíněných problémů v církvi a jejich kritiky přináší pozdní středověk i rozkvět různých spiritualit a hnutí zbožnosti, která se šíří zvláště mezi laiky. Jistě znáte knihu *Následování Krista* od **Tomáše Kempenského** (†1471), jež se ve své době a v následujících staletích stává po bibli nejpobulárnější křesťanskou knihou. Její autor patří k hnutí *devotio moderna* (lat. nová zbožnost), které zaznamenává velký úspěch v Nizozemí, Německu, ve Francii i v českých zemích. Hnutí klade důraz na niterné prožívání víry a vztahu s Bohem, zvláště s Kristem. Ježíš je pro křesťana vzorem, s nímž se má člověk pravidelně setkávat v osobní modlitbě a v adoraci před Nejsvětější svátostí.

REFORMACE V NĚMECKU

Ani pokusy jednotlivých teologů ani nejvyšší církevní autority 15. století nedokážou pohnout problematickou skutečností, kterou jsme popsali výše. Razantnější návrhy na reformu vzejdou ze Švýcarska a ze *Svaté říše římské národa německého* (politický útvar, jenž zahrnuje země a panství dnešního Německa a některých okolních zemí a jenž se vyznačuje velkou rozdrobeností; v čele stojí římsko-německý císař) a jsou realizovány za součinnosti teologů a mužů se světskou mocí. Nejznámějším představitelem německé reformace je **Martin Luther** (1483–1546), původně augustiniánský mnich, exegeta a doktor teologie. Jeho snaha o nápravu začíná zevnitř církve, ale postupně se postaví proti ní a zcela se z ní vydělí. Luther veřejně kritizuje odpustkovou praxi, která nejenom „okrádá“ věřícího, ale současně v něm podporuje strach z Boží spravedlnosti a pocit, že je nutno si zasloužit Boží přízeň a dopracovat se ke spáse vlastní duše. Tato kritika odráží Lutherovu osobní zkušenost. Připadá si jako hříšník, který se topí se v bezedné propasti nedostatečnosti. Jeho nitro je neodbytné svými otázkami: „Jak si Boha usmířit? Mohu být vůbec spasen?“ Východiskem se mu stávají slova z listu Římanům (3,21): „...spravedlivý bude žít z víry.“ Na základě Pavlových listů postupně rozvine svou teologii a opře ji o tři základní pilíře – tzv. *tři sola* (lat. solus = pouhý). 1) *Sola Scriptura* – pouze Písmo je pramenem víry. Luther postupně pořídí překlad Nového i Starého zákona. Jeho němčina se stane vzorem tohoto jazyka pro současníky a následující generace. 2)+3) *Sola gratia* + *sola fides* – pouhá milost a pouhá víra v Ježíše a jeho vykupitelský čin stačí ke spáse. Lutherovo učení přináší velké dopady do církevní praxe a náboženských představ. Podle něj ztrácejí smysl odpustky, vzývání svatých, modlitba za mrtvé, existence očistce, řeholní život jako privilegovaná cesta k Bohu.

Symbolickým počátkem novověkého období v dějinách církve je rok 1517, kdy Luther v saském městě Wittenberg uveřejňuje svých 95 tezí, které obsahují mj. kritiku prodávání odpustků. Nedávný vynález knihtisku umožňuje šíření Lutherových myšlenek a ty dají do pohybu (nejen) Svatou říši římskou. Když je r. 1521 Luther exkomunikován, poskytne mu azyl pán Saska, saský kurfiřt, v němž získává do budoucna mocného ochránce. V říši se konají sněmy, jimiž chce císař řešit vyhrocenou situaci. Náboženský rozkol se přenesl do politické roviny a záhy vyústí ve vojenský konflikt. Země se rozdělí

na dva tábory. Jeden podporuje saského kurfiřta spolu s Lutherem a jeho reformací. Na druhé straně se soustředí katolíci a stoupenci císaře **Karla V. Habsburského**. Následuje válka, na jejímž nerozhodném konci je r. 1555 podepsán *augsburský mír*. V něm oba tábory přijmou dohodu, která ponechá volbu náboženského vyznání na vlastníkovu panství či pána té které země v říši. Poddaní pak musejí přijmout vyznání svého pána – katolíka nebo protestanta. (Lutherovi stoupenci jsou takto pojmenováni na jednom sněmu, kde výrazně protestují.) Přijatá zásada *cuius regio, eius religio* (latinsky: čí vláda, toho náboženství) ještě více zvýrazní rozdrobenost Svaté říše římské.

REFORMACE VE ŠVÝCARSKU

Ve švýcarských kantonech najdeme dvě významná střediska reformace. V Curychu při hranici s Německem a v Ženevě sousedící s Francií se rodí tzv. *teokratické republiky* – jakési náboženské režimy, v nichž městská rada ve spolupráci s reformovanými duchovními nastolí přísná náboženská pravidla, která se týkají každodenního života obyvatel. Stane se tak nejprve v Curychu, kde od r. 1518 propaguje své myšlenky reformy církve **Huldrych Zwingli**. Když se jeho učení úspěšně šíří do dalších kantonů a měst, postaví se do opozice nejstarší kanton, které se opírají o katolictví. V zemi se rozpoutá občanská válka, během níž Zwingli, sloužící jako vojenský kaplan, přijde o život (†1531).

S frankofonní Ženevou je spojeno jméno **Jana Kalvína** (†1564), který však pochází z Francie. Již ve své zemi se seznamuje s myšlenkami různých reformátorů a pod vlivem náhlé konverze se v něm probouzí jeho vlastní názory a pohledy. Z náboženských důvodů je donucen uprchnout z rodné země a ve Švýcarsku a ve Svaté říši římské se setkává s dalšími stoupenci reformace. Jako kazatel působí krátce v Ženevě, ale je odtud vypovězen. Když se r. 1541 vrátí, setká se s podporou městské rady. Své představy o fungování náboženské obce vtělí do tzv. *církevního řádu*, který je městskou radou povýšen na zákon. Podle něj jsou ustanoveny úřady kazatelů s úkolem kázat a presbyterů (starších), kteří mají právo volného přístupu do domů a dohlížejí na dodržování zákonů a trestají jejich přestoupení. Protože se v Kalvínově pojetí církevní a světské zákony prolínají, mluvíme o teokratickém řádu či režimu. Rigorózní

přísnost Kalvína a jeho stoupenců vedla k násilné likvidaci opozice. Za prvních pět let je vyneseno 56 rozsudků smrti a 78 osob musí odejít do vyhnanství. Na rozdíl od Lutheera prohlašuje Kalvín za náboženskou povinnost postavit se proti „bezbožné“ vrchnosti. Tvrdost až fanatismus kalvinistů budí strach u katolíků a současně v nich probouzí obdobnou odpověď. Pod tímto úhlem je nutno nahlížet náboženské války 16. století. Jedny z nejkrvavějších se odehrají ve Francii mezi *hugenoty* (čti ygenoti, = spříseženci, Kalvínovi stoupenci ve Francii) a katolíky v letech 1562–98, jejichž vrcholem je neblaze proslulá „krvavá svatba pařížská“ nebo jinak *bartolomějská noc* (r. 1572).

KONFESIONALIZACE EVROPY V 16. STOLETÍ

V 16. století se začíná významný společenský proces změny, pojmenovaný teprve nedávno jako *konfesionalizace*. Ta v sobě zahrnuje: 1) nábožensko-církevní změny jako je vymezení se podle konfese = lat. vyznání víry, jasné definování teoretických představ a pravidel chování v jednotlivých církvích; 2) změny sociální, politické a ekonomické, v nichž je poddaný podroben větší kontrole ze strany světské moci. Tento proces bude mostem k moderní občanské a kapitalistické společnosti 18. a 19. století. Nyní si přiblížíme nově vzniknuvší konfese a církve.

Protestanté neboli **luteráni** se řídí *augsburskou konfesí* (katechismus) a v organizaci církve se u nich uplatňuje volitelnost biskupa a pastorů.

Oba proudy švýcarské reformace splynou a jejich stoupence nazýváme **reformovanými**. Ti společně formulují *helvetskou konfesi* (v překladu: švýcarské vyznání víry)

a struktury své církve vystaví na *presbyteriálním modelu*, podle nějž v čele církve stojí volená rada starších (presbyteři). V učení švýcarských teologů výrazně dominuje myšlenka *predestinace* (předurčení) ke spáse a k zavržení. Řečeno jinými slovy: Bůh ví, který člověk bude spasen, a tomu žehná v jeho životních krocích, a kdo bude naopak zavržen. Reformovaní se velice zásadně staví proti výzdobě kostelů a jejich rukou padne za oběť mnohé sakrální umělecké dílo.

Společné pro luterány a reformované jsou následující body: 1) trojí *sola*, 2) *křest* je považován za svátost, 3) *jednoduchá bohoslužba*, v níž se dává důraz na čtení z Písma a jeho výklad (kázání), 4) *večeře Páně* bývá slavena příležitostně, přičemž její pojetí je odlišné od katolického učení a různí se u jednotlivých reformátorů. Zwingli mluví o symbolické přítomnosti Krista, Kalvín o přítomnosti duchovní a Luther zdůrazňuje připomínku Poslední večeře a v eucharistii vidí Kristovu reálnou přítomnost.

Lutherovy myšlenky se ze Svaté říše římské národa německého šíří zejména do severských zemí (Skandinávie) a do českých zemí, kde se napojuje na již dříve proběhnuvší husitskou reformaci. Reformovaní získávají stoupence ve Francii (již zmínění hugenoti), Nizozemí, Skotsku, Polsku i v Uhrách. V některých zemích jsou zastoupeny oba směry.

Odlišným způsobem proběhne reformace v Anglii. Král **Jindřich VIII. Tudor** se r. 1534 rozhodne vyjmout církve ve své zemi z moci papeže a podříditi ji královské autoritě. Jde o reakci na to, že papež nechce anulovat Jindřichův sňatek s manželkou Kateřinou Aragonskou, kterou král nemiluje a která mu zatím nedala mužského potomka. Důvody, které vedou ke vzniku *anglikánské církve*, jsou tedy osobní, avšak tento krok současně rezonuje s určitými protipapežskými náladami ve společnosti. Po rozchodu s Římem následuje rušení klášterů, zabírání určitého církevního majetku, popravy odpůrců a postupné zavádění myšlenek zejména švýcarské reformace do praxe. Církve anglikánská je dodnes oficiální církví ve Velké Británii a její hlavou je vládnoucí člen královského rodu.

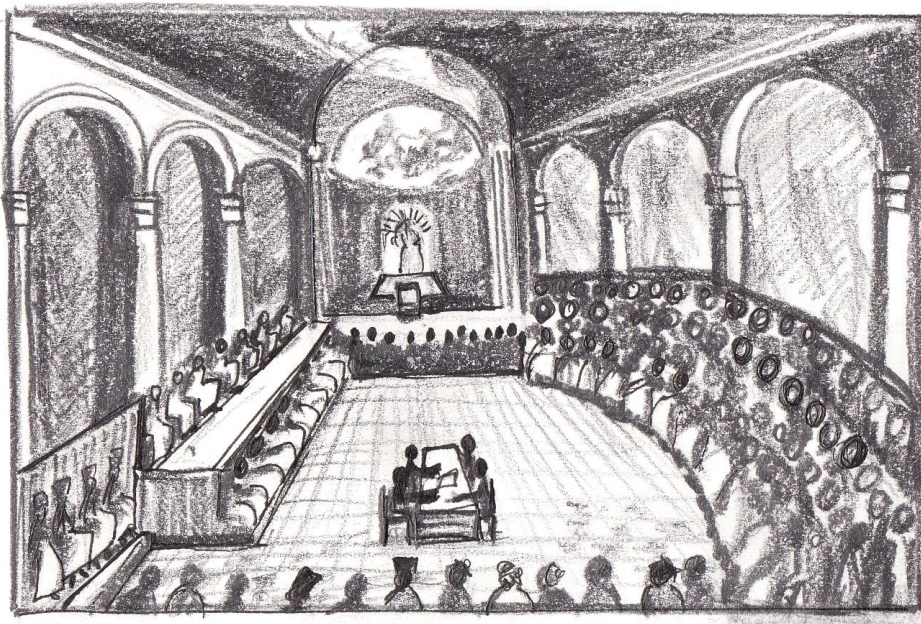
POČÁTKY KATOLICKÉ REFORMY A TRIDENTSKÝ KONCIL (1545–1563)

Katolickou reformu můžeme chápat v širším smyslu jako pokusy o obnovu církve zevnitř. Ty začaly už v 15. století, např. koncily kostnickým a basilejským. Častěji se tímto pojmem označuje odpověď na šíření německé a švýcarské reformace. Katolická reforma tedy zahrnuje 1) velkou vnitřní obrodu katolické církve a 2) snahu přinutit lidi k návratu (tzv. *rekatolizaci*). Podílela se na ní církevní hierarchie a řeholní řády ve spojení s katolickými panovníky (zejména Habsburky, kteří vládli ve Svaté říši římské národa německého, včetně českých a rakouských zemí, a ve Španělsku).

Již od Lutherova vystoupení usiluje římsko-německý císař **Karel V. Habsburský** o svolání církevního koncilu, aby uklidnil situaci v církvi a zvláště ve Svaté říši římské. Papežové však ze strachu z možného císařova tlaku dlouho váhají. Koncil nakonec svolá papež **Pavel III.** do severoitalského Trenta (lat. Trident) až necelých třicet let po Lutherově vystoupení. Císař Karel V. si slibuje, že koncil pomůže dát dohromady katolíky a protestanty. Když se však tento pokus o dialog dočká neúspěchu, soustředí se papež a zúčastnění teologové na vyjasnění dogmatických otázek a uspořádání vnitřních poměrů v církvi. Koncilní jednání probíhají s přerušováními ve třech obdobích a vypracované dokumenty jsou podepsány třemi papeži. V nich je formulována katolická věrouka a vytvořen program reformy církve.

1) Koncilní otcové jasně vymezí *katolickou věrouku*, a to zejména v otázkách, které ve svém učení vznesli a o nichž pojednali němečtí a švýcarští reformátoři. Katolické pozice jsou následující:

- Dosažení spásy je možné za *součinnosti víry a skutků*; je definován dědičný hřích, očištec; jedná se o odpustcích – to vše jako odpověď na ospravedlnění z víry (*sola gratia a sola fides*).
- Církev se opírá o dva *prameny víry: Písmo a tradici* – odpověď na *sola Scriptura*; *knihy deuterokanonické* jsou potvrzeny jako součást biblického kánonu – zatímco Luther je považuje za apokryfní, tj. nepravé.

- Struktura církve, která vychází jak z Písma, tak z tradice, je nutná ke spáse.
- Je definováno *sedm svátostí*.
- Dochází k *reformě liturgického kalendáře*; jsou vyřazeny svátky některých svatých, jejichž historická hodnověrnost je pochybná.

2) Velká pozornost je věnována praktické nápravě zlořádů, které se v církvi rozmohly, *úpravě církevních struktur a obnově kázně* u samotného kléru a hierarchie:

- Do vyšších duchovenských úřadů jsou vybíráni muži, kteří vynikají náboženskou horlivostí a mají zájem o reformu. Platí to o papeži **Piu V.**, zvoleném vzápětí po koncilu r. 1566 (byl později svatořečen), dále o členech kardinálského kolegia apod.
- V době zejména po koncilu papežové reorganizují římskou (papežskou) kurii. Vznikají nové úřady, které nabývají kompetence pro určitou oblast (např. úřad inkvizice, tzv. *Sanctum Officium*, dbá o čistotu víry; *kongregace pro šíření víry* má za úkol christianizaci pohanských národů a rekatolizaci protestantů a jiných heretiků).
- K zamezení nepotismu, simonie, kumulování církevních úřadů v rukou jednoho člověka a dalších nešvarů je nařízeno biskupům mít jednu povinnou rezidenci, konat pastorační návštěvy v diecézi, pořádat diecézní synody duchovenstva, budovat semináře pro výchovu a vzdělávání kněží. Zde uvedme osobnost milánského arcibiskupa sv. **Karla Boromejského** (†1584), vynikajícího pastýře a služebníka církve.
- Formace kněží dostává organizovanou a více méně jednotnou formu. Postupně jsou zřizovány kněžské semináře, v nichž kvalitní přípravu zajišťují mj. některé nové řeholní kongregace.

3) V době pokoncilní jsou učiněny *další reformy*, které sjednocují určité praktiky v církvi a v mnohém tak usnadňují její chod a organizaci:

- S využitím knihtisku je možné unifikovat misál a další liturgické knihy: vydány jsou *Římský katechismus*, *Římský breviář*, *Římský misál*.
- Papež **Řehoř XIII.** vyzve r. 1582 k reformě kalendáře, který je podle něj pak nazýván *gregoriánský kalendář* (lat. Gregorius = Řehoř). Je vypuštěno deset dnů (mezi 4. a 15. říjnem), aby se srovnal kalendář s astronomickou rovnodenností. Postupně jej začínají používat pod vlivem svých panovníků instituce v katolických zemích, později jej přijmou i ostatní evropské země; pravoslavné Rusko až r. 1917.

ŘEHOLNÍ ŘÁDY A KONGREGACE V DOBĚ TRIDENTSKÉ A POTRIDENTSKÉ

Při sledování dějin zasvěceného života – od panen, vdov, poustních otců a matek ve starověku přes mnišská společenství, rytířské řády a hnutí chudoby ve středověku – můžeme zaznamenat schopnost jeho představitelů reagovat na aktuální potřeby světa a církve. Ve století 16. vznikají nové tzv. *apoštolské řády a kongregace* a současně dochází k reformě starších řádů. Návrat k původnímu duchu společenství představuje nová větev františkánů – *kapucíni*, dále *bosé karmelitky* a *bosí karmelitáni* – řády založené Španěly sv. **Terezií z Avily** (†1582) a sv. **Janem od Kříže** (†1591).

Nová společenství apoštolského zaměření přinášejí určitá „nova“ jako opuštění klauzury a flexibilitu, které se hodí pro práci mezi potřebnými, ve společnosti. Pole jejich působení jsou četná – zdravotnická oblast, charitativní činnost, výchova a vzdělávání. Kongregace využívají energii svých členů a členek nejen na starém kontinentě, kde se snaží pomoci při reformě a znovu přitáhnout věřící do katolické církve, ale posílají je jako misionáře i do nově získaných kolonií. Vskutku revolučně se budou jevit zvláště ženská společenství, která zpočátku žijí bez kanonickoprávního zakotvení a často musí čelit tlaku a opozici ze strany samotné církve. Není zvykem, aby se ženy pohybovaly svobodně a nepodléhaly kontrole rodiny či již existujícím pořádkům zavedeným v církvi (jako např. přísná ženská klauzura). Prvním společenstvím v celé řadě, která bude následovat, jsou *voršilky* založené sv. **Andělou Merici** (†1540), které se zaměřují na výchovu dívek a záhy po schválení r. 1535 rozšíří své působení do celé Itálie a inspirují další ženy ve Francii a v Německu. Angličanka **Mary Ward** (†1645) zakládá v jižních Flandrech (dnešní Francii) r. 1609 kongregaci známou pod jménem *anglické panny*, které rozvinou výchovnou a charitativní činnost. Za základ si bere konstituce sv. Ignáce z Loyoly používané jezuity.

Jedním z nejpočetnějších, nejvíce rozšířených mužských řádů v minulosti i dnes jsou *jezuité* (Tovaryšstvo Ježíšovo, lat. *Societas Jesu*, odtud jezuité). Jeho zakladatel sv. **Ignác z Loyoly** (†1556) pochází ze španělského Baskicka, jako voják je zraněn a prožije duchovní obrácení. Svě nové povolání nachází v oddanosti Kristu a v přivádění lidí k Němu (heslo Vše k větší slávě Boží – lat. *Omnia ad maiorem Dei gloriam*). Ignác a několik jeho přátel složí sliby s úmyslem působit jako misionáři a dát se náměstku Kristovu k dispozici

pro jakýkoli úkol. Statuta řádu jsou r. 1540 potvrzena papežem. Vedle své pastorační a misijní činnosti Tovaryšstvo působí až dodnes v mnoha oblastech vědy, kultury, umění a školství. V minulosti se soustředilo i na výchovu a duchovní doprovázení panovníků, šlechty a dalších politicky vlivných osob, což na ně uvalilo mj. podezření ze zneužívání svého vlivu a způsobilo nenávist jiných politických kruhů. Z mužských řádů té doby se charitativní péči věnují *milosrdní bratři*. Jejich zakladatel sv. **Jan z Boha** (†1550) pochází z Portugalska a začne se starat o bezdomovce, chudé a nemocné.

S rozkvětem spirituality a vznikem dalších apoštolských kongregací v 17. století nelze opomenout sv. **Františka Saleského** (†1622). Stává se katolickým biskupem pro reformovanou Ženevu a spolu se sv. **Janou Františkou de Chantal** zakládá *řád Navštívení Panny Marie* (vizitantky), mírnější verzi klauzurovaného řeholního života. Ve svých spisech a kázáních klade důraz na spojení křesťanské zbožnosti s praktickým každodenním životem, s běžným zaměstnáním a rodinnými povinnostmi. Každý křesťan – mnich, řemeslník či matka – je povolán ke svatosti tam, kde žije, a má „přinášet plody podle svého druhu“. Tato spiritualita má velký vliv na duchovní život jeho současníků a následujících generací zejména ve Francii, ve Švýcarsku a v Německu; mezi nimi je řada řeholních, hlavně ženských společenství a dokonce protestanté.

Velkou inspirativní osobností v praktickém propojování zbožnosti a charity je Francouz sv. **Vincenc de Paul** (†1660). Dává dohromady společenství kněží, kteří se mají věnovat misiím zejména v chudých oblastech na venkově – kázat spásanosné Boží slovo a doprovázet věřící skrze svátost smíření. Vincenc založí spolu se sv. **Louisou de Marillac** r. 1633 jednu z dodnes největších ženských kongregací – *Dcery křesťanské lásky* (vincentky). Tyto ženy bez slavných slibů a bez klauzury se odvážně vydávají do všech míst, kde je volá lidská bída a utrpení. Jak přiléhavě zde zní pojem „hon na potřebné“! Vincenc stojí také u zrodu myšlenky dobročinných společností, které pomáhají sbírat hmotné věci a účinně je rozdělovat mezi potřebné. (Později je prohlášen patronem dobročinných organizací.) Z Francie také pochází *Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského* (boromejky), které po třicetileté válce (r. 1652) odpovědí na bídu a chudobu lidí ve svém okolí.

Na okraj se zmiňme o cisterciácké reformě, která dá v druhé polovině 17. století vzniknout *cisterciákům přísné observance* (nazývání trapisté podle francouzského kláštera Soligny-la-Trappe). (K nám přicházejí až s počátkem 21. století, aby vystavěli mužský klášter v Novém Dvoře v plzeňské diecézi a ženský klášter v Poličanech na Benešovsku.)

NOVOVĚKÁ INKVIZICE

Masový odchod z církve jako důsledek reformace 16. století a šíření různých nekatolických myšlenek a proudů (nejen) v katolických zemích vede r. 1542 papeže k obnovení inkvizice, k založení papežského *úřadu pro čistotu víry a mravů* (zmíněné Sanctum Officium). Tento tribunál, složený z kardinálů, má plnit funkci nejvyšší instance v posuzování víry. Mezi papeži neblaze vyniká **Pavel IV.** (papežem 1555–1559), dominikán, jenž se zaměřuje na heretické skupiny v Itálii a nelítostně slídí po hereticích i mezi kardinály. Je to on, kdo uvede v život index zakázaných knih, tedy děl, které by mohly „ohrozit víru a morálku věřících“.

Mezi slavnými osobami, které se střetnou s mocí inkvizice, zmiňme dva Italy. **Giordano Bruno** pod vlivem renesance „oživí“ učení o egyptských mystériích, a když

své názory neodvolá, je odsouzen a r. 1600 upálen na římském náměstí Campo dei Fiori. Jinak skončí proces s **Galileo Galileem**, jenž svou tezi o otáčení Země kolem Slunce a kolem osy odvolá a žije až do své smrti (†1642) v domácím vězení.

Nejobávanější inkvizicí v dějinách Evropy se však stane *španělská státní inkvizice*. Královský manželský pár, Isabela Kastilská a Ferdinand Aragonský jsou horlivými katolíky a ruku v ruce se sjednocováním španělského státu zřizují r. 1481 inkviziční úřad. Během jejich vlády podtrhneme rok 1492, který je ve španělských dějinách významný hned kvůli třem událostem. 1) Je „objevena“ Amerika Kryštofem Kolumbem, 2) poražena poslední bašta muslimských vládců v Granadě na jihu země a 3) vydán výnos o vyhnání Židů. Roku 1502 pak následuje vyhnání muslimů. Hlavní zájem inkvizice se soustředí na odhalení „falešných“, naoko obrácených křesťanů, kteří byli původně Židé (pokřtění Židé jsou hanlivě nazýváni *marani* = prasata, svině) nebo muslimové (*moriskové*) a kteří si často pod nátlakem zvolili křest, aby nemuseli opustit zemi. Proces, během něhož se nepřiznají k jinověrectví a nepřijmou křesťanství, je zakončen obřadem *autodafé* (vyloučení z církve). Po něm následuje trest smrti upálením. Španělská inkvizice je definitivně zrušena až r. 1820 pod vlivem myšlenek osvícenství a Velké francouzské revoluce. (Kdo jste shlédli film Miloše Formana z r. 2006 s názvem *Goyovy přízraky*, udělali jste si dobrou představu o španělské inkvizici na přelomu 18. a 19. století.)

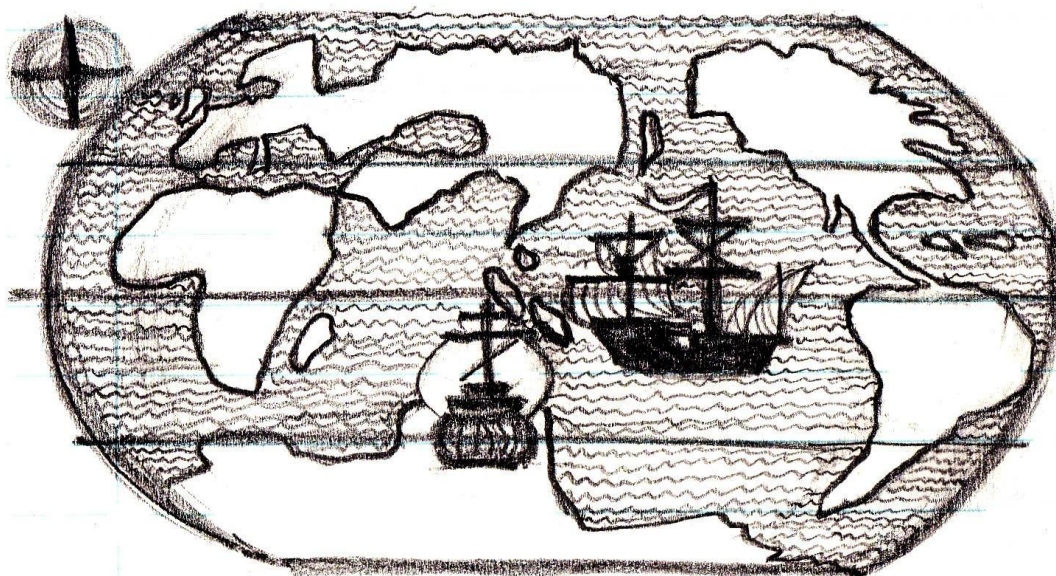
Pro jistou souvislost s inkvizicí se krátce zmíním o *čarodějnických procesech* v raném novověku. Tresty za používání magie a tajemných sil nalézáme již v římském právu a v bibli. I středověké právní příručky znají tento fenomén, ale středověká církev jej považuje za pouhý výmysl. Renesance přinese oživení různých předkřesťanských představ včetně „umění magie“ a církevní autority jim začnou věnovat více pozornosti. Protože je čarodějnictví nahlíženo jako zločin světský (škodící společnosti) a církevní (využívající sil ďábla), je spolupráce světské a církevní moci nasnadě. Roku 1484 vydá papež bulu proti čarodějnictví, která umožní procesy, a vzápětí sepíše jeden dominikán knihu *Malleus maleficarum* (lat. Kladivo na čarodějnice, doslova: na ty, kdo činí zlo). Přestože ji církevní autority odsoudí, stává se bestsellerem, je opakovaně vydávána a získá v katolickém prostředí velký vliv. Také Luther, Kalvín a další reformátoři věří v existenci čarodějnic a bojují proti nim upalováním. V období 15. až 18. století dochází k masovějšímu stíhání a trestání takto nařknutých žen, někdy i mužů. Fenomén má svá ohniska a objevuje se v masové podobě pouze v určitých evropských zemích (v některých německy mluvících krajích, ve Francii, Anglii, Skotsku a Skandinávii) a také v Severní Americe. Kde hledat kořeny zvýšeného pronásledování tzv. čarodějnic? Jeden z nich jsme již zmínili – církev připustí existenci oněch tajemných sil. Další faktory lze pojmenovat jako obecně společensko-psychologické projevy chování: strach z neznámých sil, misogynie (nenávisť vůči ženskému pohlaví) a tendence najít obětího beránka jako příčinu nějakého zla. S nástupem novověku se přidává i proměna venkova. Dochází k jakési individualizaci vesnické komunity, v níž narůstá strach z jejích vlastních členů a v níž někteří neváhají použít udavačství vůči nepohodlným sousedům, často s úmyslem obohatit se z jejich majetku.

Historický román Václava Kaplického *Kladivo na čarodějnice* z r. 1963 a stejnojmenný film režiséra Otakara Vávry popisuje takový případ ze Šumperka z konce 17. století. Jsou to zejména německy mluvící oblasti severní Moravy a Slezska, které jsou ve větší míře zasaženy vlnami procesů. Na Jesenicku a Šumpersku je během 17. století upálena asi stovka lidí. Jinak se v českém prostředí nejedná o příliš častý jev.

POČÁTKY SVĚTOVÝCH MISIÍ

„Jděte do celého světa a hlásejte evangelium,“ řekl Ježíš svým učedníkům. Dal tak budoucímu společenství církve misijní pověření, které patří k její podstatě, k tomu, čím je a má být. Když prvotní církev vykročila z přísně židovského prostředí do „pohanského“ světa, učinila zásadní průlom a současně předznamenala podobná vykročení vstříc novým světům. V následujících staletích každé setkání s jinou kulturou znamená pro církev novou výzvu a možnost k obohacení a růstu. Ve starověku jsme sledovali šíření křesťanství napříč Římskou říší i za její hranice do střední Asie a severní Afriky. Středověk přinesl více změn: 1) Proběhla christianizace všech evropských zemí. Posledním evropským panovníkem-pohanem, který přijal křest, byl litevský velkokníže Jagello, zakladatel rodu Jagellonců (r. 1386). 2) Islámská expanze v 7. století oslabil starobylé křesťanské komunity v Malé Asii a v severní Africe a kontrolou středozemního prostoru oddálila od sebe křesťany třech starých kontinentů. Seldžučtí Turci se pak během 14. a 15. století zmocnili většiny území Byzantské říše, dobytím Konstantinopole r. 1453 způsobili pád země, která byla doposud baštou východního křesťanství. 3) Rozkol z r. 1054 mezi západní (římskou) a východní (ortodoxní) církví a následná neschopnost dohodnout se vedla k umenšení zorného úhlu římskokatolické církve a soustředění se na Evropu. Bylo spíše raritou, že se během vrcholného středověku evropští misionáři vypravili na misie do vzdálené Číny či Tibetu.

Když pak reformace rozbíjí jednotu evropského křesťanství, jednotlivé církve dostanou nové pole působnosti v souvislosti se zámořskými objevy (které začínají v 15. století) a s počátky koloniální rozpínavosti evropských zemí. Ve jménu svých panovníků Evropané – objevitelé, dobyvatelé, obchodníci a noví osadníci – vstupují s mocí a nadřazeností na cizí půdu, přivlastňují si její bohatství a šíří evropské způsoby a pohledy (což lze shrnout pod pojem *europocentrismus*). Ve jménu Krista je doprovázejí křesťanští misionáři. *Pravoslavní* mají zájem o Balt, Gruzii, Čínu a Kamčatku; *holandští evangelici* se vydávají do Indonésie; *anglikánská církev* působí mezi indiány v severní Americe, dále v Indii a posléze na africkém kontinentě. *Katoličtí kněží, řeholníci a řeholnice* se zpočátku angažují zvláště v krajích pod portugalským a španělským vlivem. Misionáři se nasazují v těžkých přírodních podmínkách (přibližuje to příběh jezuitů v Amazonii ve filmu *Misie*). Někdy bývají spojováni s dobovatelskou koloniální politi-

kou a z těchto důvodů buď vypovězeni místním vládcem, nebo zabiti domorodými obyvateli. Často jsou to právě misionáři, kteří kritizují bělochy za nelidské zacházení s domorodci.

Nejslavnějším novověkým misionářem se stal jezuita sv. **František Xaverský** (†1552), jeden z prvních druhů sv. Ignáce. Úspěšně působí v Indii a krátce v Japonsku, kde zakládá první křesťanskou komunitu, v japonštině sepisuje první katechismus a jeho 1500 učedníků zahájí rozkvět křesťanství v zemi (které záhy okusí pronásledování a je definitivně zakázáno r. 1622). Výzvu představuje hlásání Krista právě na Východě – v zemích s bohatou náboženskou a kulturní tradicí, jakou si nesou Čína, Indie a Japonsko. Někteří jezuité se zhostí úkolu s velkou citlivostí a zájmem o místní kulturu. Dva italské jezuité prosluli svou *metodou akomodace* (přizpůsobení). **Matteo Ricci** (†1610) žije jako uznávaný matematik a astronom na čínském císařském dvoře, veřejně a současně s taktem mluví o křesťanství a dokáže svou víru propojit s čínskými náboženskými představami (Kristus je připodobněn k Nejvyššímu božstvu Nebes). Po jeho smrti získává křesťanství svobodu po celé říši a je na nejlepší cestě k vytvoření samostatné církve. V Indii se **Roberto de Nobili** (†1656) nejprve naučí sanskrt, čte indické náboženské knihy a ve vztahu k nim pak Indům představí evangelium. Nově pokřtění si mohou ponechat hinduistické zvyky, pokud neodporují křesťanskému učení a morálce. Velice záhy se zvláště v Evropě začnou vést spory mezi zastánci této metody a jejími odpůrci. Nakonec papež r. 1742 jakoukoli formu akomodace zakáže. Roli sehraje fakt, že z Evropy se těžko posuzuje její prospěšnost, a také se do sporů promítá revnivost dominikánů a františkánů vůči schopným a úspěšným jezuitům. Tímto zákazem je zpečetěn osud křesťanství v Číně a Indii – uzavře se cesta, přijatelná jak pro vládcy, tak pro širší okruh místních obyvatel.

BAROKNÍ UMĚNÍ

Snad každý si při slovu barokní či baroko vybaví kostel ze svého rodiště nebo blízkého města. (Název slohu je zřejmě odvozen z portugalského pojmu *pérola barroca* = perla nepravidelného tvaru.) Mnozí to vysloví s jistým povzdechem a dodají komentář o jisté „přepřácanosti“. Je faktem, že barokní sloh se podepsal pod mnohá díla, která dodnes máme před očima a s nimiž přicházíme stále do styku. Konkrétně mluvím o českých zemích, v nichž po bitvě na Bílé hoře a zejména po skončení třicetileté války (1618–48) probíhá období rekatolizace, kvete náboženský život a česká krajina mění svou tvářnost s novými četnými farními a poutními kostely, kaplemi, božími mukami apod. (S opomenutím celé řady dalších českých umělců podtrhnu pouze jméno jednoho architekta. **Jan Blažej Santini** /†1723/, narozený u nás v italské stavitelské rodině, je mj. autorem skvostů Moravy jako poutní chrám ve Křtinách, kaple sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře ve Žďáru nad Sázavou a proboštského kostela sv. Petra a Pavla v Rajhradě u Brna. V Čechách projektuje přestavby původně gotických klášterních kostelů v Sedlci u Kutné Hory, v Kladrubech u Stříbra a Plasích v okrese Plzeň a vytvoří geniální díla, jež nazýváme *barokní gotikou*.)

Baroko je univerzálním umělecko-kulturním směrem, který se promítl nejen do architektury a výtvarných děl. Epochu přibližně mezi léty 1600 a 1750 charakterizují i pojmy barokní myšlení, literatura, hudba a barokní kázání. Vliv se projevuje jak v katolickém prostředí v Evropě i v koloniích (např. kostely v Latinské Americe), tak v zemích nekatolických jako je Anglie, Rusko a ve Skandinávii. Podobně jako gotika i baroko má věřícím pomoci vidět duchovní svět a skrze obraz a krásu (např. barokních náboženských slavností) je přitáhnout k Bohu. V architektuře se setkáváme jak s umírněným barokním stylem, tak s rozvlněnými liniemi stěn, iluzivností prostoru a bohatou malířskou a sochařskou výzdobou. Sochy a obrazy se vyznačují pohybem postav a subjektivitou (smyslem pro emoce). Prototypem barokních kostelů na celém světě se stává hlavní chrám jezuitů v Římě nazvaný *Il Gesù*, s jednoduchým půdorysem kříže a vysokou, impozantní kopulí.

OSVÍCENSTVÍ A POČÁTKY SEKULARIZACE

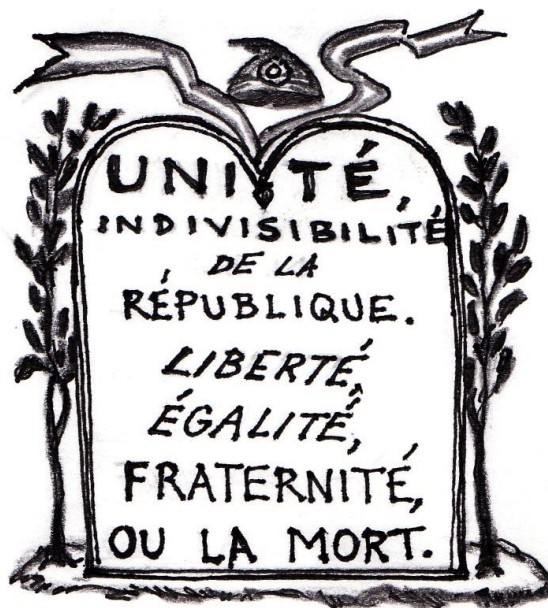
Od 17. století se rodí v Anglii a během 18. století i ve Francii nový myšlenkový směr, který klade důraz na rozum a rozumové uchopení víry – *osvícenství*. Vyrůstá jako reakce na náboženské rozdělení Evropy. Proto kritizuje nesnášenlivost mezi různými vyznáními. Ve snaze sladit víru a rozum chce očistit křesťanství a společnost od tzv. zastaralých, středověkých projevů myšlení a praktik (např. mučení v soudnictví, hony na čarodějnice a některé formy barokní zbožnosti jako přehnaná úcta ke svatým). Osvícenství nachází živnou půdu snad ve všech evropských zemích a v obou Amerikách. Inspirují se jím i někteří duchovní a křesťanští (katoličtí, protestantští a pravoslavní) panovníci, kteří podřizují církev státnímu dohledu – odtud pojem *osvícenský absolutismus*. (V oddíle českých církevních dějin se budeme věnovat Habsburkům Marii Terezii a Josefu II.) Osvícenství přinese do života církve mnohé klady. V některých zemích však převáží bezohledná a přehnaná kritičnost některých osvícenských filozofů vůči církvi a probudí drtivou sílu, která se pokusí zničit vše křesťanské. Je řeč o Francii, která zrodí nejvýraznějšího kritika – **Voltaire** (†1778).

Francie se po Spojených státech amerických stává druhou zemí, jejíž zákonodárná moc přijímá další plody osvícenského myšlení – *Deklaraci práv člověka a občana*. Vydá ji v průběhu *Velké francouzské revoluce* (1789–94), která boří „starý režim“ panovnického absolutismu, ruší výhody privilegovaných vrstev obyvatelstva a svůj program vkládá do hesla: *svoboda, rovnost, bratrství*. Mnozí kněží se angažují v revolučních změnách společenských pořádků. Záhy se však církev dostává na nakloněnou rovinu – spory o využití církevního majetku jsou počátkem závažných reforem: 1) zrušení necharitativních řádů, 2) vyvlastnění církevního majetku a 3) vytvoření francouzské národní církve. Nejtvrdší ránu nejenom katolické církvi, ale i křesťanství obecně uštědří poslední fáze revoluce – *jakobínská diktatura* (září 1793 – červenec 1794), která zavede kult Ro-

zumu a po velké kritice kult Nejvyšší bytosti (Boha, který svět stvořil, ale do jeho chodu už nezasahuje) a roznítí rozsáhlé represe proti církvi. Voltairovo zvolání „Rozdrťte nestoudníci!“ přivede pod gilotinu kohokoli, kdo je přistižen při praktikování zakázaného náboženství. Nepřátelství se postupně utlumí, když generál Napoleon Bonaparte převzme moc v zemi. Z čistě prospěchářských důvodů se ujme opětne christianizace země a r. 1801 podepíše s papežem **Piém VII.** (pontifikát 1800–1823) smlouvu – tzv. *konkordát*. V jeho úvodu je přislíbena obnova katolictví v zemi; církev se podle něj vzdává zabraného majetku a stát přebírá zodpovědnost za vyplácení mzdy farářům. Napoleonův úmysl přetvořit papeže ke svému obrazu a „použít“ jej ke svým politickým tahům však několikrát narazí. Když se mu Pius VII. jako jediná z evropských „veličin“ s odvahou postaví, odpoví francouzský císař obsazením Říma a papeže odmění tříletým vyhnanstvím. Není divu, že po Napoleonově pádu (r. 1815) patří papežský stát k zastáncům „starých pořádků“.

Některé země začínají pod vlivem Francie zavádět její revoluční novoty. Kupříkladu v Německu je r. 1803 vyvlastněn majetek 22 biskupství a arcibiskupství a dvou stovek klášterů. Přestože jde o změny až drastické, přinášejí s sebou určitá pozitiva. Jsou zrušeny přežitky středověkého společenského řádu jako šlechtický monopol při obsazování míst biskupů a vyšších církevních hodnostářů, mizí stavovský rozdíl mezi vyšším a nižším klérem a ve Španělsku je zrušena tamní inkvizice.

Velká francouzská revoluce a období Napoleonovy vlády přináší ve větší míře změny, které nazýváme *sekularizací* (doslova zesvětštění). Názorně viděno na událostech ve Francii: zpočátku se sekularizace týkala majetku, který byl převeden z církve na stát či soukromou osobu, a osob, jejichž stav byl změněn z duchovního na světský. (Kněží a řeholníci byli v určité chvíli donuceni se vzdát úplně svého duchovního stavu.) Postupně tento proces zasahuje všechny náboženské instituce a jejich roli ve společnosti. Církev tak ztrácí svou nepostradatelnou funkci a stává se jedním z více článků tvořících společnost. Děje se tak u různých evropských zemí v různou dobu během 19. a 20. století.

SOUDOBE DĚJINY (od konce 19. století dodnes)

PAPEŽSKÝ STÁT A CÍRKEV ZA PIA IX.

Ve středověké a raně novověké Evropě měl církevní stát své opodstatnění. V dobách největšího rozmachu se papež choval jako panovník s politickou mocí (čelil vlivu jiných evropských panovníků, uzavíral politické koalice a vedl války např. proti muslimům) a uplatňoval nad ostatními duchovní autoritu (nejsilnějšími papeži byli v tomto ohledu Řehoř VII. a Inocenc III.). S nástupem 19. století se však papežský stát ocitá pod mno-

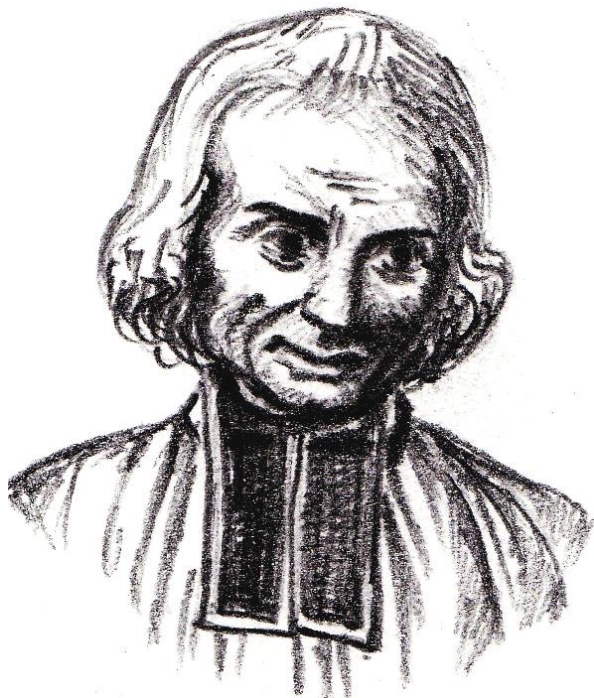
hými tlaky a politickými proměnami podobně jako celá Evropa. Její mapu pak promění Napoleonovo tažení Evropou, jež způsobí dočasný zánik církevního státu (1798–1814), revoluční události roku 1848–49, sjednocování Itálie a Německa s vyvrcholením v letech 1870–1871 a další válečné konflikty. Papežové, podobně jako jiní evropští monarchové, se děsí nových revolucí a nových společensko-politických názorových proudů – *liberalismu* a *nacionalismu*. Liberálně-nacionalistické hnutí, které klade důraz na svobody a práva jednotlivce (jako např. svobodu tisku a svědomí), usiluje o národní sebeurčení a navíc se často profiluje proticírkevně (antiklerikálně), je těžko slučitelné s absolutisticko-monarchistickým sebepojetím papežského státu. Také jeho vlastní území, složené z různých italských držav, se mu stává břemenem a záminkou ke konfliktům. Jedním z prostředků, jak si udržet pozici na poli mezinárodním a zajistit určitý prostor katolíkům v zemích, které procházejí výše zmíněnými proměnami, je uzavírání smluv mezi Svatým stolcem a jednotlivými (i nekatolickými) evropskými státy. V tzv. *konkordátech* se obě strany vzájemně uznávají a dohodnou se na pravidlech, právech a svobodách pro život katolické církve v dané zemi. Papež **Pius IX.** je výše popsaným výzvám vystaven po celou dobu svého dlouhého 32letého pontifikátu (1846–1878). Když tohoto papeže Jan Pavel II. r. 2000 blahorečí, ozve se nejméně jeden kritický hlas vůči některým jeho postojům a rozhodnutím.

Za Pia IX. vrcholí snahy o sjednocení Itálie – tzv. *risorgimento* (doslova znovuoživení). Ač zpočátku je papež příznivcem tohoto hnutí, záhy hledá oporu u cizích mocností. Osud církevního státu je zpečetěn r. 1870, kdy jeho území pohltno nově se sjednocující italské království, jehož hlavním městem se stává Řím. Papež bez vlastního území se prohlásí „vatikánským vězněm“ a odmítne jakékoli návrhy na koexistenci s novou monarchií. Tento stav vyřeší až r. 1929 tzv. *Lateránské dohody* uzavřené mezi vůdcem italského státu Benito Mussolinim a papežem Piem XI.

Pius IX. bývá celkově hodnocen jako tradicionalista. Jeho výrok „Já jsem tradice“ to ostatně potvrzuje, stejně jako jeho politická orientace upřednostňující stabilitu „starých řádů“ (monarchií) v nejistotě revolucí a válečných konfliktů. Tento důraz na tradici se s určitými výjimkami promítá i do vnitřních záležitostí církve. Jedním z jeho nejznámějších počínů je vyhlášení *dogmatu o neposkvrněném početí Panny Marie* (r. 1854), čímž papež slavnostně potvrdí tradici, vyznávanou církví po staletí. Pouhé čtyři roky poté se Panna Maria titulem Neposkvrněné početí představí ve svých zjeveních **Bernadettě Soubirous** ve francouzských Lurdech. Roku 1864 papež zveřejní tzv. *Syllabus* – seznam 80 dobových omylů, které mají být z katolického hlediska zavrženy. Ve výčtu uvádí mezi jinými komunismus, socialismus, (již výše zmíněný) liberalismus, racionalismus a neomezenou víru v pokrok. Oproti některým katolickým teologům, kteří vidí potenciál v laicích a chtějí, aby jim byl dán prostor v místních církvích, jsou papežovy názory ovlivněny nedůvěrou vůči všemu modernímu, co podporuje individuální zodpovědnost a iniciativu (narážka na liberalismus). Závislostí laiků na biskupech a biskupů na papeži Pius akcentuje centralismus církve. V době, kdy v mnohých evropských zemích probíhá sekularizace (vyjímání církevních záležitostí ze světské moci), papež hledá pro církev oporu v autoritě státu.

Na pozadí proměňující se Evropy se schází *I. vatikánský koncil* (1869–70). Koncilní otcové, s výjimkou pár dalších témat, stihnou v době bouřlivých událostí *risorgimenta* projednat otázku autority papeže a jeho postavení v církvi. Přijatá konstituce se vyslovuje pro 1) *primát* římského biskupa nad celou církví a ostatními biskupy, kteří

jsou mu zavázáni nejen ve věcech víry a mravů, ale i věcech týkajících se způsobu života a řízení církve a pro 2) *neomylnost papeže v otázce víry a mravů* – neomylnost, kterou uplatňuje z pozice svého úřadu, tj. *ex cathedra*. Negativní reakce se ohlásí zejména z Německa a Rakousko-Uherska. Někteří tamní kněží a biskupové vidí v tomto prohlášení přílišnou koncentraci moci a vytvoří odštěpené *starokatolické církve*. (V českých zemích vzniká několik farností v německy mluvících oblastech, první ve Varnsdorfu. Později je založena českojazyčná farnost v Praze.)

Svou touhu sloužit církvi a reformovat ji vyjadřuje Pius IX. – vedle svolání koncilu – zvláště v reformě kléru a ve vztahu papežského stolce k řeholním institutům. Jeho záměrem je, aby se klérus efektivněji angažoval v pastorační a nebyl „jen“ tím, který slouží u oltáře nebo je ponořen do administrativních úkonů. Určitými právními kroky usnadňuje působení a šíření starších apoštolských kongregací a zrod nových. Vždyť je svědkem toho, jak vhodně (často vhodněji než společenství „staršího data“) odpovídají na potřeby doby. A skutečně 19. století je epochou nového rozkvětu řeholního života; zvláště jeho druhá polovina se vyznačuje novým misijním nasazením tváří v tvář novým výzvám. Na Dálném východě se doslova otvírají brány

Číny a Japonska a vzrůst křesťanských společenství zaznamenává např. Korea a Vietnam. Do vnitrozemí afriického kontinentu se v tomto období vydávají vedle katolických i protestantští misionáři. (Víte, že Skot **David Livingstone** /†1873/, cestovatel a objevitel mnoha míst v jižní Africe, působil v těchto končinách také jako lékař a protestantský misionář?) Ani na jednom kontinentu se však mladá církev nešíří bez pravých svědků víry – mučedníků. Prvomučedníci korejští, čínští a z Ugandy dosvědčují opravdovost, s níž je křesťanství přijímáno, a současně nebezpečí, které v něm vidí místní vláda.

Vedle jezuitů, zkušených v misijní práci, jmenujme některé novější kongregace, které se angažují v Evropě nebo posílají své členy do Asie, Afriky, Austrálie a obou Amerik. *Redemptoristé* (kongregace Nejsvětějšího Vykupitele) se ve stopách zakladatele sv. **Alfonse z italského Liguori** (†1787) věnují zejména pastorační „chudých“ na vesnicích (lidové misie) a misijní práci mezi domorodci. Ráda bych zde připomněla dva redemptoristy českoněmeckého původu: sv. **Klement Maria Hofbauer**, narozený v Tasovicích u Znojma, působí zvláště ve Vídni (†1820) a sv. **Jan Nepomuk Neumann** vynikne jako organizátor života církve v USA a biskup ve Filadelfii (†1860). Nelze opomenout jednoho z nejznámějších misionářů této doby, r. 2009 svatořečeného „otce malomocných“: Belgičan sv. **Damián de Veuster** (†1889), člen misionářské společnosti, se plně dává do služby nemocným a chudým na havajském ostrově Molokai. V italském Turíně začne své dílo mezi mládeží sv. **Jan Bosco** (†1888) – zakládá tzv. oratoře pro chlapce s možností vzdělání, vyučení v řemesle a s volnočasovými aktivitami. Vedle kongregace *salesiánů*, schválené r. 1859, vzniká pro práci s dívkami ženská větev – *Dcery Panny Marie Pomocnice* (salesiánky).

Výrazným znakem doby – zejména od 40. let 19. století do počátků století následujícího – je *emigrace ze starého kontinentu* převážně na Západ (do Severní i Jižní Ameriky). Chudoba, neúrody a hladomor donutí milióny Irů, statisíce Němců, Poláků, Italů a mnohých dalších Evropanů hledat nové pracovní příležitosti. Evropská církev vezme vážně problémy těchto lidí. Biskupové upozorňují na zneužívání a „vykořisťování“ emigrantů během cesty a po příjezdu do země a také posílají kněze, aby byli se svými krajany v onom cizím prostředí. Nové i starší kongregace kněží a sester pomáhají vytvářet podpůrné struktury v oblasti náboženské, vzdělávací, zdravotní a kulturní.

LEV XIII. A SOCIÁLNÍ OTÁZKA

Papež **Lev XIII.** po většinu svého 25letého pontifikátu (1878–1903) vyniká značnou otevřeností vůči posunům v evropské společnosti a snahou navázat kontakty s tehdejšími světem. Vstřícným krokem ke společnému hledání pravdy je r. 1881 otevření vatikánských archivů pro badatele všech vyznání. Jako první papež vypouští ze svého slovníku negativně znějící pojmy „heretik“ a „schizmatik“ a křesťany jiných vyznání nazývá „rozdělení bratři“. Ač stále operuje z pozice silného římského pontifika, záleží mu na rozvíjení diplomatických vztahů s evropskými vládami a panovníky. Zvláštní podporu vyjádří vůči slovanským národům, kdy – k nelibosti Habsburků – vyzdvihne v r. 1880 svou encyklikou (okružním listem) zásluhy věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje a r. 1884 se zasadí o založení římské koleje pro české bohoslovce (nazvané *Bohemicum*, později *Nepomucenum*).

Nejkladněji bývá hodnocena jeho vnímavost a citlivost k *sociální otázce* tehdejší doby. *Průmyslová revoluce* je v 19. století v plném proudu ve většině evropských zemí, v Severní Americe a všude tam, kde je kapitalismus exportován v rámci nové vlny kolonialismu a imperialismu (tj. snahy o ovládnutí a kontroly světa, zemí a jejich lidských a hmotných zdrojů). Ještě jako nuncius v Belgii si Lev XIII. všímá neblahých důsledků kapitalistického podnikání na tamní dělnické vrstvy. Později již z pozice biskupa se v italské Perugii snaží odpovídat na duchovní i hmotné potřeby dělníků a jejich rodin ve své diecézi. Jako první papež se obšírněji zabývá dělnickou otázkou. Roku 1891 vydává encykliku *Rerum novarum*, v níž kritizuje jak kapitalismus, tak radikální odpověď na jeho zla – marxistickou nauku o třídním boji a nenávisti vůči vykořisťovatelům. Papež zde vyzývá k aktivnímu boji proti sociální nespravedlnosti a proti chudobě proletariátu. Apeluje na církev, stát a dělnické organizace, aby společně pracovaly pro obecné dobro. Své učení zakotvuje v evangeliu a staví na důstojnosti lidské osoby. Vyjmenovává základní práva dělníků: právo na přiměřenou mzdu, právo na soukromý majetek a právo vytvářet odbory.

Rerum novarum položí základní kámen tzv. *sociálnímu učení církve* a zahajuje řadu papežských encyklik, které se tomuto komplexu otázek věnují. Ač s určitým zpožděním – jak bývá vytýkáno –, papežové se ujímají kritiky společenských řádů, které odporují hodnotám evangelia a které podřázejí důstojnost člověka. Přestože úmyslem papežů není předložit politický program, má tato první sociální encyklika další význam: je podnětem k zakládání křesťansko-demokratických a křesťansko-sociálních stran zejména v jižní a střední Evropě a stává se jádrem jejich programu. V samotné církvi souzní sociální učení s mnohými „projekty“: v Německu se rozvíjí *Kolpingovo dílo* (spolky katolické dělnické mládeže), v Itálii působí mezi mládeží již zmíněný Don Bosco a četné ženské kongregace odpovídají na negativní důsledky dělnického prostředí měst.

Sociální učení církve od Lva XIII. do poslední encykliky současného papeže představuje obrovské bohatství, které však bývá často – právě v církvi samotné – opomíjeno a nedostatečně studováno. Na sociální encykliky ještě upozorníme u příslušných papežů.

REFORMÁTOR PIUS X.

Dějiny často vykazují jakýsi rytmus a změnu. I nový muž v úřadě římského biskupa se projeví úplně jinak, než mnozí očekávají nebo jsou zvyklí u jeho předchůdce Lva XIII. **Pius X.** (papežem 1903–1914) je zbožný, prostý a dobromyslný ve svém vystupování; je mu vzdálena jakákoli vnější okázalost. Klade důraz na pastoraci a projeví se jako velký reformátor církve zevnitř. Jsou mu však cizí starosti o rovnováhu na poli politickém a chybí mu citlivost pro „světské“ záležitosti. V mnohých krocích a názorech prokáže strnulost a nedostatek otevřenosti.

Již za předchozího papeže se vyhrotí situace mezi státem a církví ve Francii. V r. 1905 je francouzskou stranou odvolán konkordát, zestátněn církevní majetek a kongregacím a církvi vůbec je odebrán vliv ve školství. Toto pojetí sekularizace má ve francouzštině svůj pojem – *laïcité* [čti laisité].

Ještě vyhroceněji se rozvine konflikt na poli kultury. Hluboká potřeba nově vyjádřit křesťanské poselství vede mnohé katolické myslitele do odvážného dialogu se světem. Někdy zacházejí velmi daleko, když otvírají určité otázky v teologii, filozofii, historických studiích a v biblické kritice. Pius X. energicky zakročí proti *modernismu*, který zjednodušeně vnímá jako jednolitý fenomén. Modernismus je podle něj „syntéza všech herezí“. Když dvěma dokumenty odsoudí 65 názorů, rozjitří situaci a někteří tzv. modernisté ještě více radikalizují své názory. Papež zavede přísné kontroly v seminářích a v církevních školách a kněží musejí přísahat, že nejsou stoupenci moderních myšlenkových proudů. Pius rozjede tajnou službu, která podezřívavě hledá sympatizanty s modernismem doslova „ve všech koutech“ katolické církve.

Když bude Pius X. r. 1954 jako tehdy první papež 20. století svatořečen, je to pro jeho velký přínos církvi na poli pastore. Heslem „obnovit všechno v Kristu“ vyjadřuje důležitost návratu k evangeliu, jeho jednoduchosti a podstatě. Dává podnět k *liturgickým reformám*. 1) Změny se dotknou *církevního kalendáře* – jsou zrušeny památky svatých s pochybnou historicitou a je obnoven důraz na nedělní rytmus na úkor svátků světců. 2) Očistě a novému promýšlení je vystavena *liturgická hudba* – má vést člověka ke kráse a povznášet k modlitbě. Jako jeden z mála papežů projde všemi stupni pastore – kaplan, farář, děkan, generální vikář, biskup a patriarcha. Využije zkušenost s katechezí a přeneše ji do své služby světové církvi. Opravený text Kompendia křesťanského učení, jenž je znám pod jménem *Katechismus Pia X.*, sjednotí formulaci věrouky a stane se závazným pro Itálii a posléze pro celou církev. Je psán formou otázek a odpovědí, které jsou vyjádřeny jasně, aby byly zapamatovatelné i pro děti. Papež dává podnět k tomu, aby kněží – i za pomoci laiků – vedli ve farnostech pravidelné nedělní katecheze. Všeobecně jsou vyzdvihovány jeho kroky týkající se *svátosti eucharistie*. Pius X. podporuje každodenní svaté přijímání a dovoluje přijímat dětem, které rozeznají obyčejný chléb od eucharistického.

PAPEŽOVÉ ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY A V DOBĚ MEZIVÁLEČNÉ

Pius X. umírá těsně po vypuknutí I. světové války. Jeho nástupcem se stává **Benedikt XV.** (papežem 1914–1922), který v této rozbourané době zastává neutralitu a snaží se o roli prostředníka mezi válčícími stranami. Dělá tak nejen diplomatickým úsilím (tím, že komunikuje, vysílá diplomatické vyslance a upozorňuje na krutosti války), ale i praktickou akcí (humanitárními sbírkami, spoluprací na výměně zajatců apod.). Právem si Vatikán vyslouží označení „druhý Červený kříž“. Benediktův diplomatický um navíc přinese plody v podobě znovunavázání vztahů s Francií a zlepšení vztahů s italským státem. Na linii Lva XIII. naváže i tím, že r. 1919 souhlasí se vznikem politického uskupení v Itálii, které bude reprezentovat křesťansko-demokratické hodnoty. *Italská lidová strana* umožní mnohým katolíkům angažovat se v politice a vyjádřit své křesťanské přesvědčení ve veřejném životě. Od zabránění papežského státu byla totiž kato-

líkům účast v politice papežem zakázána (např. i účast na volbách) nebo nějakým způsobem omezena.

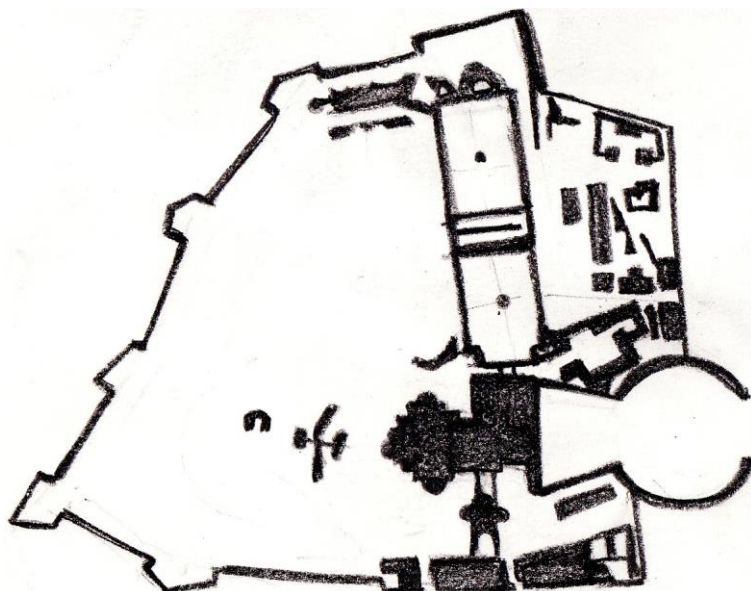
Nejdůležitější vnitrocírkevní počín za Benediktova pontifikátu představuje vydání *Kodexu kanonického práva* (r. 1917). Doposud nebyla církevní legislativa sjednocena, přestože již ve středověku byly v tomto ohledu učiněny pokusy. Kodex čerpá z právního materiálu vytvořeného v průběhu dějin církve – ze zákonů vzešlých z koncilů, z rozhodnutí papežů, z pravidel života sepsaných církevními otci a z dalších pramenů. V kodexu se nám představuje silně centralizovaná církev, která stojí téměř výhradně na činnosti kléru a která opomíjí dimenzi společenství a podíl Božího lidu. (Nový kodex bude vydán za papeže Jana Pavla II. r. 1983.)

V meziválečném období usedne na Petrův stolec Ital **Pius XI.** (1922–1939), který byl před svým zvolením tichým učencem a knihovníkem a upozornil na sebe knihou, v níž vylíčil své výstupy na alpské vrcholy. Jeho pontifikát se nese ve znamení diplomacie – a to opět v době velice těžké. Roku 1929 uzavírá s italským ducem **Benito Mussolinim** již zmíněné *Lateránské dohody* o vytvoření státu Vatikán o pouhé rozloze 44 ha. Dohody zajistí papežskému státu: 1) státní suverenitu, 2) majetek: Vatikán, tři římské baziliky sv. Petra, sv. Pavla za hradbami a sv. Jana Lateránského, dále sídlo v Castel Gandolfo, 3) vyjasnění vztahu mezi katolickou církví v Itálii a italským státem podepsáním konkordátu a 4) finanční vyrovnání za majetek zabraný r. 1870. Čtyři roky poté papež neváhá uveřejnit encykliku odsuzující *fašismus*.

Pius XI. zahajuje novou éru podpisů smluv (konkordátů) s dalšími evropskými zeměmi. Neblaze proslulý a kritizovaný bývá *konkordát* s **Adolfem Hitlerem** z r. 1933 s čerstvě vznikuvší *třetí říší*. Papež tehdy souhlasí s pokračováním ve smlouvách, již

dříve uzavřených s některými německými zeměmi, protože doufá, že tak zabrání pronásledování katolíků v nacistickém Německu. Podcení však záludnost a prolhanost nacistické politiky. Roku 1937 se jasně vysloví proti ideologii *nacismu* v německy psané encyklice, kterou předcházely kritizující listy říšské vládě. Téhož roku odsoudí i *ateistický bolševismus*, pod nímž trpí křesťané, konkrétně katolíci, zejména na Ukrajině a v baltských republikách. Vedle

celosvětové hospodářské krize, odstartované r. 1929, je meziválečné období naplněno útrapami a pronásledováním křesťanů v Mexiku a ve Španělsku. Mexický prezident zavádí v letech 1924–28 do praxe antiklerikální ústavu a pro Krista položí život víc než pět tisíc kněží, biskupů a věřících. (Situaci ve 30. letech v Mexiku popisuje román Grahama Greena *Moc a sláva*.) Za španělské občanské války v letech 1936–39 dochází k masovým vraždám katolíků. Na adresu vlád obou zemí píše papež protesty.

Pius XI. využívá formy encyklik k tomu, aby se vyslovil k četným otázkám své doby. Ke 40. výročí první sociální encykliky *Lva XIII. Rerum novarum* vydá r. 1931 list *Quadragesimo anno* (lat. Ve čtyřicátém roce). Podobně jako jeho předchůdce Benedikt XV. zdůrazňuje misijní povinnost jak duchovních osob, tak všech věřících a dává podnět k novému promýšlení postavení a úlohy laiků v církvi. Roku 1925 dává pevnou formu tzv. *Katolické akce*, která se již dříve zrodila v některých zemích (v Itálii, Brazílii, Kanadě, Francii a Irsku). Klasická definice papeže zní „spoluúčast laiků na apoštolátu hierarchie“. Laici se snaží praktickým způsobem uskutečňovat křesťanství ve světě a pod vedením biskupů se angažovat např. ve vydávání periodik (nejen) s křesťanskou tematikou, v praktické pomoci sociálně slabším vrstvám a další činnosti. Vznikají i „specializované“ skupiny katolických dělníků, studentů, lékařů, právníků a manželských párů. Od jeho pontifikátu dostává stále více prostoru laická hnutí, bez nějž by II. vatikánský koncil nebyl tím, čím se stal.

Otevřenost vymoženostem moderní doby se projevuje např. r. 1931, kdy z papežovy iniciativy zahajuje své vysílání *Rádio Vatikán*. Pius XI. je také první papež, který po slavnostních kočárech zvolí za dopravní prostředek automobil.

PIUS XII. ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY A PO NÍ

Již zvolením jména se **Pius XII.** (papežem 1939–1958) přihlásí k linii svého předchůdce. Za života je vysoce uznáván pro svou inteligenci, vynikající paměť, vyjadřovací schopnosti, pracovitost a zbožnost. Jak roky jeho pontifikátu ukazují, stojí tváří v tvář hrozbě války, jejím hrůzám a důsledkům – mj. rozpínavosti bolševického SSSR po válce.

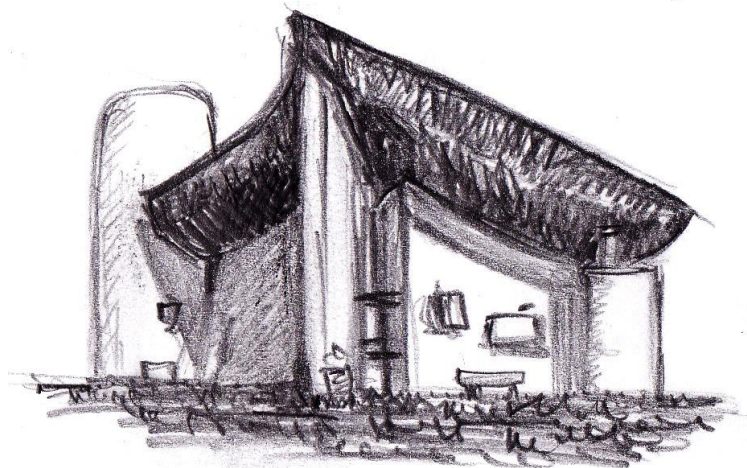
Na jeho adresu se po r. 1963, kdy je uvedena divadelní hra Rolfa Hochhutha *Náměstek*, snese mnoho kritiky za údajné mlčení k vyvražďování Židů za války. Do

jaké hloubky je možné tuto ožehavou otázku zhodnotit? Je třeba zmínit několik faktorů a tlaků, v jejichž průsečíku se Pius XII. nachází. Po zvolení papežem v březnu 1939 se během půl roku stane svědkem přitvrzování nacistické politiky a zjevných příprav pro vyvolání ozbrojeného konfliktu. Pius se začne prezentovat jako diplomat s jasným cílem a apeluje na politiky evropských zemí, že „mírem nelze ztratit nic, válkou všechno.“ Na druhé straně musí vážít slova a jednat podle 24. článku Lateránských dohod (dohod s italským státem z r. 1929), podle níž je vázán k přísné neutralitě. Pro další ztížení pozice může mluvit i situace po červnu 1940, kdy Mussolini vžene Itálii do války a Vatikán představuje malý státeček uzamknutý v území Hitlerova spojence. Neposledním faktorem je jedna papežova osobní vlastnost, která ovlivňuje nejen jeho roli diplomata. Na rozdíl od svého předchůdce Pia XI. a nástupce Jana XXIII., kteří se vyznačují spontaneitou, Pius dlouho rozvažuje možné důsledky svých slov a kroků a jedná velice obezřetně. To, proč se nepříliš konkrétně vysloví proti masovým deportacím a vyvražďování (nejen) Židů a proti dalším nespravedlnostem – ač o nich má zprávy –, vysvětluje ve svých dopisech. Je to z obavy, aby nepřitížil těm, kteří nesou stejné jméno a stejný osud: Židům, katolíkům, Polákům. To mu však nebrání, aby nejednal podobně jako Benedikt XV. za první války. Své úsilí a schopnosti investuje do organizování charity, informační služby o pohřešovaných vojácích apod. Co se týká pomoci Židům: podle některých zdrojů poslal papež vlastnoruční dopisy římským biskupům, aby podnítili kněze a řeholníky k otevření svých domů a klášterů pro Židy. Stane se tak ve chvíli bezprostředního ohrožení. V březnu 1943 navštíví Řím německý ministr zahraničí von Ribbentrop, který má pravděpodobně přesvědčit duceho k vydání italských Židů, z většiny uprchlíků ze středo a jihoevropských zemí (jež jsou tehdy pod Hitlerovým vlivem). Více než 85% z 9600 Židů, kteří se v r. 1943 nacházejí v Římě, ukryjí právě katolíci. Pomoc Vatikánu Židům za II. světové války se zdaleka neomezuje jen na Itálii. Jasně slovo Pia XII. zaznívá po válce ve prospěch poraženého národa: varuje před tím, aby byla Němcům připisována „kolektivní vina“ za zlo války.

Mezi nejvýznamnější vnitrocírkevní počiny jmenujme encykliku *Divino afflante spiritu* (lat. Inspirování božským Duchem) z r. 1943, která odstartuje v katolickém prostředí nové období ve studiu bible. Papež ji vydává k 50. výročí encykliky Lva XIII. *Providentissimus Deus* (lat. Prozřetelný Bůh), která se poprvé výhradně věnovala tématu biblických studií a zaměřovala se na tehdejší rozpory mezi vědou a teologií. Lev XIII. pak na přelomu století založil i papežskou biblickou komisi, která měla dohlížet na katolické exegety. Jeho následovník Pius X. (†1914) projevil svůj konzervativní postoj a nedůvěru k novým vědeckým metodám a dekrety vydanými zmíněnou komisí de facto zastavil vývoj katolické biblistiky. Po tomto zabrždění přichází encyklika *Divino afflante spiritu*, „magna charta pro biblický pokrok“ (jak ji nazve jeden teolog), která povoluje určité moderní metody biblického criticismu (které se rozvíjely zejména od konce 19. století v nekatolickém, protestantském prostředí) a bere v úvahu nové poznatky historických věd a archeologických výzkumů v Palestině při studiu biblických reálií. S cílem hlubšího a plnějšího poznání významu textu se mají biblisté věnovat původním jazykům a mají zvláště o ně opírat nové překlady.

Ač stále ve svém myšlení a chování autokrat a zastánce centralizované církve, je prvním papežem, který po pěti stech letech převáží počet neitalských kardinálů v kolegiu oproti Italům. (Jeho předchůdce učiní také určitý průlom, když jmenuje prvního Číňana a prvního Inda kardinálem.)

Roku 1950, téměř po sto letech od posledního mariánského dogmatu, vyhláší *dogma* o tělesném *nanebevzetí Panny Marie*. Zřizuje komisi, která pracuje na určitých reformách v liturgii. Ve své encyklice z r. 1947 *Mediator Dei* (lat. Prostředník Boží) shrnuje dosavadní snahy různých lokálních hnutí v církvi, které se snaží o větší srozumitelnost liturgie a o její lepší zpřístupnění pro laiky. Na počátku 50. let vstupuje v platnost reforma velikonoční vigílie, která se do té doby slavila v sobotu ráno, namísto sobotního večera, a je provedena reforma celého velikonočního týdne. K dalším reformním krokům Pia XII. patří povolení sloužit večerní mše svaté a s tím je spojená změna postních pravidel před přijímáním eucharistie. Ačkoli jazykem mše svaté zůstává latina, dochází ke schválení dvojazyčných rituálů při křtu a svatbě. Víme také, že Pius začne i přípravu nového koncilu. S rozvážností sobě vlastní však počítá, že příprava zabere období jedné generace.

Roku 2000 jej Jan Pavel II. prohlásí ctihodným.

JAN XXIII.: PAPEŽ MÍRU A PASTÝŘ UNIVERZÁLNÍ CÍRKVE

Mezi nejznámější papeže 20. století patří **Jan XXIII.** Během svého krátkého, pětiletého pontifikátu (1958–1963) se zapsal do paměti jak světové veřejnosti, tak generací katolíků, kteří jej už nezažili. Pocházel z chudé rolnické rodiny se severoitalského podhůří Alp a prošel různými funkcemi a službou, v nichž získal mnohé zkušenosti. Byl např. profesorem kněžského semináře, za I. světové války sloužil jako voják a lazaretní farář, poté mnoho let v diplomatických službách – jako apoštolský delegát v Bulharsku, Turecku a Řecku a za II. světové války jako nuncius v Paříži.

Když nastoupí na Petrův stolec po přísném a aristokratickém Piovi XII., působí v mnohém jako jeho pravý opak. Rád se stýká s „řadovými“ lidmi, navštěvuje římské sirotčince, nemocnice a vězení, je přirozeně spontánní se smyslem pro humor a má odvalu dělat změny uvnitř církve a vystupovat ze zaběhnutých zvyklostí. Biskupům chce být spolubratrem a pro všechny *farářem světa*. Hned po nástupu do funkce začne zavádět různá opatření do církevních struktur a změny do metod činnosti kurie a sboru biskupů. Klade důraz na decentralizaci a zavádí princip kolegiality a spolurozhodování. Zve biskupy z Říma a kardinály z celého světa, aby se zapojovali do činnosti kuriálních komisí pro určité úkoly.

Diplomatická činnost v zemích východní Evropy v něm vzbudila porozumění a lásku k východním církvím. Nebojí se vyslovit *mea culpa* k bolestivým událostem uplynulých staletí a navazuje nové vztahy s patriarchy a biskupy autokefálních (samostatných) pravoslavných církví. Své *ekumenické snahy* směřuje i na Západ. Arcibiskupa z Canterbury přivítá ve Vatikánu slovy: „Naposledy jsme se viděli před čtyřmi sty lety.“ (Naráží tak na oddělení anglikánské církve od Říma r. 1534.) Opouští také příkře odmí-

tavý postoj svých předchůdců ke komunistům, přičemž však neváhá vystupovat proti ideologii ateistického komunismu. Ve Vatikánu přijme Chruščovova zetě.

Italský film *Jan XXIII.: papež míru* z r. 2002 vykresluje jeho osobnost a uvádí nás do zákulisí papežské kurie a do kontextu světových dějin. Titul *papež míru* bývá Janovi XXIII. prisuzován za jeho podíl na uklidnění Karibské krize (září – říjen 1962) během *studené války*, kdy posílá výzvu k míru americkému prezidentovi J. F. Kennedymu a prvnímu tajemníkovi ÚV KSSS N. S. Chruščovovi, a zvláště pro jeho encykliku *Pacem in terris* (lat. Mír v zemích) z r. 1963.

Tato encyklika patří do řady dokumentů o sociálním učení církve. Jan XXIII. a po něm jeho nástupci ve svých encyklikách pojmají svět jako jeden propojený celek. Roku 1961 v dokumentu *Mater et magistra* (lat. Matka a učitelka) papež upozorňuje na nové problémy poválečného světa: na kontrast mezi bohatými a chudými zeměmi (nespravedlivé přerozdělování bohatství) a vybízí k mezinárodní spolupráci. Adresuje ji „všem lidem dobré vůle“. V jednom z krizových okamžiků studené války se v již zmíněné encyklice *Pacem in terris* (s podtitulem O míru mezi všemi národy v pravdě, spravedlnosti, lásce a svobodě) vyslovuje pro mírové řešení konfliktů, požaduje zákaz jaderných zbraní a ukončení závodů ve zbrojení pod mezinárodní kontrolou. Pod vlivem Charty OSN o lidských právech zde odkazuje na dodržování lidských práv. (Název této encykliky byl později zprofanován naším komunistickým režimem jako název pro kolaborantskou organizaci našeho kléru.)

Roku 2000 byl spolu s papežem Piem IX. blahorečen a r. 2014 spolu s Janem Pavlem II. zahrnut do řady oficiálních svatých. Janovo jméno bude vždy spojováno s jednou z nejvýznamnějších událostí katolické církve ve 20. století – s přípravou a započatím II. vatikánského koncilu. Ač v některých věcech konzervativní, nechá se „uchvátit“ Duchem svatým a urychlí otevírání se katolické církve ostatnímu křesťanstvu a světu. Konce koncilu se nedožije; umírá na rakovinu po první sérii jeho zasedání. Jeho odchodu želí světová veřejnost, vlajka OSN vlaje na půl žerdi, významné osobnosti judaismu, islámu a buddhismu se zúčastní pohřbu a Italové uctí jeho památku deseti minutami zastavením práce.

DRUHÝ VATIKÁNSKÝ KONCIL (1962–1965) A PAPEŽ PAVEL VI.

V lednu 1959 překvapí Jan XXIII. katolický svět ohlášením nového ekumenického (všeobecného) koncilu. Papež tímto označením nemíří k obnově jednoty všech křesťanů, ale vyjadřuje otevřenost k ostatním církvím v kontextu novodobého ekumenického hnutí. Představitelé osmnácti nekatolických církví jsou pozváni jako pozorovatelé. Papež považuje koncil za dílo Ducha svatého a heslem *aggiornamento* (italsky „zdnešnění“ ve smyslu přiblížení se církve dnešnímu světu) dá koncilu směr, kterým má kráčet. Na otázky některých, proč koncil svolává, odpovídá Jan XXIII. symbolickým gestem; okázale otevře okno a řekne: „Chci nechat otevřená okna církve, abychom viděli na lidi venku a oni se zase mohli dívat dovnitř.“ Papež vyzve katolíky ze všech koutů světa, aby zaslali návrhy palčivých otázek a důležitých témat pro koncilní jednání. Přípravné komise sbírají tento materiál. Druhý vatikánský koncil proběhne ve čtyřech zasedáních v letech 1962–65, pokaždé v poslední čtvrtině roku. Při práci se uplatňuje princip kolegiality, tolik zdůrazňovaný papežem Janem. Snad poprvé v dějinách koncilů na něm vystoupí i laici, kteří jsou zde přítomni v roli pozorovatelů. Po čtyřech letech práce koncil předloží *čtyři konstituce, devět dekretů a tři deklaráce*, jež se týkají nejružnějších pro-

blémů a otázek uvnitř církve a jejímu vztahu ke světu. Všechny dokumenty jsou podepsány papežem **Pavlem VI.**, nástupcem Jana XXIII., který umírá v červnu r. 1963. Teologie koncilu, jež je svým obsahem pastorační, lze vystihnout slovy Pavla VI. jako inteligenci veliké lásky a naděje.

Výsledky koncilu odrážejí významné posuny v mentalitě katolické církve. Někteří teologové a církevní historici jej dokonce vnímají v kontrastu k předchozím dvěma koncilům – tridentskému a I. vatikánskému. Jeden teolog mluví o tom, že se církev zde konečně vyrovnala jednak s „paradigmatem reformace“ (např. zdůraznění významu Bible), jednak s „paradigmatem osvícenství a moderny“ (přechod od ideálu katolického státu rozvíjeného od dob konstantinovského obratu, který počítá s propojením náboženství a politiky, k pouhému požadavku svobody církve v sekulárním státě). Lze si všimnout odklonu od klerikalismu a církevního triumfalismu a důležitým posunem je zahájení otevřeného dialogu s nekatolickými církvemi, s mimokřesťanskými náboženstvími a se sekulárním světem. Výsledky koncilu představíme tematicky ve dvou větších celcích – jako sebepojetí církve a vztah církve ke světu.

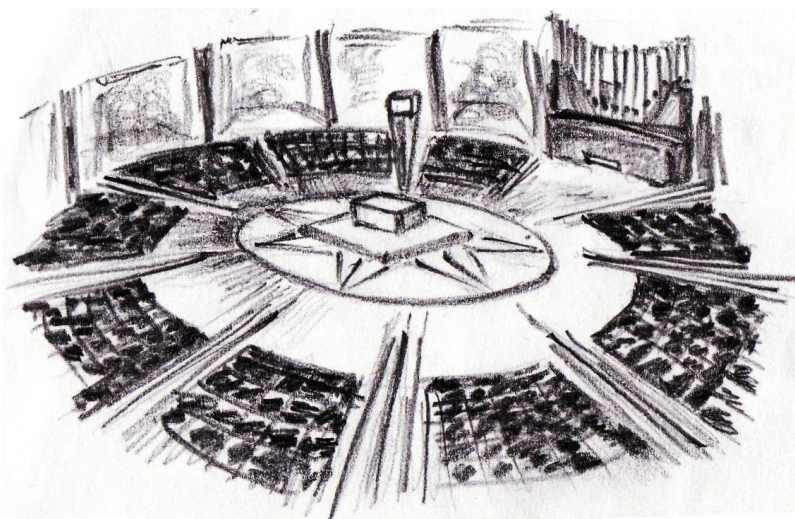
1) SEBEPOJETÍ CÍRKVE

a) *Písmo svaté* – věroučná konstituce o Božím zjevení *Dei verbum* (lat. Boží slovo)

- Věřícím musí být dokořán otevřen přístup k Písmu; mají z něj čerpat poznání Krista, v němž spočívá plnost zjevení.
- Je potvrzeno, že studium bible se má opírat o historicko-kritickou metodu.
- Je rozpracována a nově formulována teorie tridentského koncilu o dvou pramenech zjevení (Písmu a tradici) a vyjasněn jejich vztah k učitelskému úřadu církve (magisteriu).

b) *Liturgie* – konstituce *Sacrosanctum concilium* (lat. Posvátný sněm)

- Jsou využity plody liturgického hnutí, které započalo již ve 30. letech 20. století v Německu (různá benediktinská opatství, filozof a teolog **Romano Guardini** /†1968/ a zvláště jeho kniha *Duch liturgie*), dále ve Francii a Itálii.
- Pojetí církve jako mystického těla Kristova se promítá do liturgického slavení – věřící jsou pozváni k větší spoluúčasti; vyvažuje se tím dosavadní důraz na Kristovu oběť a roli kněze-obětníka. To má vliv i na uspořádání liturgického prostoru – Bůh se zpřítomňuje uprostřed shromáždění Božího lidu.
- Je zahájen překlad liturgického textu do národních jazyků.

c) *Církev jako Boží lid* – konstituce o církvi *Lumen gentium* (lat. Světlo národů) a další dokumenty

- Je zdůrazněno, že všem věřícím (kléru, řeholníkům a ostatním laikům) se nabízí rovnocenná cesta ke spáse a ke svatosti.
- Řeholní instituty jsou vyzvány k návratu ke kořenům a k znovuobjevení zakladatelského ducha (později nazýváno *charisma institutu*).

d) Služebné, hierarchické kněžství

- Diskutuje se o *celibátu* kněží a jeho zdobrovolnění; otevírá se cesta k obnově *trvalého jáhenství*, včetně možnosti jej udělit ženatým mužům.
- Koncil usiluje o určitou decentralizaci a směřování ke *kolegiálnímu principu*; biskupským konferencím v jednotlivých světadílech mají být v určitých otázkách přiznány větší rozhodovací pravomoci.
- *Reforma kurie* se netýká tolik racionalizace chodu kurie, ale jde o přejmenování některých úřadů (např. nenáviděné Sanctum Officium dostává název *Kongregace pro nauku víry*; je oficiálně zrušen index zakázaných knih) a o nové uspořádání vatikánských financí (zřízeny nové úřady pro hospodářské záležitosti).
- Při dovršení 75 let má biskup z vlastní vůle nabídnout odstoupení z úřadu; kardinálové nad 80 let ztrácejí právo volit papeže.

2) VZTAH CÍRKVE KE SVĚTU – pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes* (lat. Radost a naděje), deklarace o náboženské svobodě *Dignitatis humanae* (lat. Důstojnost lidské osoby), dekret o ekumenismu *Unitatis redintegratio* (lat. Obnovení jednoty), deklarace o vztahu církve k nekřesťanským náboženstvím *Nostra aetate* (lat. V našem věku) a další dokumenty

a) Církev se vyjádří ke *svobodě svědomí a náboženské svobodě*. (Každý člověk je mravně povinen hledat pravdu a zároveň má právo být při tomto hledání svobodný od jakéhokoliv donucování či nátlaku. Podobně ani žádná světská moc nesmí bránit přijetí evangelia.)

b) Otvírá se **dialog s moderními myšlenkovými proudy** a rozlišuje, co v nich je dobré a co je nutné odmítnout.

c) Sám koncil se deklaruje jako ekumenický a důsledně nasměřuje katolickou církev na cestu **ekumenického dialogu**.

- Je učiněn krok ke smíření s východní církví, když v listopadu 1965 papež Pavel VI. a konstantinopolský patriarcha **Athenagoras I.** sejmou současně v Římě a v Istanbulu vzájemnou exkomunikaci z r. 1054.
- Jak teologové, tak všichni věřící jsou pozváni, aby se setkávali s ostatními křesťany (nad studiem a četbou Písma) a spolupracovali s nimi ve službě bližním a společnosti.
- Je zřízen *Sekretariát pro jednotu křesťanů* a zahájena spolupráce se *Světovou radou církví* (mezinárodní, celosvětová platforma většiny nekatolických církví založená r. 1948).
- Církev se nově otevírá *charismatickému hnutí* a darům Ducha svatého, jež jsou známé od konce 19. století v jiných církvích.

d) Církev se přihlásí k **mezináboženskému dialogu**.

- Je přehodnocen postoj k Židům a vysloveno politování nad všemi projevy antisemitismu v minulosti.

- Církev prohlásí, že neodmítá nic z toho, co je v nekřesťanských náboženstvích pravdivé a svaté, a chce usilovat o hledání toho, co nás spojuje, a nezdůrazňovat to, co nás rozděluje.
- Výše zmíněné kroky vedou k posunu v pojetí evangelizace a misijní práce, při čemž je třeba naslouchat místní kultuře a přinášet evangelní zvěst citlivým způsobem. (Jan Pavel II. použije pojem *inkulturace*.) Slyšíme zde „ozvěnu“ metody akomodace, která byla obnovena Piem XI. ve třicátých letech 20. století.
- Historicky starší stanovisko „mimo církve není spásy“ je doplněno tvrzením, že spásy mohou dosáhnout ti, kdo bez vlastní viny neznají Krista a jeho církve, ale s upřímným srdcem hledají Boha a snaží se jej poznávat z hlasu svědomí.

Po smrti Jana XXIII. hledá konkláve vhodného nástupce, jenž by pokračoval v započatém koncilu, a zvolí **Pavla VI.** (pontifikát 1963–1978), člena jedné z koncilních komisí. Pocházel z bohaté rodiny, prošel vatikánskou diplomatickou školou a poté pracoval ve státním sekretariátu Vatikánu. Při přebírání nové funkce formuluje cíl svého pontifikátu: „Obnova – ano, nahodilé změny – ne.“ Narozdíl od svého předchůdce, který staví na principu kolegiality, nový papež mnohem více zasahuje do koncilního dění a svými vstupy občas i naruší určitou plynulost přijímání dokumentů. V určitých textech zdůrazní výroky I. vatikánského koncilu o neomylnosti a primátu. Jeho velkou zásluhou je dovedení II. vatikánského koncilu do zdárného konce.

Svou otevřeností a ochotou k dialogu Pavel VI. pokračuje ve stopách svého předchůdce a v duchu koncilu. Ve své encyklice *Populorum progressio* (lat. Rozvoj národů) z r. 1967 předkládá vizi všestranného (nejen ekonomického a technologického) rozvoje člověka a lidstva – rozvoje, který je svým původem povoláním od Boha a který nebude opomíjet člověka, jeho důstojnost a bude brát v úvahu lidstvo jako celek. Jasně v ní vyjadřuje, že světový mír je nemožný ve světě rozděleném na bohaté a chudé země. Papež vyhlásí 1. leden dnem míru; poprvé je slaven r. 1968. Pavel VI. neváhá navazovat vztahy s komunistickými zeměmi (se SSSR a Jugoslávií) a s východními církvemi. Roku 1964 se setká v Jeruzalémě s konstantinopolským patriarchou **Athenagorem I.**, jejichž setkání je jakýmsi předstupněm k sejmutí vzájemné exkomunikace z r. 1054. Roku 1973 přijme ve Vatikánu hlavu egyptské koptské církve – alexandrijského patriarchu **Šenudu III.**

Velkou pozornost vzbudí Pavlovy *zahraniční cesty*, jichž uskuteční celkem devět: již zmíněnou pout' do Svaté země r. 1964 (s vyznáním viny na

Golgotě), cesty do Asie (do Indie a na Filipíny), pastorační návštěva Afriky a historicky vůbec první papežská návštěva amerického kontinentu (r. 1965 USA a poté Kolumbie).

Pokles popularity Pavla VI. v katolických kruzích je spojen s vydáním encykliky *Humanae vitae* r. 1968 „o správném řádu sdělování lidského života“, která potvrdí zamítavý postoj církve ke kontrole porodnosti umělými antikoncepčními prostředky a vyzve mj. k zodpovědnému rodičovství a plánování dětí přirozenou metodou. Dokument se

stává terčem kritiky a způsobí otevřenou neposlušnost řady věřících. Encyklikou z r. 1965 potvrdí spojení celibátu a kněžské služby a r. 1977 Kongregace pro nauku víry zopakuje NE ke kněžskému svěcení žen.

Pavel VI. je znám svou podporou umění. Jeho jméno nese např. audienční síň pro 6300 návštěvníků, kterou nechá vystavět ve Vatikánu. Do povědomí lidí se zapíše i symbolickými gesty. Z určité pokory odloží tiáru (papežskou korunu), kterou dostane jako dar při zvolení papežem od své milánské diecéze. Je prodána do USA a výnos použit k charitativním účelům.

Ač doporučoval, aby papež při dosažení osmdesátého roku dal svou funkci k dispozici, sám se ve svých 80 letech k této otázce nevyjádří. Jeho smrt přichází jako překvapení. Umírá na infarkt ve svých nedožitých jednaosmdesátých narozeninách.

Na podzim 2014 jej papež František blahorečil.

POKONCILNÍ PAPEŽOVÉ

Jan Pavel I. je zvolen jedním z nejkratších konkláve v dějinách. Jména si bere od svých dvou předchůdců. Je to „člověk z lidu“, který poznal chudé poměry. Za svůj krátký pontifikát, který trvá necelý měsíc, dokáže nadchnout svět svými promluvami, kontaktem s lidmi a svým úsměvem. Umírá náhle na infarkt na konci září 1978. Od té doby se však spekuluje, zda se nestal obětí spiknutí.

Pontifikát **Jana Pavla II.** je dosud třetím nejdelším v dějinách církve (1978–2005). Po více než 450 letech (naposledy r. 1522) je zvolen Neital a nejmladší papež od r. 1846. Karol Wojtyła, původem z polských Wadowic, byl znám jako dobrý sportovec, psal básně, divadelní hry a filozofická pojednání. V r. 1963 se stal krakovským arcibiskupem, účastnil se II. vatikánského koncilu a r. 1967 jej Pavel VI. jmenoval kardinálem.

Jeho zvolení přináší velké překvapení – „bílý muž z rudé země“. Jako v případě jeho předchůdce však zapůsobí již v počátku Wojtylův úsměv a jeho nenucené vystupování. Za papežské heslo si zvolí „Totus Tuus“ (lat. celý tvůj), adresované Panně Marii, jíž je velkým ctitelem. Ve svém programovém projevu se přihlásí k odkazu II. Vatikánu, zdůrazňuje náboženskou svobodu a potřebu posílit disciplínu církve.

Jan Pavel II. vydává celou řadu encyklik k různým tématům – k sociální otázce, k roli ženy v církvi, k sexuální morálce, o Panně Marii, k blížícímu se miléniu atd. Ze čtyř jeho encyklik k sociální otázce a tématu práce zdůrazněme *Sollicitudo rei socialis* (lat. Starost církve o společenské otázky) z r. 1987, jejímž hlavním pojmem je solidarita – jako ctnost, morální kategorie, která představuje odhodlanost usilovat o dobro jednotlivce i národů a zodpovědnost v kontextu vzájemně propojeného světa.

V r. 1983 papež podepíše *nový církevní zákoník*. Ten sice neobsahuje převratné změny, ale utřídí podněty posledního koncilu a přinese užitečnou redukci počtu zákonů. Poprvé v dějinách církevního zákonodárství jsou zde vypočtena základní práva křesťana-laika. Je také odstraněna právní nerovnoprávnost mužů a žen v církvi.

Jako papež hraje významnou roli ve světové politice a je mu prisuzován podíl na zhroucení komunistických režimů ve střední a východní Evropě. Jan Pavel II. má velký zájem na zlepšení vztahů katolické církve s jinými náboženstvími a dalšími křesťanskými církvemi. Významným mezníkem v mezináboženském dialogu se stane r. 1986 pozvání do italského Assisi k modlitbě za mír. Za tento společný úmysl se ve stejný čas

spojí v modlitbě zástupci téměř všech náboženských směrů (nejen monoteistických). Od té doby pokračuje tradice *Dne modliteb za mír* ve světě. Téhož roku jako první papež v dějinách navštíví synagogu (jde o Velkou synagogu v Římě), r. 2000 vykoná pout' do Svaté země a r. 2001 zavítá do mešity v Damašku. Vstřícný krok vůči pravoslavné církvi učiní, když r. 2004 vrátí ostatky církevních otců Jana Zlatoušého a Řehoře Naziánského do Istanbulu, z něhož byly v minulosti odneseny na Západ či lépe řečeno ukradeny. Touhu po smíření vyjadřuje svými *omluvami za selhání* katolíků v dějinách. Při různých příležitostech jich vysloví přes jedno sto. Výrazným svědectvím tohoto křesťanského postoje je jeho odpuštění Turkovi jménem Ali Agca poté, co na něj tento muž v květnu 1981 spáchá neúspěšný atentát.

Jana Pavla II. si nelze představit bez jeho apoštolských návštěv po celém světě. Během 104 cest navštíví 129 zemí, více než kterýkoliv jeho předchůdce. Přejde s novou myšlenkou setkání mladých lidí s papežem v různých městech různých kontinentů. Od prvního *Světového setkání mládeže* v r. 1984 se jich za jeho pontifikátu uskuteční jedenáct. Při své cestě na Filipíny v r. 1981 jako první papež v dějinách uskuteční akt blahorečení mimo Řím. Celkem prohlásí za svaté více než 480 mužů a žen a ještě větší počet za blahoslavené. Rozšíří řadu *patronů Evropy*. Ke sv. Benediktovi připojí sv. Cyrila a Metoděje, sv. Brigitu Švédskou, sv. Kateřinu Sienskou a sv. **Edith Steinovou**, karmelitku židovského původu, která zemřela v koncentračním táboře v Osvětimi r. 1942.

Dobu Jana Pavla II. máme všichni v čerstvé paměti, jakož i kritiku, která mu byla adresována. I pro některé kruhy katolíků představoval v některých ohledech konzervativního papeže. Podporoval spíše „tradičního ražení“ (*Opus Dei, legionáři Krista*). Ve vnitrocírkevních záležitostech je mu vyčítáno, že kladl opět důraz na centralizaci na úkor principu kolegiality a spolurozhodování s biskupy. Jeho chování v tomto ohledu bývá často hodnoceno jako hierarchické, institucionální až autoritářské.

Pohřeb Jana Pavla II. v dubnu 2005 se stal manifestací toho, co tento papež znamenal ve světě a pro svět v poslední čtvrtině 20. století a v prvních letech nového tisíciletí. Čtyři králové, pět královen, nejméně sedmdesát prezidentů a ministerských předsedů a kolem dvaceti představitelů nekřesťanských náboženství, dvacet tři delegací pravoslavných církví a východních církví, osm delegací západních církví – tito byli přítomni spolu s mnoha věřícími. V týdnu od úmrtí papeže navštívily Řím tři milióny poutníků. Nespočet televizních stanic a internet se věnovaly osobnosti papeže a jeho poslednímu rozloučení.

Otázky k osobnímu zamyšlení:

- ◆ V jakých oblastech života vaší místní církve vidíte, že II. Vatikán je implementován? Kde naopak jsou jeho závěry stálou výzvou?
- ◆ Jak vnímáte roli či autoritu papežů v průběhu 20. století v Evropě a ve světě?
- ◆ Co byste přáli své místní církvi i té univerzální do následujících let?

SLOVO NA ZÁVĚR

Dějiny církve se píší dál, jakož i hodnocení a interpretace skutků všech těch, kdo se plavili v „Petrově bárce“ před námi. Časové omezení našeho kurzu mi nedovoluje poodkrýt další osudy a příběhy účastníků této dobrodružné plavby. Tyto stránky vás však chtějí pozvat ke zvědavosti, ke kladení nových otázek a hledání odpovědí, které souvisejí s tím, kým jako společenství církve jsme, odkud přicházíme a kam kráčíme... nebo se plavíme? Snad nás v tomto promýšlení povzbudí následující modlitba.

*Rozruš nás, Pane, když jsme se příliš spokojeni sami se sebou
když se naše sny staly skutečností
protože jsme snili příliš málo
když jsme bezpečně zakotvili
protože jsme se plavili příliš blízko u břehu.*

*Rozruš nás, Pane, abychom se s větší smělostí
odvážili pustit se na širší moře
kde budou bouře ukazovat tvoji velikost
kde když ztratíme z dohledu zemi
můžeme najít hvězdy.
Prosíme tě, abys posunul obzory naší naděje
a na cestě do budoucnosti
umocni naši sílu, odvahu, naději a lásku.*

Sir Francis Drake (†1596)
anglický korzár, admirál a politik

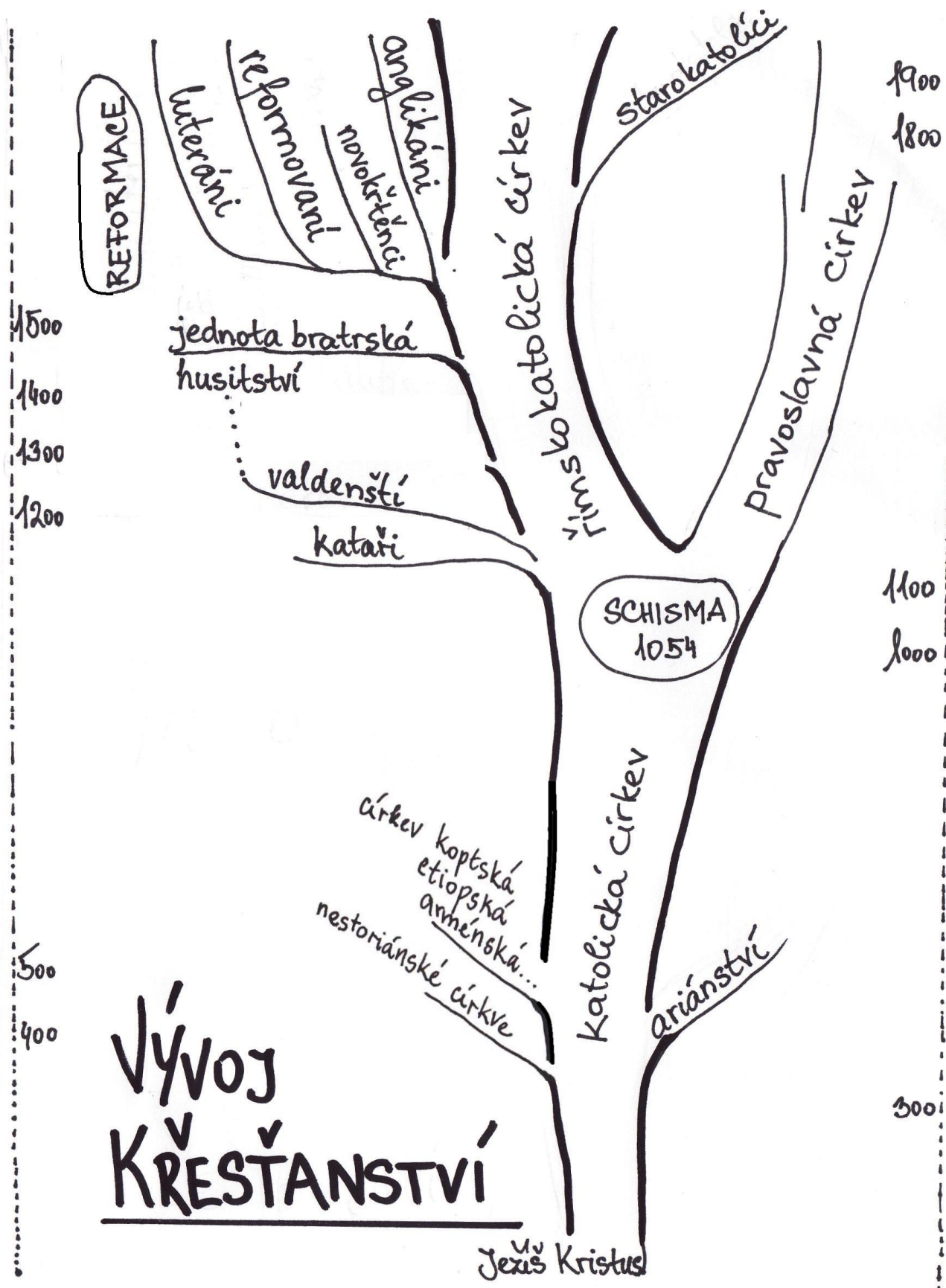
DOPORUČENÉ PODKLADY PRO ÚČASTNÍKY KURZU (OBECNÉ A ČESKÉ DĚJINY)

Základní materiál:

- V. ŘEHÁKOVÁ. *Církevní dějiny I. Obecné církevní dějiny. Poznámky pro Teologický kurz v Brně.* 5. vyd. Brněnské biskupství – Diecézní katechetické centrum, 2018.
- V. ŘEHÁKOVÁ. *Církevní dějiny II. České církevní dějiny. Poznámky pro Teologický kurz v Brně.* 5. vyd. Brněnské biskupství – Diecézní katechetické centrum, 2018.
- V. ŘEHÁKOVÁ. *Powerpointová prezentace na stránkách katechetického centra.*

Rozšiřující literatura:

- J. HANUŠ. *Pozvání ke studiu církevních dějin.* Brno: CDK, 1999.
- A. FRANZEN. *Malé církevní dějiny.* Praha: ZVON, 1992. (nebo další vydání)
- J. GELMI. *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha: Mladá fronta, 1994.
- J. KADLEC. *Přehled českých církevních dějin I. a II.* Praha: ZVON, 1991.
- S. BALÍK – J. HANUŠ. *Katolická církev v Československu 1945–1989.* Brno: CDK, 2007.

SEZNAM ILUSTRACÍ

Umývání nohou podle obrazu od Siegera Ködera	obálka
Palestina v době novozákonní	7
Farizej	8
Mučedník s palmovou ratolestí	10
Mince s obrazem císaře Theodosia	11
Kříž z Iráku (8. století)	13
Oblast Středomoří s pěti patriarcháty	14
Tři antické sloupy	15
Tzv. vysoký kříž z Irska	16
Modlíci se řeholník	17
Apoštolové při rybolovu	19
Král se svými insigniemi	21
Jezdec nesoucí štít se znamením kříže	22
Sv. František z Assisi káže ptákům	24
Papež Inocenc III.	25
Tři tiáry (symboly papežského úřadu)	27
Boží a Adamova ruka z Michelangelovy fresky stvoření světa (Sixtinská kaple)	28
Románský portál	29
Gotická katedrála	29
Knihtisk	31
Jan Kalvín	32
Zasedání tridentského koncilu	34
Znak jezuitů	35
Mapa světa z doby zámořských plaveb	38
Matteo Ricci v tradičním čínském oděvu	39
Sv. Terezie z Avily (podle barokní sochy od G. L. Berniniho)	40
Symboly a heslo Velké francouzské revoluce	41
Sv. Jan Maria Vianney (†1859)	43
Benedikt XV. odsuzuje válku (manifest z r. 1917)	46
Nákres Vatikánu	47
Kostel v Ronchamp (Francie) postavený v letech 1950–59 (architekt Le Corbusier)	49
Interiér katolické katedrály v Liverpoolu (Anglie) z šedesátých let 20. století	51
Současný Jeruzalém – bývalá chrámová hora se dvěma mešitami	54
Schéma vývoje křesťanství	58

